

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

TÜRKİYE’DE KENTLEŞME VE BÖLGESEL KALKINMA

Muhammed Fatih ÇAN

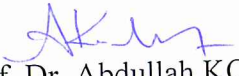
DANIŞMAN: Doç. Dr. Ünal ŞENTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

(Malatya, 2014)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu alışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ

ye: Doç. Dr. Taner TATAR

ye: Doç. Dr. nal şENTüRK (Tez Danışmanı)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..../03/2014

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Ünal ŞENTÜRK'ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **“TÜRKİYE’DE KENTLEŞME VE BÖLGESEL KALKINMA”** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Muhammed Fatih ÇAN

... / 03 / 2014

ÖNSÖZ

Türkiye’de son yüzyılda yaşanmakta olan hızlı değişim sürecinin temel öğelerinden biri şüphesiz kentleşmedir. Köyden kentlere ve küçük kentlerden anakentlere doğru gerçekleşen iç göçün varlığı, bu kentleşme sürecinin daha da devam edeceğini göstermektedir. Sadece bir nüfus hareketi olmayan kentleşme, toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanında çok büyük değişimler meydana getirmektedir. Oranın büyüklüğü, etkileri ve olası sonuçlarının çok boyutluluğu konunun önemini ortaya çıkarmaktadır.

Daha çok ekonomik boyutuyla değerlendirilen ve dikkat çeken kalkınma olgusu ise sosyal ve kültürel boyutlarından bağımsız olarak düşünülemez. Dolayısıyla toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal özellikleri kentleşme ve kalkınma olgularıyla yakından ilişkilidir. Ne var ki, kentleşme ile kalkınma arasındaki etkileşimi inceleyen, kentleşmenin kalkınmaya nasıl etki ettiğini ya da kentleşmenin neden kalkınmanın bir ön şartı olarak görüldüğünü irdeleyen çalışma sayısı yok denecek kadar azdır.

Araştırmada geçmişten günümüze kuramsal bağlamda kentleşme ile kalkınma olgularının birbirleriyle etkileşimi; bölgesel kalkınma politikalarının küresel ölçekte ve Türkiye’de dönüşümü, seçilmiş kalkınma değişkenleriyle TRB1 İstatistiki bölgesin (Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli) analizi yapılarak, bölge kentlerinde kentleşme ve kalkınma ilişkisi incelenmektedir. Literatürde kentleşme, kalkınmanın temel ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Araştırmada bu durumun nedeni sorgulanarak, bölgesel kalkınma özelinde kentleşmenin etkisinin ve gerekliliğinin açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Araştırmanın süresi boyunca değerli katkılarını, fikir ve yorumlarını aldığım danışman hocam Doç. Dr. Ünal ŞENTÜRK başta olmak üzere, bölüm başkanımız Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ’a ve diğer Sosyoloji bölüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Muhammed Fatih ÇAN

Malatya, Mart, 2014

TÜRKİYE’DE KENTLEŞME
VE
BÖLGESEL KALKINMA

Muhammed Fatih ÇAN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Doç. Dr. Ünal ŞENTÜRK

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin Sosyoloji Ana Bilim Dalı İçin Öngördüğü **Yüksek Lisans Tezi** Olarak Hazırlanmıştır.

Malatya, 2014

ÖZET VE ANAHTAR SÖZCÜKLER

Özet

Çalışmada geçmişten günümüze kuramsal bağlamda kentleşme ile bölgesel kalkınma olguları, birbirleriyle etkileşimleri; kentleşmenin bölgesel kalkınmaya etkisi konu edinilmektedir. Çalışma ile günümüz şartlarında kalkınma ve kentleşme olgularının küresel ve ülkesel ölçekte geldiği nokta ve bunun ışığında TRB1 bölgesi kentlerinin kalkınma değişkenleri açısından incelenerek, bölge illerindeki kentleşmenin bölge kalkınmasına etkileri ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Bölgesel Kalkınma, Sanayileşme, Kent Sosyolojisi.

Abstract

In this thesis, interaction of the “urbanization” and “regional development” terms in theoretical context from past to present will be taken into consideration and the effect of urbanization to regional development will be analyzed. The aim of the thesis is to uncover the present situation of the regional development and urbanization both regionally and globally then examine the provinces of TRB1 region in terms of development indicators, thus stating the effects of urbanization of TRB1 provinces to the development of the region.

Keywords: Urbanization, Regional Development, Industrialisation, Urban Sociology.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
TABLolar DİZELGESİ	viii
HARİTALAR DİZELGESİ	ix
KISALTMALAR DİZELGESİ.....	x
ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR.....	xi
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	xi
1.2. Araştırmanın Hipotezi	xi
1.3. Araştırmanın Amacı.....	xi
1.4. Araştırmanın Yöntemi	xii
1.5. Araştırmada Kullanılan Kavramların Tanımları	xii
1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ:	3
KENT, KENTLEŞME ve KALKINMA.....	3
1. KENT VE KENTLEŞME.....	3
1.1. Kent.....	3
1.2. Kır – Kent Farkı	9
1.3. Kentleşme	16
1.4. Kentlileşme.....	18
1.5. Kentleşmenin Tarihsel Gelişimi	20
1.5.1. Sanayileşme Öncesi Kentleşme.....	21
1.5.2. Sanayileşme Sonrası Kentleşme.....	26
1.5.3. Geçiş Dönemi Kentleşme	29
1.6. Göç ve Kentleşme	34
2. TÜRKİYE’DE KENTLEŞME	38
3. KALKINMA	44
3.1. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma	44
3.2. Kalkınma Kuramları	48
3.2.1. Modernleşme Yaklaşımı.....	48

3.2.2.	Bağımlılık Yaklaşımı	53
3.2.3.	İkililik (Düalizm) Teorisi	55
İKİNCİ BÖLÜM		57
KENTLEŞME – BÖLGESEL KALKINMA ETKİLEŞİMİ VE TRB1 YANSIMALARI		57
1.	DÜNYA’DA VE TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA	57
1.1.	Bölgesel Kalkınma	57
1.1.1.	Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma.....	57
1.1.2.	Bölgesel Kalkınmanın Gelişimi	64
1.1.3.	Avrupa Birliği ve Bölgesel Kalkınma	67
1.2.	Türkiye’de Kalkınma Planlarında Kentleşme ve Bölgesel Kalkınma	71
1.3.	Bölgesel Kalkınma Ajansları	81
2.	KENTLEŞME VE KALKINMA ETKİLEŞİMİ	86
3.	TRB1 BÖLGESİNDE KENTLEŞME VE KALKINMA ETKİLEŞİMİNİN KALKINMA DEĞİŞKENLERİ BAZINDA İNCELENMESİ.....	96
3.1.	Kalkınmanın Ölçülmesi.....	96
3.2.	Sosyal ve Beşeri Kalkınma Değişkenleri	98
3.2.1.	Nüfus Büyüklüğü	98
3.2.2.	Kentsel - Kırsal Nüfus Dağılımı ve Kentleşme Oranı.....	99
3.2.3.	Nüfus Yoğunluğu	102
3.2.4.	Net Göç Hızı.....	105
3.2.5.	Okuryazar Nüfus Oranı.....	106
3.2.6.	Nüfusun Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı.....	108
3.2.7.	On bin Kişiye Düşen Yatak Sayısı.....	110
3.2.8.	Bin Kişiye Düşen İntihar Vakası Sayısı (Kaba İntihar Hızı).....	111
3.3.	Ekonomik Kalkınma ve Altyapı Değişkenleri	112
3.3.1.	İstihdam Oranı.....	113
3.3.2.	Tarım Dışı İstihdam Oranı.....	114
3.3.3.	İşsizlik Oranı	115
3.3.4.	Kişi Başı Bölgesel Gayri Safi Katma Değer (BGSKD).....	117
3.3.5.	Sektörlerin Bölgesel Gayri Safi Katma Değer İçindeki Payı	117
3.3.6.	Otoyollar ve Devlet Yollarının İllere Göre Taşıt-Km, Yolcu-Km ve Ton-Km Değerleri.....	118
3.3.7.	Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı	119

SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	127

TABLolar DİZELGESİ

Tablo 1: Kır ve Kent Alanlarının Farklı Düşünlere Göre Ayrımı ve Kıstasları	13
Tablo 2: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 1 Bölgelere Göre Kentsel Nüfus	39
Tablo 3: Geleneksel Kalkınma ve Yerel Ekonomik Kalkınma Arasındaki Farklar.....	61
Tablo 4: Bölgesel Kalkınmanın Geleneksel ve Yeni Ekonomide Geçerli Olan Araçları	63
Tablo 5: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Gelişme İlkeleri, Hedefleri ve Araçları	75
Tablo 6: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması	79
Tablo 7: Ülkelerdeki Kalkınma Ajanslarının Yasal Statüleri	83
Tablo 8: TRB1 Nüfus Büyüklüğü Değişimi (2008-2013)	99
Tablo 9: TRB1 Bölgesi Kent/Kır Nüfusu ve Oransal Değişimi(%), 1980-2012	101
Tablo 10: Kent – Kır Nüfus Artış Hızı (%) 2000-2012	102
Tablo 11: TRB1 Bölgesi Nüfus Yoğunluğu Değişimi (2000-2012).....	104
Tablo 12: TRB1 Bölgesi Göç Verileri (2012)	106
Tablo 13: Okuma yazma durumu ve cinsiyete göre nüfus (6 + yaş) - 2011	107
Tablo: 14 Nüfusun Bitirilen Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı - 2011	109
Tablo 15 TRB1 Bölgesi'nde On bin kişiye düşen Yatak Sayıları (2011)	110
Tablo 16: Bin Kişiyeye Düşen İntihar Vakası Sayısı, 2012	111
Tablo 17: TRB1 Kentleşme Oranları ile TRB1 Seçilmiş Sosyal ve Beşeri Değişkenlerin Oranları	112
Tablo 18: İllere, Bölgeye ve Ülkeye Göre İstihdam Oranları (15 yaş ve üzeri) (2008 – 2012)	114
Tablo 19: Tarım - Tarım Dışı İstihdam, 2011 (15 + yaş)	115
Tablo 20: İşsizlik Oranları (2008 – 2011).....	116
Tablo 21: Kişi Başı Bölgesel Gayri Safi Katma Değer (2009-2011).....	117
Tablo 22: Sektörlerin Bölgesel Gayri Safi Katma Değer İçindeki Payı (2011).....	118
Tablo 23: Otoyollar ve Devlet Yollarının İllere Göre Taşıt-Km, Yolcu-Km Ve Ton-Km Değerleri (2011, x1.000).....	119
Tablo 24: Kanalizasyon Şebekeleri ile Hizmet Verilen Belediye ve Nüfus Sayısının İllere Göre Dağılımı	120
Tablo 25: TRB1 Kentleşme Oranları ile TRB1 Seçilmiş Ekonomik Değişkenlerin Oranları	120

HARİTALAR DİZELGESİ

Harita 1: TRB1 Bölgesi Nüfus Yoğunluğu.....	104
Harita 2: İlçelere Göre Okuryazarlık Durumu, 2011	108

KISALTMALAR DİZELGESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	Araştırma – Geliştirme
AT	Avrupa Topluluğu
BGSKD	Bölgesel Gayri Safi Katma Değer
DAP	Doğu Anadolu Projesi Ana Planı
DOKAP	Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EDAM	Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi
GAP	Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
JICA	Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yöreler
KÖYDES	Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
SEGE	Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
URAK	Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu
YHGP	Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
ZBK	Zonguldak - Bartın - Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Türkiye’de son yüzyılda yaşanmakta olan hızlı değişim sürecinin temel öğelerinden biri şüphesiz kentleşmedir. Oranın büyüklüğü, etkileri ve olası sonuçlarının çok boyutluluğu konunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Daha çok ekonomik boyutuyla değerlendirilen ve dikkat çeken kalkınma olgusu ise sosyal ve kültürel boyutlarından bağımsız olarak düşünülemez. Dolayısıyla toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal özellikleri kentleşme ve kalkınma olgularıyla yakından ilişkilidir. Ne var ki, kentleşme ile kalkınma arasındaki etkileşimi inceleyen, kentleşmenin kalkınmaya nasıl etki ettiğini ya da kentleşmenin neden kalkınmanın bir ön şartı olarak görüldüğünü irdeleyen çalışma sayısı yok denecek kadar azdır.

Araştırmada geçmişten günümüze kuramsal bağlamda kentleşme ile kalkınma olgularının birbirleriyle etkileşimi; bölgesel kalkınma politikalarının küresel ölçekte ve Türkiye’de dönüşümü, seçilmiş kalkınma değişkenleriyle TRB1 İstatistikî bölgesin (Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli) analizi yapılarak, bölge kentlerinde kentleşme ve kalkınma ilişkisi incelenmektedir.

1.2. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın temel hipotezi: kentleşme ile kalkınma arasında ilişki vardır. Temel hipotezi destekleyecek diğer hipotezler, kentleşme oranı yükseldikçe ekonomik ve sosyal değişkenleriyle kalkınma artar ve kentleşme oranı düşerse ekonomik ve sosyal değişkenleriyle azalır şeklindedir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Literatürde kentleşme, kalkınmanın temel ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Araştırmada bu durumun nedeni sorgulanarak, bölgesel kalkınma özelinde kentleşmenin etkisinin ve gerekliliğinin açığa çıkarılması hedeflenmekte, Türkiye’de TRB1 İstatistikî bölgesi (Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli) özelinde bu etkinin gerçekleşip gerçekleşmediği ve nedenlerinin açığa çıkarılması amaçlanmaktadır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılmaktadır. Literatür tarama, var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek veri toplamaktır. Literatür taraması, araştırma probleminin seçilerek anlaşılmasına ve araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulmasına yardımcı olur (Karasar, 1994: 183). Araştırmanın bazı noktalarında istatistikî verilere yer verilmekte, teorilerin uygulamadaki sonuçları açısından örneklerden faydalanılmaktadır.

1.5. Araştırmada Kullanılan Kavramların Tanımları

Kentleşme: Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artmasını ve günümüzdeki kentlerin ortaya çıkmasını sağlayan toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere has değişikliklere neden olan bir nüfus birikimi sürecidir (Keleş, 2008, 25).

Kalkınma: Bir ekonomide halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimleri içeren toplumsal ve kuramsal yapıda dönüşüme yol açan büyümedir (Kılıç, 2001: 204).

Bölgesel Kalkınma: Ülkede coğrafi bölgeler arasındaki iktisadi gelişmişlik farklarını gidermek amacıyla kamu otoritelerince izlenen iktisat politikalarıdır (Özer, 2010: 286).

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası

İlk bölümde araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturan kent, kentleşme ve kalkınma kavramları incelenmektedir. Bu bölümde kent, kentleşme kuramları, kent sosyolojisi, kentleşme ve kentlileşme, kentleşmenin tarihsel gelişimi, göç, ekonomik kalkınma ve büyüme, kalkınma kuramları ile yerel ekonomik kalkınma konuları yanı sıra Türkiye’de yaşanan kentleşme olgularına yer verilmektedir. İkinci bölümde ise Dünya’da ve Türkiye’de yerel kalkınma – kentleşme etkileşimi ile TRB1 bölgesinde kentleşme ve kalkınma etkileşimi kalkınma değişkenleri bazında incelenmektedir. Bu bölümde dünyada yerel kalkınma politikalarının dönüşümü, Avrupa Birliği’nde yerel

kalkınma politikası, kalkınma planlarında Türkiye’de kentleşme ve yerel kalkınma politikaları, Türkiye’de yerel kalkınma kurumları ile Kalkınma değişkenleri ile TRB1 bölgesinde kentleşme-kalkınma ilişkisi konularını değerlendirilmektedir.

GİRİŞ

Türkiye’de son yüzyılda yaşanmakta olan hızlı değişim sürecinin temel öğelerinden biri şüphesiz kentleşmedir. TÜİK verileri referans alınıp 1950 yılında Türkiye nüfusunun kent ve kırsal dağılımına bakıldığında, nüfusun %15’i kentlerde yaşarken, %85’inin kırsal alanda yaşadığı görülmektedir. Buna karşın, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne göre nüfusun %75,5 i kentlerde, %24,5’i ise kırsal alanda yaşamaktadır. Buradan Türkiye’nin yaklaşık 60 yıllık bir sürede çok hızlı bir kentleşme sürecinden geçtiği görülmektedir. Köyden kentlere ve küçük kentlerden anakentlere doğru gerçekleşen iç göçün varlığı, bu kentleşme sürecinin yakın gelecekte bir süre daha devam edeceğini göstermektedir. Sadece bir nüfus hareketi olmayan kentleşme, toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanında çok büyük değişimler meydana getirmektedir. Oranın büyüklüğü, etkileri ve olası sonuçlarının çok boyutluluğu konunun önemini ortaya koymaktadır. Modernleşme ve sanayileşmeyle doğrudan ilişkisi olan kentleşme süreci, meydana geldiği toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel alanında anlamlı değişimleri meydana getirmektedir. Kalkınma ise, daha çok ekonomik boyutu ile ön plana çıkıyor gibi görünse de, sosyal ve kültürel boyutları olan bir olguyu ifade etmektedir. Okuma yazma oranından, çocuk ölüm oranlarına; yaşam süresi uzunluğundan kişi başına düşen milli gelir oranına kadar ülke insanının günlük hayatındaki çok önemli noktaları içeren kalkınma olgusu, Türkiye’de hem özel hem de kamu kurumlarının çok yakından ilgilendikleri konuları oluşturmaktadır. Bu olguların hemen hepsi kentleşme süreci ile doğrudan veya dolaylı etkileşim halindedir. Bu nedenlerle kentleşme ve kalkınma, sosyal bilimcilerin üzerinde durduğu belli başlı konular arasında yer almaktadır. Ne var ki, kentleşme ile kalkınma arasındaki etkileşimi inceleyen, kentleşmenin kalkınmaya nasıl etki ettiğini, kentleşmenin neden kalkınmanın bir ön şartı olarak görüldüğünü irdeleyen çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Kentleşmenin kalkınma ile etkileşimini, kalkınmanın bir şartı olup olmadığını veya hangi boyutta olduğunu ortaya koyma amacını taşıyan bu çalışma iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan kent, kentleşme, kalkınma, bölgesel kalkınma, göç ve sanayileşme gibi çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan olgular incelenmektedir. Çalışmanın ikinci

bölümünde ise Dünya’da ve Türkiye’de yerel kalkınma – kentleşme etkileşiminden yola çıkılarak kentleşmenin genel anlamda kalkınmaya etkileri incelenmektedir. Sonrasında ise TRB1 bölgesi kentleri kalkınma değişkenleri açısından incelenerek, bölge illerindeki kentleşmenin bölge kalkınmasına etkileri değişkenler bazında ortaya konmaya çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ: KENT, KENTLEŞME ve KALKINMA

1. KENT VE KENTLEŞME

1.1. Kent

Geçmiş, uygarlık tarihinin başlangıcına kadar dayanan kent kavramı; ekonomik, politik, sosyolojik ve kültürel yönleri içerdiği için sosyal bilimciler tarafından farklı yönleri ele alınarak çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Yapılan bu tanımlarda genel olarak belirli temel unsurlar üzerinde birleşildiği görülmektedir. Aslanoğlu (2000: 13) bu tanımların ortak yönünün; kenti tarım dışı üretimin yapıldığı, yönetim ve kontrol işlevlerinin bir araya toplandığı, belirli bir büyüklük ve heterojenlik seviyesine ulaşmış bir mekân olarak nitelendirmeleri olarak ifade etmektedir. Nitekim kentler, birçok fonksiyonları yerine getirirken, siyasi ve fiziki olmak üzere bir takım özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Wirth ise kenti, öğelerini sayarak tanımlamaktadır. Bu öğeler, nüfus yoğunluğu, yerleşmenin büyüklüğü ve heterojenliktir. Wirth'e göre kentsel yaşam, farklı insanların aynı mekânı paylaşarak sürdürdükleri yaşamdır. Nüfusun belirli bir yerde yoğunlaşması büyük oranda bireysel farklılıkları beraberinde getirmektedir. Bu yoğunluğa dâhil olan fertlerin sayısı arttıkça, aralarındaki farklılıklar da aynı oranda artmaktadır. Kırsal gelenekte var olan akrabalık bağı, komşuluk ilişkileri ve duygu birliği kentte kaybolmaktadır. Kentte farklı kişiliklerin ve yaşam tarzlarının bir arada bulunması, farklılıklara toleransı ve hoşgörülü bir yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır. Kent yaşamında kültürel farklılıklarında hoşgörüyle karşılanmasına rağmen, bu farklılıklar varlıklarını uzun süre devam ettirememekte, çünkü kentler, tarihsel olarak ırkların, insanların, halkların ve kültürlerin erime potası, biyolojik ve kültürel melezleşmenin filizlendiği alanlar olmaktadır. Kentliler birbirleriyle ileri derecede bölünmüş roller içinde karşılaşmakta ve kişisel ilişkiler kuramamaktadırlar. Her ne kadar bağlantılar gerçekte yüz yüze olsa da, bu ilişkiler gayri şahsi, yüzeysel, geçici ve parçalanmıştır. Bu nedenle bir kenti kent yapan özellik; yerine getirdiği sosyal,

kültürel ve iktisadi fonksiyonlar gibi birçok farklı parametrenin bütününden oluşmaktadır (2002: 78-82). Kentlerin iktisadi fonksiyonu açısından, ekonomik değerlerin başat değer haline gelmesi her şeyin para ile ölçülmesine yol açmakta ve para insanlar arasındaki mesafeyi eşitlemektedir. Kentteki birey için hiçbir şeyin özel bir anlamı yoktur ve tek ayırıcı kıstas paradır. Para ekonomisi, her şeyi eşit hale getirmiştir (Simmel, 1950: 415-416).

Kalkınmanın temel bir unsuru olarak kent olgusunu Çezik'in kent tanımı uygun bir şekilde ifade etmektedir. Nitekim Çezik'e göre (1982: 27) kenti; tarım ve tarım dışı üretimin denetlenip dağıtıldığı, iktisadi faaliyetlere dayanan, teknolojik gelişme ve sosyal değişmeye paralel olarak teşkilatlanma, işbölümü, ihtisaslaşmanın en yüksek olduğu, çok fazla nüfus büyüklüğü ve buna bağlı olarak, nüfus yoğunluğuna ulaşmış, sosyal yönden heterojen ve bütünleşme düzeyine ulaşmış, karmaşık ve dinamik bir mekanizmanın bir yerleşim yeri olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanım, kentin yerine getirdiği sosyal, iktisadi ve kültürel fonksiyonların bütününe kapsamakta ve kalkınmanın ön şartını oluşturacak bir kent yapısını ifade etmektedir. Araştırmada bu tanım kalkınma açısından temel kent tanımı olarak kabul edilerek diğer tanım ve yaklaşımlar bu çerçevede incelenmektedir.

Kentin tanımlanmasında çeşitli kıstaslar kullanılmaktadır. Bu kıstaslar nüfus, yönetsel örgüt birimleri, ekonomik değişkenler ve sosyolojik kıstaslar (heterojenlik, teşkilatlanma, bütünleşme ve uzmanlaşma) olarak sıralanabilir. Nüfusu kıstas olarak alan yaklaşımlara göre nüfusu belli bir sayıya kadar olan yerleşim yerleri köy, bu büyüklüğün üstünde yer alan yerler ise, kent olarak nitelendirilmektedir. Ne var ki kentler, sadece nüfusu kendine çeken yerler değildir. Bu yerleşim biriminin kent olarak nitelenebilmesi için siyasi, kültürel, ekonomik ve hatta sportif faaliyetler için bir cazibe merkezi olması gerekmektedir. Üretim faaliyetlerinin sadece ekonomik alanla sınırlı olmadığı, sanat, siyaset ve kent yaşamı içerisinde yer eden diğer tüm alanlarda üretimin gerçekleştirebildiği bir merkez niteliğine sahip olmalıdır. Buradan hareketle bir yerleşim birimini kent yapanın salt bir nüfus miktarı değil, asgari bir nüfusun niteliğidir sonucu çıkarılabilmektedir. Nitekim araştırmada kabul edilen kent tanımında nüfus miktarı ve yoğunluğuna vurgu yapılırken, aynı zamanda sosyal

yönden heterojen ve bütünleşme düzeyine ulaşmış bir kitle tarif edilerek bu nüfusun niteliğine dair asgari şartlar da ifade edilmektedir.

Yönetmelik örgüt birimlerinin kent tanımlamasında bir kıstas olarak kullanılması, dünyada ve ülkemizde popüler yaklaşımların başında gelmektedir. Bahsedilen yerleşim birimi belirli bir yönetmelik örgüt biriminin sınırları dâhilinde ise kent, sınırları haricinde kalmakta ise köy olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle belediye sınırları dâhilinde yaşayan bireyler “kentli” olarak değerlendirilmekte, belediye sınırları içindeki nüfus da “kentli nüfus” olarak adlandırılmaktadır (Keleş, 2008:109). Nitekim Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) çalışma ve yayınlarında il ve ilçe nüfusu kentsel nüfus olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Türkiye’de kent ve köy ayrımında yönetmelik örgüt sınırlarının temel kıstas olarak belirlendiği söylenebilir. Bu bağlamda kent “belirli sınırlar dâhilinde tanımlı bir alana yerleşmiş, çok nüfuslu ve kendine özgü yönetimi olan bir cemiyyet” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, sadece nüfus ve yönetim sisteminin diğer parametreler dâhil edilmeden bir yerleşim birimini kent olarak tanımlayabilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Dahası, Türkiye’de kent olarak kabul edilemeyecek birçok yerleşim biriminin bu kıstas nedeniyle kent olarak kabul edilmesi durumu ortaya çıkmaktadır.

Bir yerleşim birimi olarak kent, ekonomik değişkenler dikkate alınarak da tanımlanmaktadır. Ekonomik açıdan kent “mal ve hizmetlerin, üretim, dağıtım ve tüketimi sürecinde toplumun sürekli olarak değişen gereksinimlerini karşılamak için ortaya çıkan bir ekonomik mekanizmadır”. Bu genel ekonomik kent tanımına ek olarak bir yerleşim biriminin “kent” olarak nitelendirilebilmesi için nüfusun büyük bir bölümünün tarım dışı kesimlerde çalışması şartı aranır (Keleş, 2008:111). Kenti sistematik olarak inceleyen düşünürlerden biri olan Karl Marx, kenti iktisat disiplini içerisinde ve daha çok mülkiyet ilişkileri bağlamında ele almaktadır. Marx’a göre endüstriyel şehirlerin ortaya çıkması, kırsal hayattan uzaklaşma ve sınıf bilincinin ortaya çıkmasında önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir (Tatlıdil, 1992: 34). Ekonomik faaliyetler ve istihdamın sektörlere dağılımı açısından Türkiye’de kent sayılamayacak birçok il ve ilçe merkezleri bulunduğu gibi, yine bu kıstaslara göre kent kabul edilebilecek bucak ve köy yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Bu nedenle

sadece ekonomik ölçütlere dayanılarak yapılan kent tanımlarının kenti nitelemek için yetersiz olduğu söylenebilmektedir. Nitekim araştırmada kabul edilen kent tanımında tarım ve tarım dışı üretimin denetlenip dağıtıldığı, iktisadi faaliyetlere dayanan bir mekanizmaya vurgu yapılsa da, ekonomi dışındaki aranılan diğer niteliklerde bu niteliklere ilave olarak ifade edilmektedir.

Bir başka kent tanımlama kıstası ise sosyolojik ölçütler kullanılarak yapılan kent tanımlarıdır. Bu bağlamda sosyolojik özellikler açısından, heterojenlik, teşkilatlanma, bütünleşme ve uzmanlaşma gibi ölçütler esas alınarak, kent tanımlamaları yapılmıştır. Kentleri inceleyen sosyologlardan David Harvey (2003: 10-11) şehir konusuna asıl uzmanlık alanı olan coğrafya disiplini perspektifinden yaklaşmaktadır. “Sosyal Adalet ve Şehir” adlı kitabında kente ilişkin görüş ve düşüncelerini derleyen Harvey’e göre mekân ve toplum süreçleri kent çalışmaları ile ilgili en önemli iki temel husus olduğu için, çalışmalarında mekân ve toplum süreçlerini bağdaştıran bir şehir yaklaşımı inşa etmeye çalışmıştır. Mekânsal biçimler toplumsal süreçleri kapsar ve toplumsal süreçlerde temelinde mekândan bağımsız düşünülemez. Mekân aynı zamanda kentlerin fiziki ortamını ifade ettiği için mekân tanımı büyük öneme sahiptir. Harvey, mekânı varlık bilimsel (ontolojik) bir kategori olarak değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyut olarak tanımlamaktadır. Nitekim Harvey kenti, sanayi kapitalizminin yaygınlaşması ile ortaya çıkmış olan “yaratılan çevre”nin bir yönü olarak görmektedir. Bu nedenle kente, toplumsal süreçler ile mekânsal biçimin her daim etkileşim içinde olduğu karmaşık ve dinamik bir sistem olarak bakmanın daha yerinde olacağını, daha da kapsamlı ve toplumbilim için kabul edilebilir bir tanım olarak, kenti, bir bütün olarak toplumda yerleşmiş ilişkileri yansıtan bir toplumsal ilişkiler kümesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Toplumsal bir biçim olarak inşa edilmiş olan kent, önceki ekonomik faaliyetlerde üretilmiş ve biriktirilmiş sabit varlıkların bir deposu işlevini görmektedir. Aynı kent, belli bir teknoloji kullanılarak inşa edilmiş ve belli bir üretim tarzı bağlamında yapılandırılmıştır. Bu nedenle kentli olmak bir toplumsal biçim, bir yaşam tarzı olarak ifade edilebilmektedir (2003: 48, 187, 274). Toplumlara “siyasi şehir”, “ticari şehir” ve “sanayi şehri” olmak üzere üç farklı kategoride inceleyen Lefebvre göre

(1991: 16) kent, bir mekân olarak ele alındığında; mekân ve mekânın siyasal örgütlenmesi toplumsal ilişkilerin bir ifadesi olmakta fakat aynı zamanda bunlara tepki de vermektedir. Bu bağlamda, ekonomi, sosyal ve siyasal yapı ile kent arasında karşılıklı bir etkileşim süreci gerçekleşmektedir. Harvey ve Lefebvre'in düşüncelerinin, araştırmada kabul edilen genel kent tanımının ekonomik, sosyal ve fiziksel yönleri ile bunların birbirleri ile etkileşimini detaylı olarak ifade ettiği görülmektedir.

Literatürde kent kavramı ve nitelikleri hakkında önemli değerlendirmede bulunan düşünürlerden Weber'in kent hakkındaki tespitlerinin en önemli dayanak noktası, Roma döneminin sona ermesinden sonra günümüzde ki tipik Batı şehrini ortaya çıkaran, en köklü batı tarzı yerleşim birimini ortaya çıkarma düşüncesidir. Bu bağlamda Ortaçağ site tipi şehirler, Weber'in temel aldığı yerleşim birimleri olmuştur. Bir yerleşim birimin "kent" olarak kabul edilebilmesi için asgari beş şartı öne süren Weber, bu şartları; Kentin etrafının güçlü bir sur ile çevrili olmasını sağlayacak tahkimat gibi bir yapının varlığı; tarımsal üretim dışında bir üretim tipi olarak ticari üretimi içermek üzere, tarımdan elde edilen artı ürünün pazarlanıp değerlendirilebileceği bir pazaryerinin varlığı, kendisine özgü olan ve en azından kısmen de olsa özerk bir hukuku bulunan mahkemenin varlığı; şehir toplumunun iç tutarlılık sergilediği tutarlı bir birlik şeklinin varlığı; kısmi bir özerkliğe sahip, kendi kendini yönetebilen ve seçimlerinde kent sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilen bir yönetim sisteminin varlığı olarak sıralamaktadır. (2012:109). Bu şartlardan tarım dışı üretim ve pazaryerinin varlığı ekonomik açıdan, yönetim sisteminin varlığı ise siyasi açıdan kent olgusunu ifade etmektedir. Ancak tahkimat gibi bir yapının varlığı ortaçağ kentleri için geçerli olsa da günümüz kentlerinde geçerliliğini kaybetmiş görünmektedir. Bu nedenle Weber'in kent anlayışında kentin ekonomik ve siyasi yönlerinin kalkınmaya etkisinin kökenleri görülebiliyor olsa da günümüz kentlerini ifade etmekte yetersiz kaldığı söylenebilir. Yine de pazaryeri vurgusunu, geçmişten günümüze tüm kentleri kapsayan bir ortak yön olarak değerlendirebilmek mümkündür.

Kentler, uzmanlar tarafından farklı yönleri dikkate alınarak incelendiği gibi bir düşünce topluluğu ya da grubu tarafından da incelenmektedir. Çalışmaları ve

değerlendirmeleriyle bu açıdan en çok popüler olan grup literatüre “Chicago Okulu” olarak geçmiştir. “Chicago Okulu” ekolünün kente ilişkin iki temel görüşü vardır. Bunlardan birincisi “ekolojik yaklaşım” (beşeri ekoloji), ikincisi ise “bir yaşama biçimi olarak şehir” yaklaşımıdır (Açıkgöz, 2007: 66). Öncülüğü R. Park tarafından yapılan ve daha sonra Park’ın öğrencileri olan Burgess ve McKenzie tarafından devam ettirilen ekolojik yaklaşım Chicago Okulu’nun öne sürdüğü iki kent teorisinden ilkidir. Teorinin temel kaynağı ise 1900’lü yılların başında çok hızlı bir büyüme gösteren Chicago şehridir. Ekolojik yaklaşıma göre kent gelişimi doğal bir süreç olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla şehir örgütlenmesinde bilinçli düzenleme ve planlamanın önemi daha az vurgulanmaktadır. R. Park’a göre bir şehir, nüfusun içinden özel bir bölge veya özel bir ortamda yaşamaya en iyi uyan bireyleri hatasız olarak seçen büyük bir ayıklama mekanizması gibi işlemektedir. Şehirler rekabet, istila ve yerine geçme gibi biyolojik bir ekoloji dahilinde gerçekleşen süreçleri, “doğal alanlar” içerisinde düzenlemektedirler (Giddens, 2002: 505-506). “Chicago Okulu” ekolü ’nün kentlere ilişkin ikinci yaklaşımı ise Luis Wirth tarafından geliştirilmiştir ve ona göre kent sadece bir yaşam alanı değil aynı zamanda bir yaşam tarzıdır. L. Wirth, Chicago Okulu’nun diğer düşünürleri gibi şehrin çevresi ve şekli gibi mekânsal niteliklerine (Thorns, 2004, 28) değil de daha çok şehrin kültürüne vurgu yapmıştır. Kent, sadece günümüz insanına daha büyük bir oranda iş ve yerleşim olanakları sunan bir yer değil; aynı zamanda dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, türlü bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren; ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan bir merkezdir (Wirth, 2002: 78). Wirth’ in bu ifadelerinden bir yerleşim biriminin kent niteliği taşıyabilmesi için sahip olması gereken özelliklerden “merkez” kavramı göze çarpmaktadır. Burada merkez kavramı ile kastedilen, yerleşim biriminin bir nevi cazibe merkezi olarak işlev görmesi ve kitleleri bu yönüyle kendine çekmesidir.

Modernizm yaklaşımına göre kentler, kırsal alanları da bünyesine katarak büyümeye devam eden, kentte yaşayan bireylerin oturma-çalışma-eğlenme gibi aktiviteler için 24 saatinin planlandığı, üretim ve tüketimin gerçekleştiği mekânlardır. Modernizme göre kırsal alandan kente göç eden kimseler de kentin ekonomik ve

sosyal mekânlarında kentli olacaklardır (Aslanoğlu, 2000: 105). Ne var ki, günümüz kentleri arasında tam olarak modernleşememiş ve kapitalizme ayak uyduramamış kentlerin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu yaklaşıma göre özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu tip yerleşim birimleri kent olarak nitelenmeyecek ve kent sosyolojisi disiplini alanının dışında kalacaktır. Dolayısıyla böyle bir yaklaşımın benimsenmesi pek de sağlıklı görünmemektedir.

Sosyoloji tarihinde kent tanımları yapılırken genellikle dikotomi yöntemiyle kent ve kıy ayrımı yapılarak, kentin farklılaşan nitelikleri ortaya koyulmuştur (Şentürk, 1999: 5). Ayrıca kentteki üretim ilişkileri, sosyal ilişkiler, farklılaşma, bürokrasi, toplumsal kurumlar, nüfus yoğunluğu, heterojenlik gibi etkenler, kentleri kıy alanlarından ayıran en önemli hususlardır. Genellikle ülkelerin kalkınmasına paralel olarak gelişen ve dönüşen kentleri kıydan farklılaştıran hususların her birinin belirli bir düzen içerisinde birbiri ile uyumlu olarak gerçekleşmesi, sosyal ve ekonomik kalkınmada belirleyici rol oynamaktadır. Kentlerin nüfus ve mekânsal olarak kıydan farklılaşmasından ziyade sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlar bakımından kıydan farklılaşması gerekmektedir. Bu şekilde bir değerlendirme ile hem kent kıy ayrımı yapılmakta hem de kentin daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır.

Araştırmada da bu yöntemle başvurularak kent ve kıy farklılaşmasının ve kentin niteliklerinin daha iyi anlatılmasına çalışılacaktır.

1.2. Kıy – Kent Farkı

Bireylerin içinde bulundukları sosyal çevre; yaşam tarzları, sosyal ilişkileri, üretim ve tüketim biçimleri, alış-veriş yöntemleri, örf ve adetler gibi insanların çeşitli benzer özelliklerini büyük ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal çevre, içinde yaşayan bireyin yaşam tarzını ve hayatını nasıl devam ettireceği konusunda belirli esasları belirlemektedir. Bu yüzden bireyin hayatı boyunca yaşadığı kıy veya kent, kişiye farklı davranış esasları oluşturarak bireyleri yönlendirmektedir (Şentürk, 1999: 6). Buradan hareketle kıy da veya kentte yaşayan toplumların birbirinden farklılaştığı sonucu çıkarılmaktadır. Toplum tipleri ve kent toplumu kavramları da kent sosyolojisinin en temel kavramları arasında yer almakta ve kentlerle ilgilenen sosyologların birçoğu kentleri yeni bir toplum tipi olarak ele almakta ve toplumları

iki veya üç farklı kategoride incelemektedirler. En yaygın yaklaşımlara göre ilk kategorideki toplum, geçmişten günümüze gelen kır, köy veya tarım toplumu olarak adlandırılan toplum tipidir. Şehir toplum tipini üçüncü kategoriye dâhil eden düşünürler için ikinci kategoride yer alan toplum tipi bir nevi “geçiş” toplumudur ve bu kategori genellikle feodal toplum veya sanayi öncesi toplum olarak nitelendirilir. Son olarak bazı düşünürlere göre ikinci bazılarına göre ise üçüncü kategoride değerlendirilen toplum tipine ise şehir toplumu adı verilmiştir. Kır yaşam tarzı geleneksel toplum yapısını ifade eder ve bu toplum tipinde kan bağı toplumsal örgütlenmenin en temel belirleyicisidir. Kır toplumunda toplumsal hareketlilik ve dinamizm düşük düzeydedir ve cemaat ilişkileri çok daha belirgindir (Açıkgöz, 2007: 63, 80).

İbn Haldun ve Ferdinand Tönnies dikotomi yöntemi ile kent ve kır ayrımlarını yaparak toplumları iki kategoride inceleyen düşünürlerdendir. Dünyanın ileri gelen düşünürleri arasında yer alan İbn Haldun’a göre şehir, kır yerleşmelerinin bütününe kapsayan terim olarak kullandığı “bedevi” hayat tarzının bittiği yerde başlamaktadır. Kır yerleşmeleri bedevi hayat tarzı ile nitelenirken, şehirler ise medeni hayat biçiminin yaşandığı yerler olmaktadır. Bu iki hayat tarzını birbirinden ayırmak için kullanılan kıstasların başında üretim şekli, bir başka ifade ile ekonomik faaliyetler gelmektedir. Haldun bu durumu şöyle izah etmektedir (1986; 302): “Bilinmelidir ki insan topluluklarının hallerinin başkalığı ve değişikliği onların geçimlerini sağlayış tarzlarına bağlıdır”. Dolayısıyla üretimi, toplumların değişmesi ve gelişmesindeki belirleyici faktör olarak gören Haldun, düşüncesini bu temele oturtmakta, iki farklı sosyal ve ekonomik hayat tarzı olan bedeviliği ve hazeriliği tespit etmektedir. Bununla birlikte toplumların güce dayalı (ekonomik, politik) devlet kurmalarına imkân tanıyan kültür ve medeniyet ortamını seçen Haldun’da metodik olarak şehirleşme (bedevilikten; kırsal yerleşme ve üretim şeklinden, hazeriliğe; şehirsal yerleşme ve üretim seklene geçiş) en önemli konuların başında gelmektedir (Hassan, 1982: 41, 145 ve 162). İbn Haldun’un yerleşmeleri sınıflandırmada kullanmış olduğu bu kıstaslara ek olarak şehirlerin, kırlara kıyasla temel ayırt edici özelliği olan ekonomik potansiyelleri ile üretim miktarlarına da değinmiştir. Halkı fakirlik ve muhtaç içinde olan, nispeten daha küçük yerleşim birimleri ve bölgelere

varıncaya kadar ekonomik durumun kötüleşmeye gittiği görülmektedir. Bu tip küçük ve üretim miktarları az olan yerleşim birimleri şehir olarak nitelenmeyip, köy olarak kabul edilmektedirler. Bunların yanı sıra, hem insan hem de mekân açısından sürekli bir değişimin varlığına vurgu yapan Haldun; “göçebelik (bedevilik, kır hayatı) şehirlerin ve medeni hayatın aslıdır ve bütün insanların yerleşik hayata (şehir hayatına) geçiş yapmadan yasadıkları ve geçirdikleri devredir ve göçebenin gayesi (kırlarda yaşayanların) medenileşme (şehirleşme, uygarlaşma) ve medeniyete doğru yürümektir” demektedir. Ayrıca günümüzdeki şekliyle hayat standardını ifade eden bir yaklaşımı da değerlendirmelerinde temel alan Haldun; “yerleşik hayat, bolluk ve refahı çeşitlendirir ve çoğaltır. Bolluk içinde yaşamak için gereken şeyleri üretim vasıtası olan sanat ve hüneler vücuda getirmeye ve kuvvetlendirmeye yol açar” (1986: 272, 308, 436) diyerek yerleşik yaşamın nihai formunu tarif etmektedir.

İbn Haldun gibi toplumları iki kategoride inceleyen Ferdinand Tönnies de, ilk kategoride doğal taleplerin baskın olduğu her türlü birlikteliği ifade eden “cemaat” (Gemeinschaft), diğer kategoride de akılcı talepler tarafından şekillendirilen her türlü birlikteliği ifade eden “cemiyet” (Gesellschaft) kavramlarını kuramsal çerçevesinin temeli olarak kabul etmektedir. Tönnies köy toplumunu tam anlamıyla bir cemaat olarak nitelendirmiştir. Köye kıyasla cemaat özelliği kasaba da daha az olsa da, kasaba toplumu bile nitelikleri deforme olmuş bir cemaattir. Öte yandan şehir toplumları ise cemiyet olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla doğal talep ve ihtiyaçlar ile bir araya gelmiş olan köy toplulukları cemaat olarak adlandırılırken, akılcı istemler tarafından şekillendirilen şehir toplumları ise cemiyet olarak adlandırılmaktadır (Aydoğan, 2000: 185, 217).

Haldun ve Tönnies gibi toplumları iki kategoride inceleyen teorilerin temel sorunsalı her ne kadar şehrin belirgin iki uç toplumu hakkındaki farkları ortaya koyuyor olsa da hem kır hem de kent özelliklerini gösteren ve “ara form” diye nitelendirilen yerleşim birimlerini tanımlamada yetersiz kalmalarıdır (Thorns, 2004: 25-26). Nitekim bu iki özelliği birlikte yaşayan birçok köy ve kent bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kentleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Haldun ve Tönnies’in tarif ettiği kent, aslında ulaşılması hedeflenen ve kalkınmanın başat şartı olan bir kent olgusunu işaret etmektedir. Dolayısıyla hem kır hem de kent

özelliklerini taşıyan yerleşim birimlerinin, kırsal niteliklerini azaltıp, kentsel niteliklerini artırarak bir anlamda kalkınma süreçlerini tamamlamaları öngörülmektedir.

Engels ve Marx ise analizlerinde kır-kent ayrımı işbölümüne dayandırmaktadırlar: “Bir ulusun kendi içindeki işbölümü, ilkin sınai ve ticari emeğin bir yandan, tarım emeğinden ayrılmasına, öte yandan ve bunun sonucu olarak, kent ile kırsal ayrılmasına ve çıkarlarının karşıtlığına yol açar. Daha da gelişmesi sınai emeğin ticari emekten ayrılmasına sebep olur. Aynı zamanda bu farklı dallar arasındaki işbölümü olgusuyla, belirli işlerde birlikte çalışan bireyler arasında farklı alt bölünmeler ortaya çıkar. İşbölümünün her yeni aşaması çalışmanın konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri belirler” (2003: 20). Marx’a göre, Ortaçağ’a kadar insanlık tarihi kırsal tarihidir, çünkü antik çağda kent, üretim tarzının odağı değildir. Kent devletlerinin kırsal ile olan ilişkisi tamamen siyasaldır. Kentler, kırsal üretim üzerinde kontrol sağlayan idari birimler olmanın ötesine gidememişlerdir. Kentlerin kırsaldan farklılaşması, Ortaçağ’da tüccarların kurdukları ticari bağlantılar ile gerçekleşmiştir. Bu dönemin kentleri arasındaki ilişki, sermaye birikiminin de etkisiyle kentlerde görülen iş bölümü farklılaşmasını desteklemiş ve yeni endüstrilerin doğuşunu sağlamıştır (Şengül, 2001: 11).

Nitelik ve nicelik açısından çeşitli farklılıklara sahip olan kır ve kent yerleşim alanları, farklı sosyal çevreler olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimciler bu farklılıklara değinirken, bu iki sosyal çevreyi ayırt etmeye yarayacak temel özelliklere odaklanmışlardır. Bu ayrımı yapan düşünürleri ve kullandıkları kıstasları Reissman şu şekilde belirtmektedir (Tablo 1): (Şentürk, 1999: 6).

Tablo 1: Kır ve Kent Alanlarının Farklı Düşünürlere Göre Ayrımı ve Kıstasları

	KIRSAL	KENTSEL
Betker	Kutsal (sacred)	Laik(seculer)
Durkleim	Mekanik dayanışma (Mechanical solidarity)	Organik dayanışma (Organic solidarity)
Redfield	Halk toplumu (Folk)	Kent toplumu (Urban)
Spencer	Askeri toplumlar(Military)	Endüstri toplumu (Industrial)
Tonnies	Cemaat (Gemeinschaft)	Cemiyet (Gesellschaft)
Weber	Geleneksel toplum (Traditional)	Rasyonel toplum (Rational)

Kaynak: PAHL, 1968: 264.

Günümüzde kent ve kır tanımları yapılırken, nüfus temelli ölçütler bir kenara bırakıldığında, kır ve kentin neden farklı örgütlenmeler altında düzenlendiklerine dair net bir gerekçe görülememektedir. Fakat tarihsel sürece bakıldığında, kent ile kırın farklılaşmasının, daha çok idari birimlerin yığılması ve üretim süreçlerinin farklılaşmasıyla oluştuğu görülmektedir. Sanayi devrimi öncesi toplumlarda kent ile kır ayrımı konusunda, idari örgütlenmenin merkez ve alt merkezlerinin (taşra örgütlerinin) yer aldığı, tarım dışı üretimin daha yoğun olarak gerçekleştirildiği, idari birimlerin toplandığı kentsel yerleşmeler ile tarımsal üretimin yapıldığı tüm diğer alanlar şeklinde ifade edilmektedir. Bu süreçte kentlerde üretilen ürünlerin ticareti marjinaldir ve genel olarak yine aynı kentlerde tüketilmektedir. Kır ise doğrudan vergi gelirleri, gıda ve asker temini ile ilişkilidir. Bunun dışında kentlerin kır ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Böyle bir yapıda, günümüzde kentsel yönetim ile özdeşleştirdiğimiz yerel yönetimlerden ziyade, merkezin vergi toplamak ve asker devşirmek için oluşturduğu taşra örgütlerinin varlığı söz konusudur (Köroğlu, 2011: 2-3).

Kent ve köy ayrımı için kullanılan ölçütlerin son zamanlarda tatmin edici olmaktan uzak olduğu konusunda bir düşünce gelişmiştir. Zira bu yaklaşıma göre kent ve köy birbirinden bağımsız olarak var olan ayrı ayrı olgular değildir. Her birinin, ötekinde de rastlanan, onunkıyla karışan özellikleri bulunmaktadır. Küçük bir köy, her zaman bir kasaba, daha sonrada bir kent olmaya aday bir yerleşme birimi

basamağıdır. Dolayısıyla bir topluluğun, salt “köy” ya da salt “kent” olması ya da sayılması değil; bir başka topluluğa göre daha fazla köysel ya da daha fazla kentsel özellikler barındırıp buna göre nitelenmesi olanaklıdır. Kent ve köy yaşamı arasındaki ayrım tek bir özellik ya da etmenin sonucu olarak ortaya çıkmaz. Birbirine sıkıca bağlı işlevsel bağlantıları olan birtakım özelliklerin ürünü olarak bu ayrım kendini göstermektedir. Buradan yola çıkarak, kentlerle köyler arasında kabul edilebilir bir ayrım yapılmak istenildiğinde, karşılıklı ilişkileri ve işlevsel bağlantıları tümü ile dikkate alma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Keleş, 2008:112). Nitekim Şentürk’ün de belirttiği gibi köyde görülen niteliksel ve niceliksel herhangi bir özelliğin kesinlikle kentte görülemeyeceği; benzer şekilde de kentteki bir özelliğin de kesinlikle köyde görülemeyeceği düşünülmemelidir. Kır ve kent arasındaki farklılıklar belirtilirken ifade edilmek istenen, mevzubahis özelliklerin kırsal alanda veya kentsel alanda nispeten daha yoğun yaşanıldığı, başat olduğudur. Yoksa birinde görülen özelliğin diğerinde olmayacağı anlamına gelmemektedir (1999: 6-7). Bu durumun önemini vurgulayan Şentürk kenti kırdan ayıran temel özellikleri beş ana maddede özetlemiştir (1999: 7-11). Bunlar:

- 1-) Köy homojen topluluk olmasına rağmen, kent heterojen bir sosyal grup olarak ortaya çıkmaktadır. Dahası kentteki işbölümünün beraberinde getirdiği sosyal kopukluk kırdaki iç dayanışmayı ortadan kaldırmıştır.
- 2-) Kentler, köylere kıyasla daha sınırlı bir mekân üzerinde daha fazla nüfus yoğunluğuna sahiptirler.
- 3-) Kentin kalabalık, yoğun ve farklı sosyal yapılardan oluşan nüfusu barındırması; nüfusu daha az, seyrek ve birbirine benzeyen insanların bulunduğu köydeki sosyal ilişkilerden farklı bir ilişkiler ağı geliştirmektedir.
- 4-) Köyde kentten farklı olarak aile komşuluk gruplarından meydana gelmiş olan ortak bir cemaat hayatı vardır. Köydeki mekanik dayanışma olarak ifade edilen ilişki yerini, kentte birbirlerine işleri düştüğü oranda yardımda bulunan, resmi bürokratik işlerin fazla olduğu, ilişkilerin sınırlarının kurum ve kuruluşlar tarafından belirlenmiş olduğu organik dayanışmaya bırakmıştır.

5-) Kentte, köydekinden farklı bir sosyal kontrol mekanizması bulunmaktadır. Köyde akrabalık, komşuluk, gelenek, görenek gibi etkenler enformel olarak nitelenen sosyal kontrol mekanizmasını çalıştırmaktadır. Kentlerde ise bireylerin ve sosyal grupların davranışları, formel ve rasyonel kanunlarla kontrol edilmektedir.

Kenti, kırdan ayıran temel özelliklerden bazılarını ise birey için daha fazla özgürlük, farklı ve özel ilgisi olan grupların varlığı, farklı mesleklerin bir arada bulunması, değişik şekillerde özelleşmiş hizmetler, sosyal ve iktisadî farklılıklar, genellikle farklı, ırkî, millî, dinî grupların varlığı, sağlık, yapılaşma, taşıma, eğitim, suç gibi hükümetin özel görevleri, sosyal değer ve hayat tarzında geniş farklılıklar, değişik çevre şekilleri tarzında sıralamak mümkün olmaktadır (Tatar Canbay, 1997: 74).

Bireylerin yaşadıkları sosyal çevreden yoğun bir şekilde etkilendiği, kır ve kent ayrımında da açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle kırdaki sosyal ilişkilerin şekli ve içeriğinin kentlerde değiştiği, insanların daha çok kişi ile fiziksel olarak yakın olmalarına rağmen sosyal olarak uzak oldukları söylenebilir. Farklı toplumsal tabakalarda olanlar ve farklı toplumsal ve kültürel özelliklere sahip fertler ortak mekânları kullanmalarına rağmen, aynı mekân kırdaki gibi aynı değer ve manaları içermemektedir. Yine kent alanlarındaki çoğu sosyal ve ekonomik ilişkiler, ananeler ve değerlerden ziyade, daha çok tüzel kurumların yürüttüğü resmi ve yazılı normlar esasında gerçekleşmektedir. Kentlerin büyümesi bir başka ifade ile toplumun toplumsal olarak dönüşmesi olarak da ifade edilebilir. Daha açık bir ifade ile kır toplumunun kent toplumuna dönüşmesini ifade eden kentleşme sürecinin, sosyo-ekonomik etkilerine değinmek gerekmektedir.

1.3. Kentleşme

Dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını ifade eden kentleşme süreci (Keleş, 2008: 25), bir yandan kente gelen bireylerin hayatlarında değişiklikler meydana getirirken; bir yandan da nüfusun toplanması ve faaliyet dallarının değişmesiyle insan ilişkilerinde ve davranışlarında bir değişiklik meydana getirmektedir. Bu açıdan kentleşme geniş manada, şehirlerin büyümesi ile birlikte ortaya çıkan yaşama tarzındaki değişimler olarak da tanımlanabilir. Ayrıca, kentsel davranış ve değerler sisteminin zamanla geleneksel davranış ve ilişkilerin yerini alması ve insanların kente uyum sağlaması sürecine de kentleşme denilebilmektedir (Korkmaz,1988: 62). Bir başka tanıma göre, kentleşme bir takım ekonomik, teknolojik, sosyal, siyasal değişimler sonucu ortaya çıkan ve toplumsal yapı ile insanların tutum ve davranışlarını etkileyerek değiştirebilme gücüne sahip bir süreçtir (Kartal, 1978: 6).

Bir ekonomik öge olan üretim tarzlarındaki değişimin kentleşme tanımında önemli bir yeri vardır. Tarımsal üretimden daha ileri düzeydeki üretim seviyelerine geçişin kentleşme tanımlarında yer almasının temel sebebi de budur. Kentleşme olgusu sadece kentli nüfusun artışı değil aynı zamanda kentli nüfusun kent kültürü olarak adlandırılabilir tutum ve davranışları benimsemesi olarak da görülmektedir (Ulusoy ve Vural, 2001: 9). Nitekim Kartal'da (1978: 4-5) bu hususlara değinerek kentleşmenin iki önemli temel özelliğini ifade etmektedir: “Birincisi kentleşme tarımdaki ve sanayideki değişimlerin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. İkincisi ise, kentleşme toplumsal değişme sürecini önemli ölçüde etkileyen ve bazı toplumlarda hızlandıran bir olgu olarak kabul edilmektedir”.

Kentleşme hareketlerine tesir eden temel etmenler ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko-sosyolojik faktörlerdir. Bu faktörlerden ekonomik etmenlerin nedenlerine inildiğinde köylü nüfusu köyünden uzaklaştıran tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal nüfusun içinde bulunduğu koşulların başta geldiği görülmektedir. Tarımsal alanda bir üretim fazlasının olması bu duruma örnek gösterilebilir. Bir başka neden ise köyünde geçinemeyen, gelecek için güvence bulamayan nüfusu kent merkezlerine çeken, kenti onlar için cazip kılan etmenlerdir. Bu tip nedenlere de

“çekici etmenler” veya “olumsuz göç sebepleri” denilmektedir. Kentsel alandaki yaşam kalitesinin kırsal alana göre çok daha iyi olması bu duruma örnek gösterilebilir (Ulusoy ve Vural, 2001: 9).

Bir kenti meydana getiren üç temel unsur olan ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nüfus yapısı yani toplumun kendisi ile bu üç unsur içindeki alt unsurlar bir bütün olarak düşünüldüğünde, hepsinin birbirinden ayrılmaz bir sistemin parçaları olduğu görülmekte, süreç içerisinde bu unsurların birbirleri ile sıkı bir etkileşim içinde oldukları da fark edilmektedir. Kentin bütünselliği içindeki bu unsurların toplum temelinde gerçekleşen karşılıklı etkileşim ve birbirini biçimlendirme sürecinin toplumbilim teorilerine göre incelenmesi de kent sosyolojisinin çalışma alanını oluşturmaktadır. Nitekim kent sosyolojisinin ilk kez yapılanmaya başladığı Avrupa ve Amerika şehirlerinde yapılan sosyoloji çalışmaları bu tanımlı doğrular niteliktedir. Bu şehirlerde ilk kez nüfus yüksek oranda büyümüş, yoğunlaşmış ve heterojenleşmiştir. Sosyal kurumlar değişim sürecine girmiş ve kültür dönüşmeye başlamıştır. Üretimdeki yöntem ve hız bir işçi sınıfı doğurmuş ve bu durum toplumsal bir problem halini almıştır. Suç oranları artmış ve belli şartları barındıran belli yerlerde bu oranlar yükselişe geçmiştir. Şehirlerin her türlü yeni biçimi toplumla ve toplumun her türlü yeni süreci şehrin fiziki yapılanması ile etkileşime girmiştir (Açıkgöz, 2007: 79,80). Dahası, şehir olgusu, bir insanlar topluluğundan, kamu hizmetlerinden (caddeler, binalar, elektrik lambaları, tramvaylar, telefonlar), kurumlar ve idari aygıtlar toplamından (mahkemeler, hastaneler, okullar, polis ve muhtelif türde şehir görevlileri) çok daha fazla bir şeye tekabül etmektedir. Bilakis şehir, bir ruh halidir, gelenek ve göreneklerin, örgütlü tavır ve görüşlerin toplamıdır, şehrin, kendine has kültürü vardır (Aydoğan, 2000: 65-66). Şehrin kendine has bu kültürü temel niteliklerinden birini oluşturmaktadır. Sosyal, ekonomik ve kültürel bir dönüşüm süreci olan kentleşme, sadece mekânı değil insanı ilgilendiren bir olgudur. Kentleşme olgusunun daha çok sosyolojik açıdan yol açtığı en önemli konulardan biri, kendine has kültürü olan kente, içinde yaşayan bireyin ne derece uyum sağlayabildiği, başka bir ifade ile ne derece kentlileşebildiğidir.

1.4. Kentlileşme

Wirth' in kent sosyolojisinde bir klasik olmanın yanında referans kaynak olarak görülen “Urbanism as a Way Of Life” adlı eserinde “Kentlerin toplumsal yaşam ya da insan üzerinde ki etkileri, kentli nüfusun oranının göstereceği etkiden daha büyüktür” (2002: 78), diyerek kentin içinde yaşamakta olan insanları ne kadar derinden etkileyip şekillendirdiğini ifade etmektedir. Genç de bu durumun önemini vurgulayarak kentlileşmeyi tanımlamaktadır: “Kentleşmeye ilişkin sorunsal alanının kökeninde, kentsel yaşama ilişkin toplumsal eylem pratiğinin toplumsal aktörlerce yaratılamayışı ve kültürel düzlemde biçimlenişini gerçekleştirememiş kimlikler yatmaktadır. Yani kentlileşme kavramı, kimliksel bir dönüşümü içermekte; değerlerdeki, davranış kalıplarındaki, toplumsal pratiklerdeki ve gündelik yaşam alanındaki özgül bir bireyleşmeyi ve belli özelliklerle donanmış bir birey tipini işaret etmektedir” (1997: 313). Bir başka tanıma göre ise kentlileşme, kentleşme akımının bir sonucu olarak, toplumsal değişimin insan davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, maddi ve manevi yaşam biçimlerinde ortaya koyduğu farklılıkları içermektedir (Keleş,1980: 71).

Kentlileşme ve kentleşmenin birbirinden ayrı olgular olduğunu vurgulayan Özen, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Kentleşme, bir ülkenin nüfusunun kentlere yaşamaya gelen nüfus oranının artması sürecini ifade ederken; kentlileşme, özellikle geniş kentsel merkezlerde bulunan yaşam biçimini ifade etmektedir”. Ekonomik, demografik ve toplumsal anlamlara sahip olan bir olgu olarak değerlendirilen kentleşmenin bir sektörden diğer sektörler, tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine işgücü transferini içerdiği için ekonomik anlamı vardır; kırsal yerleşme birimlerindeki nüfusun kentsel yerleşme birimlerine hareketini ifade ettiği için demografik bir anlamı vardır; toplumsal ilişkiler örtüsünün değişmesini, farklı bir toplumsal yaşam biçimini ifade etmesi nedeniyle sosyolojik bir anlamı vardır (1991: 15,16). Bu nedenle kentleşmenin ekonomik ve demografik boyutu, kentlileşmenin ise daha çok sosyolojik boyutu yansıttığı söylenebilmektedir. Yine de kentlileşme kavramının, kentleşme süreci ile ortaya çıkmış olduğu göz ardı edilmemelidir. Başka bir ifadeyle, kentleşme kentlileşmeyi doğurmuştur. Yahyagil 'in kent ve kentleşmeye ilişkin tespitleri bu durumu doğrular niteliktedir. Sosyolojik açıdan genelde bir

örgütlenme ve değişmeyi içeren kentleşme sürecinin önemli bir fonksiyonel etkisi, bir kent yaşam tarzının ortaya çıkması yani kültürel sonuçlarıdır. Dolayısıyla kentlileşme terimi de temel olarak sosyal değişimle birlikte kent toplumlarında ki bireylerin geçirdiği kültürel değişimi ve sonuçta da bir bütün olarak toplumun kent kültürüne sahip olması anlamına gelmektedir (1998:102). Yine buradan hareketle kent kültürü kavramının da kentlileşme olgusunun bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir.

Kentlileşmeyi sosyal ve ekonomik olarak iki ayrı açıdan tanımlayan Kartal (1983: 21), sosyal açıdan kentlileşmenin, kente göç eden kır kökenli bireyin çeşitli konularda kente has tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve manevi değer yargılarını özümsemesi ile gerçekleştiğini, ekonomik bakımdan kentlileşmenin ise kente gelmiş olan bireyin, kente özgü işlerde çalışması, kente ilişkin uğraşlar ile geçimini sağlaması ile mümkün olduğunu belirterek kentlileşmenin özelliklerini ifade etmektedir. Buradan hareketle kent yaşam biçimiyle özdeşleşme anlamına gelen ve kentlileşme olarak adlandırılan kültürel olgunun temel öğeleri ise; ailenin biçimsel olarak küçülmesi, akrabalık ilişkilerinin nispeten zayıflaması, kadının aile içindeki rolünün değişmesi ve belli oranda da olsa ekonomik bağımsızlığını elde etmesi, ailenin kimi temel fonksiyonlarının toplumsal kurumlara devredilmesi, tüketim harcamalarının artması, geleneksel iş ve boş zaman değerlendirme alışkanlıklarıyla komşuluk ilişkileri, dinlenme, eğlence ve benzer alanlardaki tutum ve davranışları şeklinde özetlenebilmektedir. Kentsel örgütlerden faydalanma, resmi kurum ve kuruluşları hizmetler açısından kullanma, geniş aileden, çekirdek aileye geçilmesi, kadının eğitim ile birlikte gelir getirecek ev dışında çalışması, insan giyim ve kuşamındaki farklılıklar, siyaset ile ilgilenme, doğum kontrol yöntemlerinin uygulanması gibi birçok kıstas kentlileşme açısından evrenseldir. Ayrıca kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, ulaşım ağının genişlemesi, eğitim kurumlarının çoğaltılması çabalarıyla; kentsel değer ve ölçülerinin benimsetilmesi, hızlandırılması ve uygulanması geçmiş yıllara nazaran daha olanaklı bir hale gelmiştir (Şentürk, 1999: 17).

Öte yandan kentleşme, toplum bilimsel açıdan özellikle gelişen ülkelerde sağlıklı veya çarpık kentleşme şeklinde olabilmektedir. Örneğin Türkiye’de ve

özellikle ülkenin metropol alanı durumundaki İstanbul'da, ya da benzer büyüklükteki Mısır ve Latin Amerika dahil pek çok diğer ülkenin büyük kentlerinde fiziksel ve toplumsal yapı açısından örgütlenmenin sağlanamaması, kültürel bir bütünlüğe ulaşılamamasına neden olmaktadır (Yahyagil, 1998: 103). Bu durumun gözlemlenebilen en önemli sonucu ise belirgin sosyo-ekonomik ayrılıklarla birlikte kültürel farklılıklardan kaynaklanan iletişim kopuklukları ve pek çok alanda yeni toplumsal sorunları doğurmasıdır. Şentürk'ün de (1999: 16) belirttiği gibi daha çok sanayi ve hizmetler sektörünün meydana getirdiği kentteki iş yaşamında yoğun işbölümü, uzmanlaşma ve örgütlenme bulunmaktadır. Tarıma dayalı üretim ve uğraş dışındaki herhangi bir uzmanlaşma veya eğitim gerektirmeyen işlerde çalışmaya alışkın olan kır bireyi için, kentte çalışma ve kentli olma bir farklılaşmayı ifade etmektedir. Bu bağlamda kentin iş yaşantısına hazır olmayan yeni kentli bireyin ilk yılları sorunludur. Bir ülkenin ekonomi ve sanayi olanaklarıyla doğru orantılı olarak ilgili olarak, kente gelen birey, kente özgü işlerde çalışmıyor veya çalışmıyor ise, işportacılık, boyacılık, simitçilik gibi örgütlenmemiş, nitelik arz etmeyen işlerde çalışarak geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kente özgü işlerde çalışmaya yetecek donanımdan yoksun olan yeni kentli birey, formel olmayan işlere dâhil olarak geçimini sağlamaya zorlanırken, ekonomik ve sosyal açıdan kentlileşmemektedir. Bu geçiş sürecinin tamamlanabilmesi için ise belirli bir zaman geçmesi beklenmektedir.

Kentlerde yaşayan fertlerin yaşam biçimi olarak ifade edebileceğimiz kentlileşme olgusu, kendisini ortaya çıkaran kentleşme ile birlikte belirli bir tarihsel süreç içerisinde ve farklı ülkelerde farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Kentlileşme sürecinin bazı ülkelerde sağlıklı ve hızlı gerçekleşirken, ülkelerde gerçekleşmemesi veya çok uzun bir sürecin geçmesine ihtiyaç duymasının temel nedenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için kentleşmenin tarihsel sürecinin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

1.5. Kentleşmenin Tarihsel Gelişimi

Kentlerin kuruluşundan ortaçağ dönemine kadar kentlerin yapısında çok büyük bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Hatta Weber gibi bazı düşünürler

kentleşmenin ortaçağdan itibaren başladığını, diğer bazı düşünürler ise daha ileri giderek kentleşmenin sanayileşme ile başladığını öne sürmektedirler. Oysaki insanların belirli bir amaç için bir araya gelerek yerleşik hayata geçmeleri M.Ö. 6000 tarihlerine dayanacak kadar eskiye gitmektedir. İspir'in de ifade ettiği gibi, her ne kadar kentleşme olgusu yazının bulunması kadar eski bir geçmişe sahip olsa da, esas özellik ve boyutlarını sanayileşmenin başlamasıyla kazanmıştır. Kentleşme hiçbir zaman için sanayileşme öncesindeki aşamada, sanayileşme sonrası aşamadaki hıza ulaşamadığı gibi, meydana getirdiği topluluğun yüksek kentleşme düzeyine de varamamıştır (1991: 19-20). Sanayileşme, kentleşmenin tarihsel sürecinde bir dönüm noktası olacak kadar önemli olsa da, kentleşmenin sanayileşme ile başladığını kabul etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim literatürde de sanayileşme ve kentleşme ilişkisi bağlamında, kentleşme genellikle üç farklı dönemde incelenmektedir. Bunlar, sanayileşme öncesi kentleşme, geçiş dönemi kentleşme ve sanayileşme sonrası kentleşme olarak adlandırılmaktadır. Sanayileşme öncesi kentleşme ile sanayileşmemiş, geleneksel ekonomik yapıya sahip gelişmemiş ülkeler ile tarihsel süreçte sanayi devrimi öncesindeki kentlerde yaşanan kentleşme süreci kastedilmektedir. Sanayileşme sonrası kentleşme ile de sanayi devrimi sonrası gelişmiş ülkelerde deneyimlenen kentleşme olgusu tarif edilmektedir. Geçiş dönemi kentleşme ile sanayileşme öncesinden, sanayileşme sonrasına bir geçiş kastediliyor gibi görünse de, aslında; gelişmekte olan ülkeler olarak nitelendirilen, Türkiye'nin de dâhil olduğu ve kentleşmeye sanayileşmeden önce başlayan ülkelerdeki kentleşme kastedilmektedir. Geçiş dönemi denmesinin temel sebebi ise bu tip kentleşmenin de sonunda hedeflediği noktanın sanayileşme sonrası gelişmiş ülkelerdeki kentleşme seviyesine erişmek olmasıdır.

1.5.1. Sanayileşme Öncesi Kentleşme

İlk kentsel yerleşmelerin nerede ortaya çıktığı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Birçok bilim insanı ilk kentleri Yunan ve Roma kentleri olarak kabul etmektedirler. Yunan-Roma kentlerinin anıtsallığından gözleri kamaşan kent bilimciler, daha eski kentlere az ilgi göstermişlerdir. Ne var ki bazı Yakındoğu (Musul, Halep, Şam, Beyrut, Kudüs) veya Mısır (Lusor, Asiyut, Heliopolis) kentlerinin kökeni milattan çok öncelere dayanmaktadır. Paris'in tarihi henüz iki bin

yıl bile değilken, Kudüs üçüncü bin yılı geride bırakmaktadır. Kentleşme açısından bakıldığında ise “Filistin, Suriye, Anadolu, İran, Orta Asya ve İndus” kentleşmenin ilk göze çarpan yerleşim yerleridir (Hout vd. , 2000: 12-15). Buradan hareketle ilk kentlerin doğuda kurulduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır denilebilir.

Tarihi kayıtlara bakıldığında en eski yerleşik yerleşim birimlerin (belli aktivitelerin gerçekleşmesi; ticaretin yapılması gibi) ortaya çıkışı M.Ö. 6000-5000 yılları arasındadır. Eski yerleşim yerlerine göre gelişmiş sayılabilecek yerleşim yerlerinin ortaya çıkışı ise M.Ö. 4000 yılından itibaren. 4. binyıl sona ermeden önce, Yakındoğu kentleri, büyük boyutlu olmasalar bile, birbirlerine az veya çok benzeyen ailelerin yan yana gelmesi ile oluşmuşlardır (Hout v.d. ,2000: 34). Kentleşme olgusu da işte tam bu yıllardan sonra oluşmaya başlamıştır. Nitekim Lampard’a göre ise ilk kentsel yerleşmeler, M.Ö. 3500’de Mezopotamya’da, M.Ö. 3000’de Mısır’da, M.Ö. 2500’de Çin ve Hindistan’da Neolitik dönemin sonunda ortaya çıkmıştır (Aslanoğlu, 2000: 14).

Arkeolojik bulgular incelendiğinde yüksek nüfuslu yerleşim birimlerinin ekolojik açıdan uygun olan, nehirlerin geçtiği verimli ovalarda ortaya çıktığı görülmektedir. Aydoğan’ın da (2000: 43) belirttiği gibi tarihsel süreç içerisinde şehirlerin bir kısmı dini bir kurum ya da bir kalenin yakınında, bir kısmı da tamamen siyasal endişeler sonucunda kurulmuş olsa da şehirlerin konumunu belirleyen birincil neden ulaşım olmuştur. Ulaşımındaki bir değişim, malların bir nakliyeciden başka bir nakliyeciyeye aktarımının ötesinde başka bir şey ifade etmese bile, birçok donanım ve hizmeti beraberinde getirmektedir. İşte tam da bu sebeple şehir oluşumlarının belirlediği yerler nehirlerin ağız kısımları yâda kilit noktaları, ovalarla tepelerin buluşma noktaları ve buna benzer bölgelerdir. Dolayısıyla tarihsel süreçte üretim ilişkileri ve bunun sonucunda bireylerin bir araya gelerek belli bir nüfus yoğunluğunu oluşturması kentsel yerleşimlerin kurulmasındaki temel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

İlk kentlerin ortaya çıkışı ile fazladan üretilen ürünün saklanması için bir mekâna gereksinim duyulması arasında yakın bir ilişki olduğunu öne süren Kaya (2003: 8), ilk kentlerin suyu bol ve toprakları verimli Mezopotamya ve Nil

Deltasında ortaya çıktığını bu ilişkiye dayandırmaktadır. Üretim ilişkileri açısından, örneğin Dokuz tarımcı ailesi on aileyi yaşatacak kadar artı ürün elde etmeye başlayınca, beraberinde ürünün depolanması ve korunması gereği ortaya çıkmıştır. Bu tip ailelerden oluşan ilk kentlerin sakinleri zamanla üretimin verimini artırıp geleceğin kıtlık tehdidine karşı güvenceye kavuşup rahatlamışlardır. Artı ürünü, ilk olarak tapınaklarda saklayan bu aileler, bu ürünün korunması için bir milis gücün oluşturulması ve bu milis gücüne dâhil olan insanların doyurulması gerektiğini fark etmişlerdir. Bu durumun sonucu olarak üretime dâhil olmadan üretimden pay alan bir zümre olarak doğan milis güce, din adamlarının da eklenmesiyle artı ürünün korunması sürecinde bir yönetim birimi de ortaya çıkmıştır. Zamanla kent artı ürünü yönetmeye başlayıp, ürünü topladığı alanları denetimi altına almıştır. Kentte ortaya çıkan yönetim yapısında din adamları ve milis sınıfı etkin olmuştur. Askerlik, yönetim, dinler, yazı, ticaret, para, sermaye, eğitim, bilim, sanat, felsefe ve hukuk bu tür küçük kentlerin eseri olmuştur.

Kent olgusunun yapısal analizine ilişkin yapılmış olan incelemeler arasında Sjoberg'in kuramsal yaklaşımı önemli bir yere sahiptir. Sjoberg, kentsel ekolojistlerin modern sanayi kenti analizinin aksine, sanayileşmenin gerçekleşmediği toplumlardaki kentlerin yapısal özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sjoberg'in kuramında, kentsel yapı bağımlı değişken, teknoloji ise bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Kentler tek başına var olan birimler olarak değerlendirilmek yerine parçası oldukları toplumun temel yapısı ile ilişkili olarak analiz edilmektedir. Sanayi öncesi kentte sosyal ve mekânsal yapıyı tanımlayabilmek için; sanayi kenti ile farklılaşan yönlerini tespit etmek gerekmektedir. Bu yönlerden ilki sanayi öncesi kent ile sanayi kenti arasındaki temel farklılaşmayı sağlayan teknolojidir. Sjoberg'in kuramsal yaklaşımında teknolojik farklılaşma, kullanılan enerji türlerine göre belirlenmektedir. Sanayi öncesi kentinde üretimde organik enerji kullanılmaktadır. Kent içi ulaşım ise insan ve hayvan gücüne dayanmaktadır. Farklılaşmayı ortaya çıkaran ikinci yön ise, ekonomik faaliyetlerin örgütlenme biçimidir. Kentsel mekânda üretim faaliyetleri daha çok aynı sokak üzerinde yer seçmekte, mekânda ihtisaslaşmış sokak ve mahalleler oluşmaktadır. Bu yer seçimi olgusu aynı zamanda kent içindeki ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırıcı bir fonksiyona sahiptir.

Sjoberg'in bağımsız değişken olarak tanımladığı teknolojinin etkisi bu alanda da görülmektedir. Haberleşme teknolojisinin olmayışı birbirine yakın ihtisaslaşmış mahalleleri ortaya çıkarmıştır (1955: 438-444). Sanayi öncesi kentte teknoloji ve ekonomik örgütlenme ilkel olup az sayıdaki zengin tüccar dışında, ticaret ve zanaatla uğraşanlar daha çok aşağı sınıflar ve azınlıklar gibi istenmeyen kümelerin fertlerinden oluşmaktadır. Bu kentlerde ekonomik yaşamın örgütlenmesinde ve işleyişinde büyük öneme sahip yerel örgütler olan loncalar bulunmaktadır. Loncalar, aşırı rekabeti önlemekte; denetledikleri etkinlik dallarında mal ve hizmet ölçünlerini, fiyatları, işe alma kurallarını, personel yetiştirme ilkelerini belirlemektedirler. Bu dönemde uzmanlaşmanın eksikliğinden ötürü zanaatkâr malının yalnız yapımıyla değil, aynı zamanda alım satımı ve pazarlamasıyla da uğraşmaktadır. Fiyat belirlemede pazarlık yöntemi geçerli bir araç olma özelliğini korumaktadır. İş ve çalışma yaşamında seçkin kesimin emek harcamaya karşı olumsuz yaklaşımları, bu dönemde ekonomik gelişmenin temel engellerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Keleş, 2008: 142).

Sanayi kenti ile farklılaşmayı ortaya çıkaran diğer bir yön ise sanayi öncesi kentte gözlemlenen güçlü sosyal kontroldür. Sjoberg'e göre bir sosyal güç olmaksızın kentlerin çevre "hinterland"ı kullanmaları mümkün olamamaktadır. Nitekim sanayi öncesi toplum kentleri idari ve dini merkez olduğu kadar aynı zamanda pazar ve değişim merkezi işlevlerini de taşımaktadırlar (1955: 439,440). Sanayi öncesi kentleri demografik açıdan incelendiğinde birçoğunun nüfusunun on binin altında olduğu görülmektedir. Bu kentler daha çok dinsel ve yönetsel kentler olmuş; ekonomik işlevleri ise ikinci planda kalmıştır. Bu kentlerin yerleşim dağılımları incelendiğinde, seçkinler ve varlıklı sınıfların merkezde ve merkeze yakın yerlerde yaşadıkları görülmektedir. Toplum içindeki yoksul kesim ve istenmeyen diğer ögeler ise kent sınırlarına yakın yerlerde yerleşmektedirler. Her uğraş kümesi, belirli bir sokakta ya da mahallede çalışmakta ve yaşamaktadırlar. Bu mahalle ve sokaklar, genelde o uğraşın adını taşımaktadır. Farklı etnik kümeler ise, nispeten kendilerine yeterli alt kümeler halinde, birbirinden ayrı yerlerde yaşamaktadırlar. Hem toplumsal hem de ekonomik alanda görülen bu yoğun

ayrışmaya karşı arazi kullanımında ayrışma daha azdır. Belli bir toprak parçası, birden çok işleve hizmet etmektedir (Keleş, 2008: 141).

Sjoberg'e göre sanayi öncesi kenti, imtiyazlı dar bir üst tabaka tarafından yönetilmektedir. Bu kentin toplumunda fiilen üretimle uğraşmayan orta tabakayı geçindirebilecek ürün ve hizmetler olmadığı için yalnızca küçük bir elit grubunun geçimi sağlanmaktadır. Bu yüzden kentin tabakalaşmasında dikey hareketlilik yoktur. Sanayi öncesi kentin sosyal kontrolünü oluşturan temel mekanizmalar din, aile kurumu ve lonca örgütlenmeleridir. Kentin toplumsal yapısı içinde kişinin özel yaşantısı ve meslek yaşantısının kuralları ile tanımlı olduğu görülmektedir (Sjoberg, 1955: 441-443). Nitekim Keleş'te bu duruma değinerek Sanayi öncesi kentinde; yönetim, din ve eğitim kurumları ile üretim güçlerinin, üst sınıfların egemenliğinde olduğu belirtmiştir. Bu üst sınıf ile geniş halk kitleleri arasında önemli statü ayrımı göze çarpmaktadır. Bunun da ötesinde, aşağı sınıfların da altında yer alan, sistemin varlığını sürdürmesi için zorunlu olmakla birlikte, toplumun istemediği etkinliklerle uğraşan, "istenmeyen sınıflar" bulunmaktadır (2008: 141-142).

Sanayi öncesi kentin mekânsal örgütlenmesinde kentin ekonomik ve sosyal yapısının etkisi yoğun şekilde gözlemlenmektedir. Kentin tipolojisi incelendiğinde sokaklar insanların veya ulaşım aracı olarak kullanılan hayvanların geçeceği genişlikte olduğu, binaların ise alçak ve sıkışık olduğu görülmektedir. Arazi kullanım şekillerinde bir farklılaşma veya ihtisaslaşmaya rastlanmazken, konut yapılarının aynı zamanda işyeri olarak; dini yapıların ise aynı zamanda okul hatta yer yer alışveriş merkezi fonksiyonunu taşıdığı görülür. Sjoberg sanayi öncesi kent ile sanayi kentinin mekânsal açıdan farklılıklarını üç temel noktada dile getirmiştir. Bunlardan birincisi sanayi öncesi kentte merkezi alanın sosyal tabakaların dağılımı doğrultusunda ortaya çıkmış olmasıdır. İkincisi, etnik ve mesleki gruplara göre ihtisaslaşmış sokak veya mahallelerin görülmesidir. Sonuncusu ise mekânlarda konut, işyeri, eğitim alanı ve dini alanlar gibi farklılaşmanın görülemeyişidir (Aslanoğlu, 2000: 36).

Sanayi öncesi kentleşmesinin bir başka önemli unsuru ise kentleşmenin hızıdır. Bu dönemde kentleşme daha yavaş ve sanayi dönemi kentleşmesinden farklı

siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sebepleri ile gerçekleşmiş olduğu görülür. Bu dönemdeki teknolojik vasıtaların ve iletişim imkânlarının kısıtlı olması; kentleşmeyi önemli bir şekilde etkilemiştir. Sonuç olarak sanayileşme öncesi kentleşme, büyük ölçüde tarımın ilerlemesi ve elde edilen üründe artış olmasının etkisinde kaldığı gibi değişik kültürlerin izlerini de taşımaktadır.

1.5.2. Sanayileşme Sonrası Kentleşme

Literatürde kentleşme kavramının “sanayi devrimi öncesi kentleşme” ve “sanayi sonrası kentleşme” olarak ikiye ayrılması sanayi devriminin kentleşme sürecinde bir dönüm noktası olduğu göstermektedir. Nitekim sanayi devrimi ve sonraki dönemde kentlerin yapısal ve işlevsel olarak çok hızlı bir şekilde dönüşmesi de bu olguyu desteklemektedir. Yılmaz’ın da ifade ettiği gibi: “kentler, ilk ortaya çıkışlarından sanayi devrimine kadar çoğunlukla bir azınlık deneyimi olarak kalmış, sanayileşmeye kadar işlevsel ve yapı açısından çok az bir dönüşüm geçirmişlerdir. Sanayileşme ise, kentlerin hızla büyümesine ve bir olgu olarak kentleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yani çağdaş manada kentleşme, nüfus hareketleri ile birlikte ortaya çıkmıştır” (2004: 252). Sanayileşmeyle hız kazanan şehirleşme, geleneksellikten modernliğe geçiş sürecinin ilk adımı olarak kabul edilmektedir (Giddens, 2002: 458). Günümüz modern kentlerinin doğuşu, sanayi devrimini izleyen yıllarda teknolojinin gelişimine paralel olarak büyük nüfus hareketlerinin meydana gelmesi, bütün dünyada kendini gösteren milliyetçilik akımı, Fransa’dan başlayarak Avrupa ülkelerini saran sekülerizm ve toplumsal sınıflaşmanın önemli ölçüde farklılaşması gibi Batı toplumlarındaki önemli değişmelerle gerçekleşmiştir (Yahyagil,1998:103). Bu söylemlerde kastedilen nüfus hareketlerinin temelinde de sanayileşme ile ortaya çıkan yeni üretim faktörleri, bunların etkinliğinin artması ve dolayısıyla işgücüne duyulan ihtiyacın artması yatmaktadır. Bununla birlikte kentlerde ortaya çıkan farklı iş kolları da kırsal alanda yaşayan bireyler için cazip hale gelmiştir.

Saunders’e göre bu dönemin kentlerinin birbirleri ile ilişkisi, üretim ve ticaret arasındaki ayrışma gibi etkiler sanayi kentleri arasında yeni bir üretim farklılaşmasını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak kentler farklı sanayi

türlerinin ortaya çıktığı mekânlar haline gelmişlerdir. Fakat bazı kentlerde sanayi sermayesinin gelişimi mevcut üretim ilişkileri tarafından engellenmiştir. Bu nedenle sanayi kentleri, loncaların etkili olduğu yerleşmelerin uzağında ve enerji kaynağına yakın yerlerde kurulmuştur. Sanayi kentlerinin daha çok loncaların etkili olduğu eski yerleşmelerin dışında gelişmesi, kentsel mekânın toplumsal ilişkilerde etkili olduğu vurgusunu artırmaktadır (Aslanoğlu, 2000: 59). Yeni gelişen sanayi kentleri feodalizmin aşılıp, kapitalizme geçişin nedeni olmasalar da bunun nasıl oluştuğunun biçimsel ifadesi olmaktadır.

Sjoberg'in kuramında ise sanayi kenti, sanayi ve ticaret merkezi olmasıyla sanayi öncesi kentten ayrılmaktadır. Sanayi öncesi kentin aksine idari ve dini işlevler önemini yitirmiştir. Sanayi kentinde kullanılan teknoloji de çok farklıdır. Organik olmayan enerjinin sanayi ve tarımsal üretime, ulaşım ve haberleşmeye uygulanması sayesinde yoğun nüfusa ve örgütlenme olanağına sahip bir kent yaratılmıştır. Bu teknolojik farklılaşma modern kentlerin iç düzeninde açıkça görülebilmektedir. Yine altyapı açısından kıyaslandığında sanayi sonrası kentinde kentsel mekânın, sanayi öncesi kentine göre çok geniş olduğu gözlemlenmektedir. Geniş yollar ve yüksek yapıların yanı sıra kentsel arazi kullanımında da artan yoğunlukta bir ihtisaslaşma söz konusudur. Konut ve işyerleri arasında da kesin bir ayrım vardır. Şöyle ki, sanayi öncesi kentin mekânsal deseninden farklı olarak üst ve orta gelir grubu kent çevresinde yerleşirken, merkez ve konut alanları arasında kalan alanda geçiş bölgesi ortaya çıkarak belirginleşmiş, alt tabaka ve istenmeyen unsurlarda burada yer almıştır (1955: 438, 439). Keleş'te bu durumu doğrular nitelikte sanayi kentlerinin, bir yönetsel ve dinsel merkezden ziyade bir ticaret ve sanayi merkezinin çevresinde gelişmekte olduğunu ifade etmiştir. Ona göre sanayi kentlerinde hem toplumsal yaşamın örgütlenmesinde, hem de arazi kullanımında yüksek derecede bir uzmanlaşma ve işbölümü gözlemlenmektedir. Yine bu kentlerde çalışma ve oturma alanları birbirinden belirgin olarak ayrılmaktadır. Yukarı ve orta sınıflar, merkezdeki oturma alanlarını yoksullara terk ederek, kentlerin dış mahallelerinde yerleşmeyi tercih etmekte ve bu amaçla yeni mahalleler ve yöre kentler kurulmaktadır (2008: 142-143).

Sanayi kentinde teknolojideki gelişmeler sonucunda otomasyonun etkisi ile hizmet sektöründe çalışanların sayısı artmış, kentsel rekreasyon alanları çoğalmış ve ekonomik yaşantı çok gelişmiştir. Etkili bir örgütlenme, ussal çalışma ve standardizasyonun gözlemlendiği sanayi sonrası kentinde, gelişmiş teknolojiye bağlı olarak elde edilen fazla üretim, yarı üretici ve üretici olmayan grupları yaşatmaya yeterli olmaktadır. Sanayi toplumu; kabaca toprağı işleyen köylüler ve onlardan sayıca fazla olan sanayi ya da hizmetlerde çalışan kitleler ile bunlar üzerinde kontrol gücü olan üst tabakalardan oluşmaktadır. Bu sosyal tabakalaşma sistemi sanayi öncesi kent toplumunun aksine dikey hareketliliğe uygundur. Sanayi sonrası kentinde insan ilişkilerinin kurulmasında bireyin yaptığı iş ve meslek çevresi etkindir. Bireyler arasında anonim insan ilişkileri egemendir ve sosyal farklılıklar hoşgörü ile karşılanmaktadır. Sosyal kontrol ise, dolaylı olarak, ihtisaslaşmış biçimsel kurumlarla uygulanır. Kent hayatı artan sosyal hareketliliğin bir sonucu olarak yerellikten giderek uzaklaşmaktadır (Sjoberg, 1955: 444). Sanayi kentlerinde hem sınıf nitelikleri açısından hem de etnik kümeler arasında mekân bazında ayrım yapmanın zorlaştığı gözlemlenmektedir. Üst sınıfın terk ettiği kent merkezini, küçük dükkânlar, yönetimle ilgili hizmetler kapmakta; sanayi ise kent dışına kaçmaktadır. Otomasyon, boş zamanların artışı ve buna benzer eğilimler, sanayi kentinin mekân kullanım biçimlerini de etkilemektedir. Toplumsal alışkanlıklar, bu kentlerde sanayi öncesi kentlerdekinden daha yüksek düzeydedir. Sanayi öncesi kentlerde saygınlığı olmayan birçok uğraş, sanayi kentinde büyük rağbet kazanmıştır (Keleş, 2008: 143).

Sanayileşme ve kentleşme arasında sıkı bir ilişki kuran Lefebvre'e göre bir zamanlar şehri üreten sanayi, daha sonra şehir tarafından üretilir olmuştur (1991: 29). Ne var ki Wirth'in de ifade ettiği gibi: "Kentleşmenin endüstriyalizm ve modern kapitalizmle karıştırılması tehlikesine özellikle dikkat çekmek gerekmektedir. Modern dünyada kentlerin yükselişi, kuşkusuz, modern makine teknolojisinin, büyük çaplı üretimin ve kapitalist girişimin ortaya çıkışından bağımsız değildir. Ama daha önceki dönemlerin kentleri, günümüzün büyük kentlerinden farklı bir biçimde sanayi öncesi ve kapitalizm öncesi düzen içerisinde gelişmelerine karşın onlar da kentti" (2002: 84-85). Gerçekten de kentleşme olgusunun modernleşme ve kapitalizmle ilişkilendirilerek kent sosyolojisinin modernizmin ve kapitalizmin yerel ölçekte

etkilerini ele aldığı gibi bir sonuç çıkarılması; öncelikle geçmişte kent olarak bilinen yerleşim birimlerinin modernizm ve kapitalizmle ilişkisi olmadığından kent olarak kabul edilmemesi durumunu ortaya çıkaracaktır.

Sanayileşmenin başlaması ile birlikte kentlerde nüfus artışı, işbölümünün olması, uzmanlaşmanın artması ve işlerin farklılaşması gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Ancak bu gelişmeler daha çok gelişmiş ülkelerde yaşanan dönüşümü tarif etmektedir. Gelişmiş ülkelerde kentleşme, sanayileşme ile birlikte işleyen bir süreç olmuştur. Nitekim Kıray'ın da belirttiği gibi "18. ve 19. yüzyılda sanayi dediğimiz, yani tarımsal olmayan üretimin Kuzeybatı Avrupa şehirlerinde ve toplumlarında hâkim hale gelmesi bütün yerleşmelere yeni biçimler vermiştir. Özellikle demiryolu, buharlı gemi ve örgütsel sanayi ile birlikte yirminci yüzyılın ilk yarısında gözlemlenen ve anlatılan yeni yerleşmeler etkileşim aşamasının ortaya çıkışı, gelişmiş ülkelerde görülen şehirleşmenin bir görünümü olmaktadır" (1998:154). Buradan hareketle sanayi devrimi sonrası kenti veya sanayi kenti denilirken aslında gelişmiş ülkelerdeki kentleşmenin anlatıldığı görülmektedir. Yine gelişmiş ülkeler için geçerli olan, sanayileşme ile birlikte yürüyen kentleşme "dengeli kentleşme" olarak adlandırılmaktadır. Burada dengeden kastedilen, nüfusun istihdam olanaklarına paralel olarak yer değiştirmesi, kente göçen bireylerin kısa sürede iş bulmasıdır. Dengesiz kentleşme ise sanayileşme olmaksızın kentin sadece nüfus olarak büyümesi yani demografik anlamda kentleşmesidir. Ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yaşanan olgu dengesiz kentleşmedir (Dinler: 1998: 150 -151) ve daha çok geçiş dönemi olarak tanımlanan kentleşme sürecini ifade etmektedir.

1.5.3. Geçiş Dönemi Kentleşme

Gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşme-kentleşme ikileminin bir sonucu olarak kırsal bölgelerden kentlere sürmekte olan göçler, kalkınmanın yanı sıra değişme-gelişme ve başkalaşma olgusuyla birlikte gerçekleşmektedir. Kalkınma olgusunun planlı bir hareket olduğundan yola çıkarak toplumda meydana gelen değişimin yaratılan maddi ve manevi değerlerle kontrol edilebilmesi gerekmektedir. Ne var ki, üretilen sınırlı verilere karşın, toplumun istekleri çok daha fazla

olmaktadır. Bu tip bir çelişki, kırsal yaşamdan kentsel yaşama geçen insanların problemlerini çözümsüz bırakmakta ve kentlerde yığılmalara yol açmaktadır (Dincel ve Erdoğan, 1989: 41). Kentleşme ile sanayileşme arasında gelişmiş sanayi toplumlarında daha kolaylıkla bir bağ kurulabilirken, gelişmekte olan ülkelerin geçiş dönemi kentleri için böyle bir bağlantının kurulması çok daha zor olarak değerlendirilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen olması gerekenden daha “hızlı” bir şekilde seyreden kırdan kente olan göç ile kentleşmenin gerçekleşmesi, bazı yerleşim birimlerinde “aşırı” kentleşmenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Kıray, 1998: 49). Gelişmekte olan ülkelerin beş temel özelliğini İsbir (1991: 21) şöyle açıklamıştır: “Her şeyden önce gelişmekte olan ülkelere kişi başına düşen milli gelir çok azdır. İkinci bir özellik ise tarıma dayalı bir insan gücü istihdamının söz konusu olmasıdır. Üçüncü olarak, hızlı bir şehirleşme içerisinde olmalarına karşılık esas nüfus, şehir dışı yerleşme alanlarında yaşamaktadır. Dördüncü özellik ise, doğum oranının ölüm oranından fazla olması nedeni ile toplam nüfus içerisinde ve on beş yaşın altında üretici olmayan nüfusun büyük bir miktar oluşturmasıdır. Gelişmekte olan ülkelere bir başka özellik ise okuma yazma oranının düşük olmasıdır”. Bu sonuçların ortaya çıkmasının temel sebeplerinden biri gelişmekte olan ülkelere gözlemlenen dengesiz kentleşme olgusudur. Bu tip ülkelere kente göç eden bireyler, sanayi yeterince gelişmediği için istihdam sorunu yaşamaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelere görülen dengesiz kentleşmenin temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Keleş, 2008: 29):

- Kentleşmenin demografik bir süreç olan sanayileşmiş ülkelere oranla, hızla artan, hiç olmazsa azalmayan bir yol izlemesi
- Büyük ve çok büyük kentlerin, orta büyüklükteki ve küçük kentlere oranla daha hızlı büyümesi.
- Kentleşme hareketlerinin kimi coğrafik bölgelerdeki kentlere yönelmiş olması nedeniyle, kimi bölgelerin kentleşme oranının düşük düzeyde kalması.

- Kentleşen nüfusun kent ve kamu hizmetleri gereksinmelerinin karşılanmasında yetersizlikler baş göstermesi
- Kentleşen nüfusun çalıştırılmasına olanak verecek temel sanayi yatırımlarının yapılmaması yüzünden, işgücünün marjinal mesleklerde ve türlü hizmet dallarında yığılması

Kapitalizm öncesi tarzların egemen olduğu geçiş dönemi kentleri, kapitalist üretim tarzlarının bu ülkelere girişi ile birlikte önemli nitelik değişimleri yaşamışlardır. Bir yandan kapitalist üretim tarzlarının teknoloji/sermaye yoğun yatırımları yer seçimlerini altyapısı görece oluşmuş, ulaşım olanakları gelişmiş bu merkezlerde yaparken, öte yandan kırsal alanda kapitalist tarzın genişletilmiş üretiminin ön şartı olarak doğrudan üreticilerin üretim araçlarından yoksun bırakılmaları, emek-gücünün kitlesel biçimde bu kentlere akmasına neden olmuştur. Kente göç eden bu kitlelerin sanayi sektöründe istihdam edilememesi sonucunda ya işsizler ordusuna katılmışlar ya da özellikle hizmet sektöründe yeni ve verimsiz iş alanlarında geçimlerini sağlamak zorunda bırakılmışlardır (Ersoy ve Şengül, 1997: 73).

Dengesiz kentleşmenin sonucu olarak, kent merkezlerinde konut, istihdam, alt yapı, sektörler arası dengesizlik gibi sorunlar ve farklı kentlileşme derecesinde tabaka ve grupların ortaya çıkışı gözlemlenmektedir. Sjöberg'e göre de (1955: 328) geçiş dönemi kentleri sanayi kenti özelliklerine sahip değillerdir. Bu kentler hem sanayi kenti özelliklerini hem de sanayi öncesi kentlerin özelliklerini bir arada bünyesinde barındırmaktadırlar. Geçiş dönemi kentinin sosyal yapısını oluşturan farklı öğelerin değişim hızları da farklılaşmaktadır. Bunlardan ekonomik ve teknolojik gelişmelere uygun olanlar daha hızlı gerçekleşmektedir. Bu süreç genellikle şu şekilde yaşanmaktadır: ilk etapta geleneksel formlardan bir kısmı sürece direnerek varlığını sürdürmeye çalışmaktadır; ikinci aşamada geleneksek yapıya özgü formlar gözden geçirilerek bir kısmı değişmektedir; üçüncü aşamada geleneksel formlar ortadan kalkmaktadır; son aşamada ise ortadan kalkan form ve kurumların yerini yenileri almaktadır. Sjöberg'in kuramında yer alan başka bir nokta ise sanayi öncesi kentinin yoğun sosyal ve mekânsal ayrımının, geçiş dönemi

kentinde gözlenmemesidir. Çünkü geçiş halindeki kentte bireylerin sanayileşmekte olan ortama uyumunu sağlayan çeşitli uyum mekanizmaları ortaya çıkmaktadır. Bu mekanizmaların temel işlevleri sıralanırsa, öncelikle; bu mekanizmalar aracılığı ile kırsal kesimden kente göç eden birey karmaşık kentsel ortama uyum sağlamaktadır. Akraba ve hemşerileri, kentsel yaşam tarzının gereklerinin kente göç edenlere öğretilmesinde etkili olmaktadır. Dahası, bu mekanizmalar aynı zamanda kente yeni gelen bireylerin kırsal kesimle ilişkilerini devam ettirmesine de yardım etmektedir. Son olarak; bu mekanizmalar sayesinde kentsel yaşamın etkilerinin, kırsal yaşama da yansması mümkün olmaktadır. Tanımları yapılan bu uyum mekanizmaları geçiş dönemi kentinde yaşamakta olan bireyin toplumla bütünleşmesini sağlamakta ve toplumla uyumsuz, işsiz, yüzergezer kişilerin ortaya çıkmasını engeller gibi görünmektedir. Ne var ki bu uyum mekanizmaları ile sanayi kentinde ihtiyaç duyulan eğitim ve toplumsallaşmanın sağlanabilmesi zor görünmektedir. Zira söz konusu eğitim ve sosyalleşmenin sağlanabilmesi için kapsamlı örgütlenmeler gerekmektedir. Geçiş dönemi kentlerinde modern kesimin gelişme hızının, kırsal kesimden kente gelen kişilere iş sağlamaya yetmemesi, marjinal kesimi doğurmaktadır. Dolayısıyla ülkenin sanayileşme düzeyi, örgütlenme yapısı, eğitim olanakları kente göç eden kişilerin örgütlü sektörde istihdamını sağlayarak yeni olanaklar sağlanmadıkça, marjinal kesim gelişimini sürdürecektir. Dolayısıyla geçiş dönemi kentlerinde batının sanayileşmiş kentlerinden farklı bir sosyal geçiş sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle Sjöberg, iki farklı kentleşme kavramı kullanmıştır. Bunlar sanayileşmeye bağlı olan kentleşme ve sanayileşmeye bağlı olmayan kentleşmedir. 1950'lerden sonra Türkiye'de gözlemlenen küçük kasaba ve köylerden kentlere doğru gerçekleşen nüfus hareketi, Sjöberg'e göre sanayileşmeye bağlı olmayan kentleşmeye bir örnek oluşturmaktadır (1955: 329).

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde kentin altyapısı yoğun nüfus hareketlerini kaldırmaya hazır olmadığından gecekondulaşma olgusu da bu tip ülkelere özgü olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'de, özellikle de büyük kentlerde toplanan kırsal göç, kente eklenerek birleşmekte ve kenti bir kuşak gibi sarmaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa'da nüfusun yüzde yarısından fazlası gecekondu bölgelerinde yaşamaktadır. Bu yerleşmelerin yaygın mekân anlayışından

dolayı, kent alanında da büyük yer kaplamaktadırlar. Gecekondulaşma, ülkenin gelişmekte olan sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de; sermaye, teknoloji ve topluma ilişkin sorunları organize olmuş örgütsel bir anlayışla çözebilme alışkanlığı yetersiz olduğundan, toplum demokrasiyi doğal olarak yerleştirme çabası içerisindedir. Kenti biçimlendiren kentliler değil, kentin ticaretini yapanlardır. Dolayısıyla kentli, kendisine rağmen oluşan çevrede, bir yabancı gibi yaşamakta, kentsel sorunlarına örgütsel bir yapıyla sahip çıkamamaktadır. Yönetimlerin gecekondulaşmayı önlemeye çalışmalarına rağmen, bu olgu geniş halk kesiminin aynı zamanda demokratik bir mücadelesi olagelmıştır. Bu çabayla, gecekondu oturanlar sadece kentsel mekânı planlananın dışında bir şekilde biçimlendirmekle kalmamışlar; ülkenin normal konut politikası, üretimi, teknolojisi ve bilimsel düzeyi ile göremediği barınak sorununa da bir alternatif çözüm getirmişlerdir. Dahası bu çözüm, kentte apartmanlaşma modelinde olduğu gibi, kullanıcının sadece niceliksel gereksinimlerine yanıt vermemekte, diğer taraftan nitel sorunlarını da çözmektedir. Çünkü gecekondu bireyler, demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan sürekli değişim gösteren sosyal bir kesimi oluşturmaktadırlar. Kurdukları mekânlar ise, bu esnekliği gösteren değişime açık mekânlar olmaktadır (Dincel ve Erdoğan, 1989: 41).

Gelişmekte olan ülkeler olarak ifade edilen ülkelerde kentleşme ve kentlileşmenin sanayileşmeye paralel olarak gelişen bir süreç olduğu söylenemez. Bu süreç kentlerin sanayileşmeden dolayı doğan emek ihtiyacından çok kırların kentlere göre sosyal ve ekonomik olarak geride kalmasından dolayı gelişmiştir. Ayrıca kırdaki tarımsal faaliyetlerin, tarım arazilerinin bölünmesi, makineleşme nedeniyle tarımdaki emek ihtiyacının azalması, verimin düşmesi gibi nedenler ile fertleri tatmin etmemesi, kırları kentlere göre dezavantajlı hale getirmiştir. Bu nedenle bu ülkelerdeki kentleşme, sanayi dolayısıyla oluşan bir süreçten ziyade göç ile şekillen bir süreçtir. Türkiye kentleşmesi sürecinde de göç olgusunun büyük etkileri ve önemi olduğu görülmektedir. Türkiye’de gerçekleşen kentleşme ve kentlileşme olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından kentleşmeye tesir eden göç

türleri ve bunların Türkiye özelinde nasıl gerçekleştiğinin ifade edilmesi yararlı olacaktır.

1.6. Göç ve Kentleşme

Sosyal açıdan kentleşme olgusuna büyük tesiri olan göç olgusunun tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Göç olgusu en yalın haliyle, belirli bir hedef doğrultusunda veya belirli bir hedef olmadan bir coğrafi konumdan başka bir coğrafi konuma yönelen insan hareketi olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan yola çıkarak göçle ilgili sürecin kökenlerinin toplumların oluştuğu zamana kadar gittiği görülmektedir. Öyle ki, toplumların oluşumunun ilk basamağı olan avcı-toplayıcı toplum formunun bile göç olgusunu içerdiğini söylemek yanlış olmaz. Ne var ki yapılan bu basit tanım günümüze kadar yaşanmış ve halen yaşanmakta olan göç algısını açıklamada yeterli olmayacaktır. Bu nedenle göç olgusunun daha iyi tanımlanabilmesi ve anlaşılabilmesi için araştırmanın bu bölümünde çeşitli göç tanımları ele alınmaktadır.

Bozkurt Güvenç'e göre göç olgusu sadece insanlar için geçerli bir kavram değildir. Dünyamızdaki diğer canlıların birçoğunun da çeşitli sebepler ile hareket ederek yer değiştirdiğini ifade etmektedir: "Biyoloji ve Zoolojide, bir grup canlının belli mevsimlerde veya kalıcı olarak yer-yurt (mekân) değiştirmesine 'göç' deniyor" (1997: 21).

Hem ilk paragrafta yapılan tanım hem de Güvenç'in anlatımı, göçü etkileyen temel bir unsur olan hareket olgusunu vurgulamaktadır. Nitekim Çelebi'de göçü sosyal bir hareketlilik olarak ele almış ve bu sosyal hareketliliği açıklamak için de ilk çağ filozoflarının ortaya koyduğu iki farklı görüşten faydalanmıştır. Bu görüşlerin birincisi, hareketi, hareket eden cismin kendi özü ile ilişkilendirmektedir. Örneğin boşluğa bırakılan herhangi bir cismin yere düşmesini, cismin özünde sahip olduğu düşme potansiyeli ile açıklamaktadır. İkinci görüş ise, hareket ve cismin birbirinden bağımsız farklı şeyler olduğunu, cismi hareket ettirebilmek için, o cisme dışarıdan bir etki uygulanması gerektiğini öne sürmektedir. Harekete ilişkin bu iki farklı görüşten yararlanan Çelebi, hareketi sosyal anlamda anlayabilmek için toplumsal eylem kuramlarının incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda da özellikle

klasik sosyologlardan Talcoltt Parsons ve Max Weber'in toplumsal eylem anlayışlarını ön plana çıkarmaktadır (1997: 292-293). Çelebi'nin böyle bir yaklaşımı benimsemesinin temel nedeni hareketin sosyal boyutu olarak niteleyebileceğimiz göç olgusunun da iki temel bileşene sahip olmasıdır. Bunlar göçmen (birey) ve yapıdır (bireyi göçe yönlendiren etkenler). Günümüzün karmaşık göç olgusunu sosyolojik açıdan anlayabilmek için bu ayrımın farkındalığı büyük önem taşımaktadır.

İç göç, bir ülke içindeki nüfusun yer değiştirme olayını ifade etmektedir. Bir kentten başka bir kente kalıcı veya geçici amaçla insanların hareket etmeleri olarak tanımlanabilecek iç göç ile bölgelerin ya da illerin nüfus oranları değişmektedir. İç göç hareketleri daha çok o ülkenin geri kalmış bölge ve kentlerinden daha gelişmiş bölge ve kentlerine doğru gerçekleşmektedir (Özer, 2004: 24). Kentleşmeye tesir eden iç göçleri Türkiye'de "Zorunlu göçler, gönüllü göçler ve emek göçleri" olarak sınıflandırmak mümkündür. Zorunlu göçler, bireylerin isteği dışında, devlet tarafından bazı olaylar ve durumlar karşısında mecburi olarak yaptırılan göçlerdir. Türkiye'de yapılan zorunlu göçlerle, göç ettirilen bireyler daha çok Türkiye'nin batı ve güney bölgelerine yerleştirilmekte, göç edilen illerin nüfusu artmaktadır. Mersin ve Adana bu duruma örnek verilebilir. Gönüllü göçler ise, herhangi bir baskıya maruz kalmadan bireylerin kendi tercihleri ile yaptıkları göçlerdir. Bu tip göçlerde bireyler daha iyi yaşam koşullarında hayatlarını sürdürebilmeyi, iyi bir eğitim alabilmeyi, sağlık olanaklarından yararlanabilmeyi ve daha fazla para kazanabilmeyi amaçlamaktadırlar. Emek göçleri ise tayin nedeniyle yapılan göçler ve işgücü göçlerini kapsamaktadır. Tayin nedeniyle yapılan göçler, bir memurun işinde çalışabilmesi için ister gönüllü olsun isterse zorunlu olsun yapmaya mecbur olduğu göç çeşidi olarak ifade edilmektedir. İşçi göçleri ise, emeğiyle çalışıp para kazanan insanların iş nedeniyle başka bölgelere, şehirlere gitmesiyle gerçekleşen göçlerdir. Örneğin Türkiye'de genel olarak Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan işçiler inşaatta çalışmak üzere geçici olarak göç etmektedir (Koçak ve Terzi, 2012: 169-171).

Türkiye'de iç göçlerin temel nedenleri olarak, 1950'lerden itibaren yaşanan tarımdaki hızlı makineleşme, kırsal alanda toprak – nüfus dengesinin bozulması gibi nedenlerle, üretim dışı kalmış olan işgücünün yeni geçim kaynakları elde etmek için büyük kentlere göç etmeleri gösterilebilir. 1980'li yıllardan sonra da terör olaylarının

artmasıyla ve doğal afetlerin etkisiyle zorunlu göçler yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yoğun olarak yaşanan ve büyük ölçüde de zorunlu göç olarak nitelendirilebilecek bu tip göçler, bölgedeki kent merkezlerinin sosyo-kültürel yapısında önemli değişikliklere yol açmaktadır (Özer, 2004: 24).

Göç olgusunun ve yaşanan göç olaylarının günümüzde geldiği durumu incelendiğinde, göç kuramlarından itme çekme faktörlerinin hâlâ hem iç göçler hem de dış göçler için işlediği görülmektedir. Türkiye örneğinde, tarım kesimindeki nüfusun azalması, tarımın ulusal gelir içindeki payının düşmesi, hızlı nüfus artışına bağlı olarak köy topraklarının parçalanmışlığı, 1950'den bu yana tarımda görülen hızlı makineleşme ve daha geniş alanların tarıma açılmalarının yanı sıra köylünün elde ettiği gelirin ve yaşam düzeyinin düşmesi köyün iticiliği olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, ulaşım imkânlarının gelişmesiyle bireylerin daha özgür hareket edebilmeleri, iş olanaklarının bireyi sürekli gelir elde eden ve özgürce tüketen bireylere dönüştürmesi, çalışmanın getirdiği sosyal güvence, kentin aile bireylerine eğitimden sağlığa tanıdığı farklı olanaklar kenti çekici kılan özelliklerden bazılarıdır (Oktik, 1997: 81). İtme - Çekme kuramının içeriği ilk kez 1966 yılında Everett Lee tarafından yazılmıştır. Lee kaleme aldığı kuramında, göçmenden ziyade göçe odaklanmış, ama göçmenin göz ardı edilmemesi gerektiğini de vurgulamıştır. Bu bağlamda Lee öncelikle göçlerin temel ortak özelliklerini ortaya koymak amacıyla göçe ait itici ve çekici faktörleri belirlemiş, analizine temel oluşturan dört temel faktörü tespit etmiştir (Yalçın, 2004: 30):

1. Yaşanan yerle ilgili faktörler,
2. Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler,
3. İşe karışan engeller,
4. Bireysel faktörler

Lee'nin sıraladığı bu faktörler, itme çekme kuramının temel işleyişini ve bileşenlerini oluşturmaktadır. Genel anlamıyla İtme ve çekme teorisi, sadece itici ve çekici faktörlerin etkisiyle işliyor gibi görünse de bu işleyişin ardında yatan göç

olgunun belirleyicileri tüm süreçleriyle birlikte bu kadar net ve kolay anlaşılır değildir. Çünkü Lee göçü anlaşılması zor ve karmaşık bir olgu olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla itme çekme faktörlerinin tek başına incelenmesi yetersiz kalmakta, bu faktörlerin yanı sıra göçü etkileyebilecek olan makro ve mikro diğer faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle Lee göçün artılarla eksilerin matematiksel hesabından çıkan bir sonuç olmadığını fakat artılar ve eksilerle yapılan bu matematiksel hesabın da göçün temelini ilk basamağını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Çağlayan, 2006: 75).

Kentleşme ve kentlileşme olgularını analiz eden Kartal, yaptığı çalışmada (1983: 52) göç ve kentleşmenin aynı aşamada olmadığını belirterek göç ve kentleşme dönemlerini şu şekilde sıralamaktadır.

1. Dönem: Kentle Çalışma İlişkisinin Olmadığı Dönem
2. Dönem: Kente Çalışmak İçin Gidiş-Geliş Dönemi
3. Dönem: Kente Göç Yılı
4. Dönem: Göçten Sonraki Yıllar (25-30 Yıl)
5. Dönem: İkinci Kuşak ve Sonrakiler Dönemi

Kentleşme ve kentlileşme sürecini yukarıdaki dönemlere göre açıklayan Kartal'a (1983: 52-53) göre kente göç eden insan zaman içinde kentlileşebilmektedir. Birinci aşamada kente ilk geliş; ikinci aşamada ise kente gidiş-geliş söz konusu olmaktadır. Üçüncü aşama kente temelli yerleşme ile sonuçlanmaktadır. Köyden kente göçen insan, kentte kalış süreci ne kadar uzun olursa olsun, ancak belli bir düzeye kadar kentlileşebilmekte, kimi yönleriyle köylü kalmaktadır. Ancak ikinci kuşağın oluşturduğu dönemde kentlileşme süreci tamamlanabilmektedir.

2. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME

TÜİK verilerine göre 1950 yılında Türkiye nüfusunun kent ve kırsal dağılımına bakıldığında, nüfusun %15'i kentlerde yaşarken, %85'inin kırsal alanda yaşadığı görülmektedir. Buna karşın, 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre nüfusun %75,5 i kentlerde, %24,5'i ise kırsal alanda yaşamaktadır. Buradan Türkiye'nin yaklaşık 60 yıllık bir sürede çok hızlı bir kentleşme sürecinden geçtiği görülmektedir.

Türkiye'de gerçekleşen kentleşme olgusunun özelliğini ve nasıl bir yön izlediğini ifade etmeden önce, Batı Avrupa ülkelerinde gerçekleşen kentleşme olgusu ile ülkemizdeki kentleşme olgusunun benzer ve farklı yönlerinin belirtilmesinde fayda vardır. Türkiye'deki kentleşmeyle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kentleşme ve sanayileşme ilişkisinin hem benzer hem de farklı yönleri bulunmaktadır. Benzer yönlerin ilki, hem Türkiye'de hem de Batı ülkelerinde sanayileşme derecesi yüksek olan bölge ve kentlerin aynı zamanda yüksek kentleşme derecesine sahip olmasıdır. Diğer bir benzer yön ise, sanayinin yeni kurulduğu yerleşim birimlerinde diğer yerlere nazaran daha kısa sürede ve hızlı bir kentleşme seyrinin gözlemlenmesidir. Üçüncü bir benzer nokta ise; sanayi sektöründe daha çok vasıflı işgücü, endüstriyel teknoloji ve tüketici kitlesi ihtiyacı ön planda olduğu için, kentlerin bu yönlerinden faydalanılmasının tercih edilmesidir. Farklılaşan nokta ise, Batı ülkelerinde genellikle kentleşme sanayileşmeyi takip ederken, ülkemizde sanayinin olmadığı yerleşim birimlerine de nüfus akını devam etmektedir. Bu yüzden Türkiye'de kentleşme, salt sanayileşme ile gerçekleşmemiştir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindeki kentleşmeyle de benzerlik gösteren ülkemiz kentleşme olgusunun, kendine özgü bir özelliği de ülkenin doğu bölgeleriyle batı bölgeleri arasındaki kentleşme oranlarının farklılığıdır (Şentürk, 1999: 25, 26). Ülkenin doğu bölgelerinde kentsel nüfus, batı bölgelerine kıyasla daha azdır (Tablo 2). Tabloda TRC bölgesi (Güneydoğu Anadolu) bir istisna oluşturmaktadır. Bu bölgedeki kentsel nüfus oranının yüksek olması teröre bağlı göçten kaynaklanmaktadır.

Tablo 2: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 1 Bölgelere Göre Kentsel Nüfus

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	İL VE İLÇE MERKEZLERİ NÜFUSU
2013	TR1	İstanbul	14.160.467
2013	TR2	Bati Marmara	2.837.823
2013	TR3	Ege	9.288.933
2013	TR4	Doğu Marmara	6.850.486
2013	TR5	Bati Anadolu	7.292.994
2013	TR6	Akdeniz	9.422.111
2013	TR7	Orta Anadolu	2.987.545
2013	TR8	Bati Karadeniz	3.243.032
2013	TR9	Doğu Karadeniz	2.110.677
2013	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	1.496.216
2013	TRB	Ortadoğu Anadolu	2.932.808
2013	TRC	Güneydoğu Anadolu	7.411.321

Kaynak: TÜİK 2013

Sezal Türkiye’deki kentleşme olgusunu, “köy blokları” tiplmesiyle nitelendirmektedir. Köy blokları tipi, Türkiye’deki kentleşmenin, sanayileşmeye dayanmadığını, çevre tahribatı ve fizikî plânsızlıkla birlikte oluştuğunu, gecekondulaşmanın beraberinde köy kültürünü de kentlere getirdiğini kastetmektedir (Sezal, 1981: 112). Ülkemizdeki kentleşme sürecinin ortaya çıkışının temel nedeni, tarım sektöründe başlayan modernizasyon ile kırsal kesimdeki emek talebinin azalması ile tarım sektöründeki istihdamın tarım dışı alanlara, özelliklede sanayi ve karmaşık iş örgütlerinin yer aldığı kente akınıdır (Kıray, 1982: 57-66). İtici ve çekici olmak üzere iki ana başlık altında incelenen göçe neden olan faktörlerden, İtici faktörlerin başında “tarımsal mekanizasyon kavramı” gelmektedir. Nitekim 1947’deki Truman doktrini ve Marshall yardımı sonucunda Türkiye’ye çok kısa sürede 40.000’den fazla traktör girmiş ve ülke tarımında mekanizasyonu tetiklemiştir. Tarım sektöründe gerçekleşen bu hızlı mekanizasyonun bir sonucu olarak tarım sektöründe istihdamı sağlanan nüfusun büyük bir bölümü, geçim kaygısı ile tarım dışı alanlara yönelmek zorunda kalmıştır (Tekşen, 2003: 42). Yine bu dönemde yapılan yeni yollar ile ulaşım altyapısının geliştirilmesi de bu göç hareketini destekleyen temel etkenlerden olmuştur. Ancak kimi düşünürlere göre, göçün temel nedenini sadece kırsal kesimde tarım sektöründe makineleşme ile izah etmek yanlışır ve doğru olan, kırsal kesimdeki mülkiyet düzeninin aldığı yeni

biçimlerdir (Tekeli, 1982: 87). Yine benzer şekilde Sencer de kentleşmenin temel dinamiğini, kırsal alanda oluşan yapısal değişmelere ve diğer faktörlere bağlamaktadır (1979: 37). Burada kastedilen ekilebilir toprakların bölünerek çoğalması ve kişi başına düşen tarım arazisi miktarının ölçek açısından ekip-biçme için verimli olmaktan çıkmasıdır. Tekşen'e göre ise göçün temel nedeni çekici faktörler olan kent ve kentin imkânları hakkındaki bilgilerin artmasıdır. Ona göre, Özellikle 2. Dünya savaşı sonrası dönemde dışa açılma ve küresel bütünleşme politikaları sonucunda ulaşım ve haberleşme alanlarında kaydedilen gelişmeler kent hakkında bilgilenmeyi artırıcı ve kente göçü teşvik edici bir rol oynamıştır (2003: 42-43).

Türkiye'de gerçekleşen kentleşme olgusunu farklı kılan en önemli özelliklerden biri de terör olgusu ve terör kaynaklı iç göçlerdir. Şiddet kullanarak ya da kullanmakla tehdit ederek toplumda güvensizlik havası yaratmaya neden olan eylemler olarak tanımlanabilecek terör olgusu, devlet terörü ve devlete karşı terör olmak üzere iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Devlet terörü ile devlete karşı terörün temel söylemi ortaya koydukları eylemlerin birer tepki biçiminde sergilenmesine dayanmaktadır. Her ikisi de halk adına ancak hemen her zaman onun üzerine uygulanan terör eylemleriyle amacına ulaşmak istemektedir. Halk üzerine uygulanan bu eylemler güvensizlik havası yaratmaya, insanları tedirgin etmeye ve sorunun yaşandığı alandan olabildiğince uzaklaşma çabalarına yol açmaktadır. İşte bu son durum, terör eylemlerinin yoğun olarak yaşandığı bir yer veya bölgeden uzaklaşmayı gerektirmektedir. Böylelikle, ancak yirminci yüzyılda örneklerine rastlanabilecek türden göçler olmaktadır (Gündüz ve Yetim, 1997: 109,110).

1996 yılı içerisinde Mersin ilinin Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yer alan yerleşim birimlerinde, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim elemanlarınca gerçekleştirilen araştırma sonucunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden Mersin'e göç edenlerin neden göç ettiklerine dair bildirdikleri sebepler, göç olgusunun genel-geçer evrensel nedenlerinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Araştırma genel olarak değerlendirildiğinde, göçün en önemli nedeni olarak ekonomik ve toplumsal koşulların daha iyisine ulaşma isteği ön plana çıkmaktadır. Araştırmaya göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Mersin'e

gerçekleşen göçün iki temel nedeni ekonomik yaşamın güçlükleri ve terör olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ana konusu olarak zorunlu göçe konu olan katılımcıların bildirdikleri göçün tek ve ana nedeni ise terördür. Terör türleri dikkate alındığında devlet eliyle gerçekleştirilen terör sonucu göç etmek durumunda kalanların oranı %37'dir. Geriye kalan %63'ü ise söz konusu bölgede terör eylemlerini gerçekleştiren PKK'nın zoruyla göç ettiklerini ifade etmektedir (Gündüz ve Yetim, 1997: 109,112).

Ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yaşanan, sanayileşme olmaksızın kentin sadece nüfus olarak büyümesi yani demografik anlamda kentleşmesi olgusu dengesiz kentleşme olarak adlandırılmaktadır (Dinler: 1998: 150-151). 1950'lerden sonra Türkiye'de gözlemlenen küçük kasaba ve köylerden kentlere doğru gerçekleşen nüfus hareketi de bu şekilde sanayileşme olmadan gerçekleşen dengesiz kentleşme olgusuna örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle Türkiye'de gerçekleşen kentleşme olgusunu, Bayhan'ın tanımı daha doğru bir şekilde tanımlamaktadır: "Kentleşme; demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel bir yapısal dönüşümü içermektedir. Bu anlamda, demografik açıdan kentleşme özellikle köyden kente göçle beslenen nüfus yoğunluğunun fazlalığı olarak ifade edilebilir" (1997: 178). Bu tanımın Türkiye'de yaşanan kentleşme olgusunu daha iyi tanımlamasının temel nedeni, Türkiye'deki kentleşmenin kırsal alandan kente olan göç ile gelişmiş ülkelerin aksine sanayileşmeden "anomik kentleşme" ile gerçekleşmekte olmasıdır. Sistematik olarak ilk defa Durkheim tarafından kullanılan, kurlsızlık anlamına gelen anomi; kentlerdeki karmaşık işbölümü, sanayileşme ve kentleşme gibi faktörlerin etkisiyle kolektif bilincin yerine geçmeye başlayan bireysel bilincin daha baskın olmasıyla, toplumda sosyal kural ve değerlerin etkinliğini yitirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kentlilik kavramı da anomik kentleşmenin etkisiyle önemli bir konu haline gelmiştir. Kırdan, kente iş bulma barınma ver daha iyi sosyal olanaklara erişim amacıyla göç eden bireyler, göç edilen kentin gerekli ekonomik ve sosyal altyapıyı sağlayamaması nedeni ile umduklarını bulamayıp anomik kentleşme ve kentlileşme döngüsüne dâhil olmaktadır (Bayhan, 1997: 180). Türkiye'de göç eden bu bireylerin sanayileşmekte olan ortama uyumunu sağlayan çeşitli uyum mekanizmaları ortaya çıkmaktadır. Bu mekanizmaların temel işlevleri sıralanırsa, öncelikle; bu

mekanizmalar aracılığı ile kırsal kesimden kente göç eden birey karmaşık kentsel ortama uyum sağlamaktadır. Akraba ve hemşerileri, kentsel yaşam tarzının gereklerinin kente göç edenlere öğretilmesinde etkili olmaktadır. Dahası, bu mekanizmalar aynı zamanda kente yeni gelen bireylerin kırsal kesimle ilişkilerini devam ettirmesine de yardım etmektedir. Son olarak; bu mekanizmalar sayesinde kentsel yaşamın etkilerinin, kırsal yaşama da yansması mümkün olmaktadır. Ancak bu mekanizmaların istenilen kentli bireyleri yaratması her zaman mümkün olmamaktadır. Nitekim bu tip mekanizmaların etkinliği göç edilen kentin sosyo-ekonomik altyapısı, kentleşme ve kalkınmışlık seviyesi ile yakından ilgilidir. Kentin bu yönlerinde ki bir eksiklik, uyum mekanizmalarını da olumsuz etkilemekte ve Bayhan'ın (1997: 180) tabiriyle, “ne tam olarak köylü ne de tam olarak kentli olamayan bu bireyler” kent toplumunda bir ikili yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sjöberg'in de belirttiği geçiş aşamasındaki kentin toplumsal yapısında ortaya çıkan bu ikili yapının, kentsel mekândaki değişmelere de yansıdığı görülmektedir. İstanbul'un sanayi öncesi kent yerleşme düzeninden, sanayi kenti yerleşme düzenine geçerken geçirdiği kentsel mekâna ilişkin değişimleri araştıran Kıray (1982: 68-69), bu konuda önemli tespitlerde bulunmuştur. Geçiş dönemi kentlerinin kent merkezleri, kentin ve çevresinin tüm sosyal ve iktisadi faaliyetleri ile idari ve kontrol işlevlerinin toplandığı yerdir. Merkezin gelişmesinden kentin büyümesi izlenebilir. Kent merkezinden çevreye ayrılan yollar boyunca işyeri yoğunluğu artmakta, kentte ikincil merkezler ortaya çıkmaktadır. İstanbul örneğinde Karaköy, Taksim, Eminönü ve Sirkeci semtleri merkezi iş bölgesini oluşturmaktadır.

Ülkemizde hızlı ve dengesiz kentleşme sürecinin bir sonucu olarak, özellikle nispeten daha büyük kentlerimizde farklı tabaka ve grupların ortaya çıkışının en somut mekânsal ve sosyal örneği olarak gecekondu ortaya çıkmıştır. Gecekondu, “bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak iyesinin istenç ve bilgisi dışında, onaysız olarak yapılan, barınma gereksinimleri devletçe ve kent yönetimlerince karşılanamayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü”dür (Keleş, 1998: 53). Kıray da gecekonduyu “Tarım ve nüfus değişikliklerine uymayan, sanayileşmeyen, örgütlenmeyen şehirlerimize yayılan hiç ihtisaslaşmamış az gelir getiren işlerde

büyük kitlelerin barınak yerleri” olarak tanımlamaktadır (1982: 282). Gecekondu olgusu Türkiye’de sağlıklı ve plânsız şehirleşmenin bir sonucu olarak oluşmuş yerleşim birimleri ile bu birimlerin yaşam tarzlarını ifade etmektedir. Gecekondular, Batı’da benzer şartlardan doğan yerleşim yerlerinden, hem yapı hem de işlev yönünden farklı anlamlar taşımaktadır. Genellikle, akraba ve hemşeri kümelenmeleriyle oluşan gecekonduarda yaşayanlar, güçlü dayanışma sistemleri ve sosyal kontrol mekanizmalarıyla, şehirleşmeden kaynaklanan anomi gibi bir takım olumsuzluklara karşı direnç gösterebilmektedirler.

Sanayileşmeye dayanamayan bir başka ifadeyle sanayileşmeden hızlı bir kentleşme sürecine giren ülkemizde kente göç edenlerin konut problemlerini gidermek için kendi başlarına gerçekleştirdikleri gecekondulaşma, çalıştıkları marjinal işler, birey için barınma ve çalışma ihtiyacına cevap verememektedir. İş, eğitim, sosyal güvenlik, sağlık kurumları ve konut ihtiyacına cevap bulamayan birey yalnız başına kalmakta böylece kendi başının çaresine bakmaya zorlanmaktadır. Bireylerin yaşamakta olduğu bu sorunlar, uzun vadede çeşitli toplumsal sorunlara da yol açmaktadır.

Kısaca Türkiye’deki kentleşme süreci, sanayinin gelişmesi oranından daha hızlı ve daha yoğun olarak kentteki nüfusun artmasından dolayı gelişmekte olan ülkelerin kentleşmesini andırmaktadır. Ancak kentleşme ve kentlileşmenin Türkiye’deki sosyolojik ve kültürel boyutları, Türkiye’deki kentleşmeyişi ülkeye özgü kılmaktadır.

3. KALKINMA

3.1. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

Ekonominin temel verilerinde (işgücü, doğal kaynaklar, teçhizat) birey başına gelir artışı sürekliliğini sağlayacak şekilde sayı ve hacim değişikliklerine Ekonomik Büyüme denilmektedir. Diğer taraftan, sayı değişikliklerini büyüme, ekonominin bünye ve çatı değişikliklerini ise gelişme olarak adlandırmak mümkün görünse bile aslında iki olgu aynı olayın akışı içinde birleşmekte, bu nedenle birini öbüründen tamamen ayrı olarak incelemek mümkün değildir. Sayı ve hacim açısından büyümekte olan bir ekonomi, kısa veya uzun bir süreç içerisinde, çatı ve bünyesi ile değişmektedir. Kişi başına üretim değerinin sürekli yükselişi büyüme olayının endeksini belirtmekte, bu endeksin altında yatan olaylar ise büyüme olgusu açısından asıl öneme sahip hususları içermektedir. Üretimde meydana gelen bir artış, bu artışı sağlayacak faktörlerin bir arada yoğunluğunu, hız farklarını akla getirir. Değişkenleri dönem dönem, nisbi hızları ve karşılıklı oranları ile izlemek, büyüme olgusunu, oluş sürecinde iken izlemek demektir (Ülgener, 1986: 409, 411, 456). Nitekim Domar da (1952: 18) ekonomik büyümeyi, ölçülebilir bir olay olarak nitelemiştir. Zira kişi başına gelir, zaman süresi ve büyüme hızı gibi kavramlar sayı ile ifade edilebilen terimlerdir. Dahası büyüme, sadece sayı ve rakam dizileri ile ifade edilebilir bir olay olmanın ötesinde, bu dizilerin arkasında rakamla ifade edilemeyecek davranış ve kurumlar yer almaktadır. Politik düzen, eğitim sistemi, halkın yenilik ve değişikliği benimseme derecesi, çalışmayı cazip kılan her türlü etken ve teşvikler bu davranış ve kurumlar arasında yer almaktadır. Büyüme olgusunun tam olarak anlaşılabilmesi bu unsurların bir arada gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Büyüme olgusunun anlaşılabilmesi için önemli olan bir diğer husus ise, büyümenin ilgili ülke ekonomisinin şartları göz önünde bulundurularak incelenmesi gerektiğidir. Nitekim nüfusunun büyük bölümünün geri bir teknikle tarımda çalıştığı ve fert başına reel gelir seviyesinin düşük olduğu ülkeleri az gelişmiş ülkeler olarak ifade eden Ülgener'e göre (1986: 4) bu tip ülkelerin ekonomilerinde büyüme konusunun farklı gözle incelenmesi gerekmektedir. Genellikle gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi az gelişmiş ekonomilerde de büyümenin stratejik faktörü

kapital olarak ortaya çıkmaktadır. Kişi başına istenen ölçüde reel gelir artışı bir yıldan öbürüne yeterli kapital birikimi ile sağlanabilmektedir. Buradan hareketle kapital/hâsıla oranı veya tersi olan kapital verimliliği, büyümeye ilişkin en önemli unsurlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim faktörlerinde en hareketli değişken teçhizat ve stoklar olduğu için, şüphesiz büyüme stratejilerinin belirlenmesindeki en temel değişken de kapital/hâsıla oranı olmaktadır. Bu nedenle büyüyen bir ekonomi, yatırımları yıldan yıla çoğaltabildiği kadar, yatırım birimi başına daha yüksek bir hâsıla temin ettiği oranda hedefe doğru ilerlemektedir. Nitekim biri diğerini büyüterek belirli bir yönde biriken kuvvetler, ekonomik büyümenin kümülatif bir akış şeklinde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Yine bu akışa etki eden tek faktör ekonomik kuvvetlerle sınırlı değildir. Çalışma ve kazanma eylemlerine halkın yaklaşımı, değer yargıları, teknik ve teknolojik gelişmeleri özümseme, eğitim sistemi gibi bütün bu unsurlar ekonomik büyümenin hızına etki edecek temel faktörler olarak ön plana çıkmaktadır (Ülgener, 1986: 457, 458).

Ekonomik kalkınma ise iktisat biliminin en yeni ve en ilgi çeken alanlarından biridir. Her ne kadar bazı yazarlar Adam Smith'i ilk kalkınma iktisatçısı, 1776 yılında yayınlanan "Ulusların Zenginliği" adlı eserini ise kalkınma konusundaki ilk bilimsel inceleme olduğunu öne sürseler de, ekonomik kalkınmaya ilişkin ilk sistematik çalışmaların başlaması 1940'lı yılların sonuna tekabül etmektedir. Kalkınma konusu, bu tarihten itibaren başta iktisatçılar olmak üzere bilim adamları ve politikacıların ilgisini en çok çeken konular arasında yer almıştır (Özsoy, 2012: 4, 5). Kalkınma ekonomisinin tanınmış isimlerinden Todaro'ya göre, geleneksel Neoklasik iktisat, gelişmiş kapitalist ülkelerin "mükemmel" olan piyasalarıyla ilgilenmektedir (Todaro, 2012:8). Ne var ki gelişmekte olan ülkelerin ne piyasaları, ne diğer kurumları ne de mekanizmaları mükemmeldir. Aksine ekonomik olsun veya olmasın birçok aksaklıklar ve sorunun varlığı aşikârdır. Buradan hareketle Gürak (2006:313) Neoklasik ve Keynesyen büyüme teorilerinin daha çok "akademisyenleri tatmine yönelik sanal büyüme sorunlarıyla", kalkınma ekonomisinin ise "gelişmekte olan ülkelerin karmaşık somut büyüme sorunlarıyla" ilgilendiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Özsoy'da (2012:4) kalkınmanın sadece az gelişmiş ekonomilerle ilgili bir sorun iken, büyümenin ise hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülkelerin

gerçekleştirmeye çalıştıkları bir hedef olmasını, ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki temel farklardan biri olarak ifade etmektedir. Geleneksel Neoklasik iktisat kuramları karmaşık somut büyüme sorunlarının algılanmasına ve çözülmesine yeterince yardımcı olamadığı için, “farklı” bir iktisadi yaklaşım ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarının etkin dağılımı ve sürdürülebilir kalkınması gibi ekonomik olgularının ötesinde; sosyal, siyasal ve kurumsal yapılar ile de ilgilenen bir yaklaşım olan kalkınma olgusu; ekonomik göstergelerle birlikte sosyal göstergelerin değişiminin de önemli olduğu çok boyutlu bir değişim süreci ile ilgilenmektedir (Todaro, 2012: 7-27).

Bir ekonominin kalkınması demek, o ekonomide bazı yapısal değişikliklerin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bir ülkede ekonomik kalkınmadan söz edilebilmesi için, kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin miktarlarının ve etkinliklerinin artması, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması, gelir dağılımındaki adaletsizliğin azalması ve istihdam düzeyinin yükselmesi gibi yapısal değişikliklerin olması gerekir (Kılıç, 2001:7). Ekonomik kalkınma olgusu, üretim ve fert başına düşen gelir artışının ötesinde; yapısal değişimleri, teknik ve kurumsal düzenlemeleri, üretim yapısındaki değişiklikleri ve sektörler arasındaki kaynak tahsisini de içermektedir. Bu bağlamda, kalkınma sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik boyutlarıyla çevreleyen karmaşık bir süreçtir (Özsoy, 2012: 3). Kalkınma, büyüme olgusunda olduğu gibi “değişim içeren” bir süreci incelemektedir. Değişim, ülkede süregelen kurumsal, siyasal, sosyal ve kültürel altyapı veya çerçeve ile ilgilidir. Bunların en önemlileri bireysel hak ve özgürlükler, okullaşma oranı, kentleşme oranı, nüfus artışı, çevre bilinci, sağlık harcamaları ve kişi başına düşen telefon, bilgisayar gibi faktörlerdir (Gürak, 2006: 309).

Ekonomik büyüme ise bir ülkenin reel Gayrisafi Millî Hâsıla (GSMH) düzeyinde görülen artış olarak tanımlanabilir. Büyüme, nitelikten çok nicelik bakımından ortaya çıkan bir değişikliktir (Özsoy, 2012: 3-4). Bir ülkenin mal ve hizmet üretim kapasitesi genişlediğinde ve dolayısıyla gayri safi milli hasılası arttığında, o ülkenin ekonomisinin büyüdüğünden bahsedilir. Ancak, bir ekonomi büyümekte iken, o ekonominin aynı zamanda mutlaka kalkınacağı anlamına

gelmemektedir. Örneğin, herhangi bir ekonomide gayri safi milli gelir son 5 yıl içinde ortalama olarak % 4 artmış ise, ortalama % 4'lük bir büyüme hızı söz konusu olmasına rağmen, bu ekonomide kalkınma gerçekleşmemiş olabilir. Gelir dağılımı eskisine göre daha adaletsiz bir duruma gelmiş olabilir, sanayi kesiminin gayri safi milli gelir içindeki payı sabit kalmış olabilir. Böyle bir durumda, ortada büyüme olayı bulunmasına rağmen ekonomik kalkınmadan söz etmek mümkün olmayacaktır (Kılıç, 2001:8). Kalkınma her ne kadar ekonomik büyümeyi içeriyor olsa da sadece var olanın niceliksel olarak büyümesi anlamına gelmemekte, olumlu anlamda yeni bir yapının kurulmasını da öngörmektedir (Özsoy, 2012: 3).

Bir ülkede ekonomik kalkınmanın olabilmesi için öncelikle tasarrufun olması ve yeni sermaye yatırımlarının yapılması gerekmektedir (Kılıç, 2001: 10). Yatırımların bir ekonomide iki temel etkisi bulunmaktadır: üretim kapasitesini arttırmak ve gelir yaratmak. Bu durumda ekonominin üretim kapasitesini dikkate almadan sadece nakdi gelirin artması ile ilgilenmek veya tam tersine talep boyutunu göz ardı ederek sadece üretim kapasitesini artırmaya çalışmak ve bunun sonucu olarak teçhizatın bir kısmının atıl durumda kalarak verimliliği düşürmesi, ekonomiyi istenen hedefe götüremeyecektir (Domar,1952: 18). Bu yüzden yatırımlarda sistemin hem talep hem de üretim kapasitesi açısından göz önüne alınması gerekmektedir.

Beşeri sermayeye yatırım yapılması ve yeni teknoloji buluşlarının olması da ekonomik kalkınmanın diğer temel koşulları arasında yer almaktadır. Tasarruf ve yeni sermaye yatırımları emek başına sermaye miktarını ve beşeri verimliliği arttırmaktadır. Nitekim beşeri verimlilik, sanayi devrimi esnasında emek başına sermaye miktarı arttığı zaman çok büyük bir artış göstermiştir (Kılıç, 2001: 10). Parasız da bu duruma değinirken (1997:4-5) el aletleri kullanan üretim süreciyle de kuşkusuz çok güzel şeyler yaratılabileceğini ancak, büyük miktarda sermaye kullanan üretim yöntemlerinin çok daha üretken olduğunu dile getirmiştir. Nitekim çiftliklerde, tekstil fabrikalarında, kömür madenlerinde, kimya endüstrisinde, otomobil fabrikalarında gözlenen sermaye birikiminin ekonomilerin verimliliğini çok büyük ölçüde arttırdığı gözlemlenmektedir. Kılıç'a göre (2001: 10-11) tasarruf, yeni sermaye yatırımları ve beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik kalkınmaya katkısı büyük olsa da en önemli katkıyı teknolojik buluşlar sağlamaktadır. İnsanların

bugünkü prodüktivitesi yüz yıl öncesine kıyasla çok daha fazladır. Bu bunun temel nedeni ise kişi başına daha fazla buhar makinesi ve kişi başına daha fazla beygir gücü olan motorlara sahip olmalarından ziyade yüz yıl önce bilinmeyen teknolojiler içeren makine ve teçhizatların günümüzde kullanılıyor olmasıdır.

Sonuç olarak ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarının günümüzde geldiği nokta değerlendirildiğinde, kalkınmanın temel şartlarının ekonomik büyümeden ziyade, beşeri kalkınma ve teknolojik yenilikçilik ekseninde oluşturduğu söylenebilmektedir. Nitekim hem uluslararası hem de ulusal düzeyde kurum, kuruluş ve araştırmacıların kalkınmaya ilişkin bu hususlara giderek artan oranda önem verdiği görülmektedir.

Kalkınma olgusunun 1940 yıllarından itibaren başta iktisatçılar olmak üzere bilim adamlarının ilgisini çekmeye başlaması ile bu tarihlerden itibaren çeşitli kalkınma kuramları geliştirilmiştir. Kalkınma olgusunu inceleyen bu kuramlardan öncü kabul edilen temel kuramlar ile Türkiye için geçerli olabilecek kuramlara yer vermek yerinde olacaktır.

3.2. Kalkınma Kuramları

3.2.1. Modernleşme Yaklaşımı

İktisadi gelişme ile sanayileşme ve iktisadi büyümeyi eş anlamlı gören modernleşme yaklaşımı 1950’li ve 1960’lı yıllar boyunca bu alt disiplinin temelini oluşturmuştur (Özsoy, 2012: 5). Özellikle 1950’li yıllarda ortaya çıkan ve daha çok ABD damgasını taşıyan bu paradigma, azgelişmiş ülkeler için ulusal kalkınmayı klasik iktisatçıların geliştirdiği kavramlarla incelemekte ve kapitalist pazar ekonomisi dahilinde çözüm önerileri üreten yaklaşımları içermektedir. Bu yaklaşıma göre kalkınma süreci “geleneksel” yapıdan “modern” yapıya doğru evrilen bir gelişme çizgisidir (Ersoy ve Şengül, 1997: 70). Modernleşme yaklaşımlarına göre, az gelişmiş ülkelerin gelişmelerinin önündeki en önemli engel bu ülkelerin bazı tipik özellikleridir. Arz-talep uyumsuzlukları, üretim faktörlerinin dağılımında görülen eksiklikler, dar piyasaların varlığı, girişimci eksikliği, düşük verimlilik, gerekli üretim teknolojisinin yokluğu, beşeri sermayedeki eksiklikler bu tipik özellikler

arasında sayılabilir. Söz konusu yaklaşım, az gelişmişliğin nedenini, günümüzde gelişmiş ülke olarak tanımlanan ülkelerin, geçmişte ekonomik ve sosyal alanlarda gerçekleştirdikleri dönüşümü, az gelişmiş ülkelerin başaramamaları olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda az gelişmiş ülkeler, modernleşmenin gereklerini sağlayamadıkları için gelişmemektedir (Özsoy, 2012: 29; Tüylüoğlu ve Çeştepe: 2004: 30-34).

Modernleşme kuramlarında "toplumsal farklılaşma", "rasyonalizm", "evrensellik", "başarı güdüsü (achievement)", "girişimcilik" gibi sosyoloji kavramları yoğun bir şekilde kullanılmış ve toplumların gelişmişlik düzeyi açıklanırken bu kavramlardan faydalanılmıştır. Ekonomik olarak kalkınma ve modernleşme, sanayileşme ve hızlı sermaye birikimi ile özdeşleştirilmiştir (Özsoy, 2012: 46,47). Arthur Lewis tarafından (1954: 139-191) ortaya atılan “Sınırsız Emek Arzıyla Kalkınma Teorisi” bu duruma örnek teşkil etmektedir. Teorinin temelinde, nüfusun fazla olduğu ekonomilerin diğer üretim faktörlerine göre sınırsız emek arzına sahip olduğu varsayımı yer almaktadır. Sınırsız emek arzıyla kalkınma teorisine göre, az gelişmiş ekonomiler geleneksel ve modern olmak üzere iki sektörden oluşmaktadır. Geleneksel sektör ile kırsal nüfusun yoğun olduğu, ücretlerin genellikle geçimlik düzeyde seyrettiği bir sektör yapısı kastedilmektedir. İşgücünün marjinal verimliliğinin sıfır olduğu geleneksel tarım sektöründeki fazla emeğin çekilerek modern sektöre aktarılmasıyla tarımsal üretimde hiçbir azalma olmayacak; tersine emeğin marjinal verimi yükseleceğinden, tarımsal üretimde artışlar bile olabilecektir. Zira tarım sektörünün önemli bir özelliği, toprağın sınırlı olması nedeniyle azalan getirilerin söz konusu olmasıdır. Öte yandan modern sektör ise yüksek verimlilikle çalışan ve kentlerde yoğunlaşan sanayi kesimidir. Sermayenin üretim sürecinde yoğun olarak kullanıldığı bu kesimde üretimin amacı, geleneksel kesimde olduğu gibi sadece geçinmek değil, kâr elde etmektir. Lewis, kâr geliri elde eden bu kesimi kapitalist kesim olarak nitelemiştir. Sanayi kesiminde üretim artışına paralel olarak işgücü talebi de artış göstermektedir. Bu talep doğal olarak gizli işsiz deposu olan tarım kesiminden karşılanabilmektedir. İşgücü transferi ile modern kesimdeki istihdam artışı sanayi kesiminde üretimi artırmaktadır. Bu artış hızı ise sanayideki yatırım oranı ve sermaye birikimine bağlıdır. Lewis, kapitalistin elde ettiği kârın

tamamını yeniden yatırım yapmak için kullandığını varsaymakta, yeni yatırımların da yeni işgücü talebini ve üretim artışını beraberinde getireceğini belirtmektedir. Bütün bu sürecin sonucu olarak tarım kesiminin ekonomideki ağırlığı azalacak ve ekonominin bütününe kapitalist kesim egemen olacaktır.

Az gelişmiş ülkeler için sınırsız bir emek arzı ve ikili bir yapı söz konusu iken, bu tip ülkelerde ekonomik kalkınma, "kapitalist" üretim tarzının "geçimlik ekonomi karşısında ne denli hızlı büyüdüğü ile ilişkilidir. Bunun sağlanabilmesi için de burjuvazi eliyle sermaye birikimine öncelik verilmesi gerekmektedir. Kapitalizmin temel üretim faktörü olan sermayenin bu tip ülkelerde yetersiz olması sanayileşme sürecinin ilerlemesini engellemektedir. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerden mali yardım ya da borç alarak bu kaynak yetersizliği giderilmelidir. Bu bağlamda modernleşme kuramı ile evrimci kuramlar arasındaki temel fark göze çarpmaktadır. Evrimci kuramlar gelişmeyi doğal sürecinde ülkelerin kendi iç dinamikleriyle yaşayacağı bir süreç olarak betimlerken, modernleşme kuramında, iç dinamiklere ek olarak mali ve teknik yardım, kredi ve benzeri biçimlerinde dış dinamiklere de yer verilmektedir (Lewis:1954: 189-191).

Modernleşme yaklaşımı çerçevesindeki önemli kuramlardan biri Gelişme Aşamaları Teorisidir. Amerikalı iktisat tarihçisi Walt W. Rostow tarafından geliştirilen bu teori, tarihsel süreç içerisinde kalkınma sürecinin belirli bir aşamasında olan ülkelerin, belirgin kalkınma kalıplarını tanımlamaya çalışan bir yaklaşımdır. Bu kurama göre, az gelişmişlikten gelişmişliğe doğru dönüşüm sürecinde, bütün ülkelerin geçmek zorunda olduğu birbirini izleyen beş aşama bulunmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla Geleneksel Toplum, Kalkışa Hazırlık, Kalkış, Olgunluk ve son olarak Kitle Tüketim Çağı olarak ifade edilmektedir. Az gelişmiş ülkeler ya birinci ya da ikinci aşamada bulunmaktadır. Bu ülkeler ancak zamanla gelişmiş ülkelerin geçtikleri bu beş aşamayı geçmek koşuluyla kalkınabilirler (Rostow: 1960: 4-6; Özsoy, 2012: 31-32).

Geleneksel Toplum Aşamasındaki ekonomilerin temel özelliği fert başına düşen gelirden bir tavan sınırının söz konusu olmasıdır. Bir kişinin sonraki nesillere bırakabileceği imkânlar, kendisine bırakılan imkânlardan daha fazla değildir,

verimlilik oldukça düşüktür ve dahası verimliliğin de teknolojik gerilikten ötürü ulaşabileceği bir üst sınır söz konusudur. Bu ekonomilerde üretim sınırlı olduğu için mevcut kaynakların büyük bir kısmı tarıma ayrılmak zorundadır. Ayrıca, tarımdaki düşük verimlilik nedeniyle bu kesimde çalışanlar toplam işgücünün %75'den fazlasını oluşturmaktadır. Yatırımların da oldukça düşük olduğu ve sabit yöntemlerle üretimin yapıldığı bu toplumlarda, sosyal değişim ve hareketlilik de çok seyrek, aile ve aşiret bağları oldukça kuvvetlidir ve kadenci bir zihniyet hâkimdir. Büyük arazi sahipleri sosyal ve politik kuvveti elinde tutmaktadırlar (Rostow: 1960: 5-6).

Feodalizm ile kalkış arasındaki süreci kalkışa hazırlık aşaması olarak niteleyen Rostow bu aşamayı ekonomik kalkınmanın başlaması için gerekli olan değişimlerin ortaya çıktığı dönem olarak ifade etmektedir. Bu dönemde toplumda hem bireysel hem de kurumsal açıdan ekonomik, kültürel ve siyasal değer yargılarında değişimler başlamaktadır. Kalkışa geçmenin temel şartı, tarım egemen yapıdan sanayi ve ticarete geçişi sağlayacak sektörel dönüşümün başlamasıdır. Bu aşamada tarım kesimine teknolojik yenilikler uygulanmadan ve bu kesimde üretim artırılmadan bu aşamanın başarılı bir şekilde atlatılması mümkün değildir. Bu süreçte eğitimin artması sonucunda da topluma egemen aydın sınıfın doğuşu ve ulusal bilinçlenmenin başlangıcı sağlanmış olur (Rostow: 1960: 7).

Gelişme aşamaları içerisinde en önemli aşama olan Kalkış (take off) aşamasında kalkınma süreci süreklilik göstermeye, diğer bir ifade ile kendi kendini besleyen büyümenin ortaya çıktığı 20-30 yıllık bir dönem yaşanmaya başlar. Genellikle kalkış, sanayi devrimi ve sanayi patlaması gibi terimler aynı sosyo-ekonomik değişimleri içeren bu dönemi ifade etmek için kullanılır. Kalkış aşamasında ekonomik unsurların ötesinde sosyal değişimleri de kapsayan çok boyutlu yapısal bir değişim gerçekleşmektedir. Rostow'a (1960: 8-10) göre kalkışın gerçekleşmesi için sağlanması gereken temel üç şart; üretime dayalı yatırımların millî gelir içindeki oranının %5 veya daha altından, %10 veya daha üzerine çıkması ve bu sayede nüfus artış hızını aşan gelir artışının sağlanması; kalkınmanın lokomotif olabilecek, gelişme hızı yüksek olan bir ya da birden fazla imalat sanayi kolunun öncü sektör olarak ortaya çıkması; son olarak da modern kesimin gelişmesini destekleyecek, ihracat ile elde edilecek gelirleri iyi kullanabilecek ve

başlatılmış olan gelişmeye süreklilik kazandıracak siyasi, sosyal ve yönetsel bir ortamın bulunmasıdır.

Bir sonraki aşama olan olgunluk aşamasını, kaynakların büyük bir kısmının modern teknolojinin yer aldığı alanlarda etkin bir biçimde kullanıldığı ve yaklaşık 60 yıllık bir süreç olarak ifade eden Rostow, yeni öncü sektörlerin bu aşamada eskilerinin yerine geçtiğini ifade etmektedir. Örneğin çelik sanayinin gelişmesi, olgunluk aşamasının sembollerinden biri olarak görülmektedir. Bu aşamada ekonomi düzenli olarak gelişmeye, teknoloji de birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Olgunluk aşamasında ekonomik faaliyetler düzenli bir şekilde gelişmeye, modern teknoloji her alana yayılmaya başlamıştır. Ekonomi artık uluslararası piyasalarda ki yerini almış, geçmişte ithal edilen ürünler ise ülke içinde üretilmeye başlanmıştır. Ekonomi ve sanayide gerçekleşen bu değişme; işgücünün sektörel dağılımı, kentsel nüfusun artışı, beyaz yakalı işçilerin oranının artması ve endüstriyel liderliğin girişimcilikten yöneticiliğe kayması gibi toplumda yapısal değişimleri de beraberinde getirmiştir (1960: 11-12).

En son aşama ise kitle tüketim çağı olarak ifade edilen dönemdir. Yüksek insani kalkınma düzeyini yakalamış olan bu aşamadaki toplumlar refah toplumu veya bilgi toplumu olarak adlandırılmaktadırlar. Bu aşamaya ilk ulaşan ülke ABD bu aşamaya ilk ulaşan ülke olarak kabul edilmektedir. 1913 yılında başlayan Henry Ford'un seri otomobil imalatı, ABD için bu aşamanın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu aşamada üretimden ziyade tüketim sorunları, arz yerine talep kavramı ve genel anlamda refah toplumun temel ilgi alanı olmuştur. Özellikle fert başına düşen gelirin yüksek olması sonucunda gıda ve giyecek gibi temel ihtiyaçların çok üzerinde bir tüketim kapasitesine ulaşılmış, ayrıca kent nüfusundaki artışın sonucu olarak bu olgun ekonominin tüketim mallarından haberdar olan ve satın almak isteyen kişi sayısı da artmıştır. Rostow'a (1960: 12-14) göre bu aşamada gerçekleştirilmesi gereken üç amaç; dış politikada üstünlüğü elde etmek için kaynakların büyük bölümünün askeri ve diplomatik alanlara harcanması; sosyal refah devleti olarak nitelenebilecek bir sistemin kurulması ve son olarak da gelişmiş ekonomilerin sağlayacağı çeşitli mal ve hizmetleri kitle halinde tüketmektir.

Rostow, bu aşamaların günümüz azgelişmiş toplumları için de aynen geçerli olacağını katı bir biçimde savunmamakla birlikte, böylece ekonomik gelişmede etkin olabilecek kimi temel unsurların önemini vurgulamış olmaktadır

3.2.2. Bağımlılık Yaklaşımı

1970'lerden itibaren geri kalmışlığın içsel faktörlerden ziyade dışsal faktörlerle sorgulandığı uluslararası bağımlılık modelleri popülerlik kazanmaya başlamıştır (Özsoy, 2012: 38). Bağımlılık Yaklaşımı daha çok modernleşme kuramına karşı geliştirilen bir dizi yaklaşımın oluşturduğu, eklektik yapıda olan bir kalkınma bakış açısıdır. Bu yaklaşıma göre azgelişmişlik süreci daha çok dışsal ekonomik ve politik etkilere bağlıdır. Başka bir deyişle, geri kalmışlığın temel nedeni merkezde yer alan egemen kapitalist ülkeler ile ilişkilerde aranmalıdır. Modernleşme yaklaşımı, azgelişmiş ülke kentlerini, gelişmişlerin geriden gelen bir kopyası olarak görmekte iken; bağımlılık okulu, azgelişmiş ülke kentlerinin gelişmiş ülkelerinkinden, aralarındaki eşitsiz ilişkilerden doğan nedenlerle, farklı olduğunu, bu nedenle de aynı çerçevede incelenemeyeceğini söylemektedir (Ersoy ve Şengül, 1997: 71, 74). Geri kalmış veya azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerin bu durumda olması, bağımlılık yaklaşımına göre kapitalist gelişmenin ve iç çelişkilerinin sonucudur. Kapitalizmin gelmiş olduğu son aşama olan emperyalizm uluslararası ilişkilerde dünyayı merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayırmış, merkezde ki zengin ülkeler ile çevrede ki yoksul ülkeler arasında eşitsiz bir güç dağılımı ortaya çıkmıştır. Bu durum merkez ülkelerin lehine iken, çevre ülkelerin öz kaynaklarına dayalı bir kalkınma sürecine girmelerini engellemekte ve sonuç olarak çevre ülkelerin merkez ülkelere bağımlılığı artmaktadır (Özsoy,2012: 39).

Bağımlılık Okulu içerisinde sağ, sol ve merkez diye üç gruba ayrılabilen temel eğilimin varlığı söz konusudur. İlk grubu oluşturan sağ eğilimi, ECLA (Birleşmiş Milletlerin Latin Amerika için oluşturduğu iktisat komisyonu) temsil etmektedir. Latin Amerika'nın iktisadi kalkınması için çalışan bu grup, bu ülkelerin gelişmemesinde uluslararası iktisadi sistemin büyük payı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ne var ki bu araştırmacılara göre Latin Amerika'daki geri kalmışlık,

geleneksel veya kapitalizm öncesi yapılar ile feodal oligarşiye bağlıdır ve çözümü de ithal ikameci politikalar ve ilerici milli burjuvazidir (Ersoy ve Şengül, 1997: 71).

İkinci grupta ise, Prebisch, Furtado, Sunkel'in etkili olduğu, daha sonraları "yapısal yaklaşım" adı ile de bilinen ve merkez eğilimli bir yaklaşım yer almaktadır. Yapısalcı tezlere göre, dünya ekonomisinin günümüzde geldiği noktanın temelleri Sanayi Devrimi ile atılmıştır. Sanayi Devrimi'yle, verimlilikte büyük ölçüde artışlar gerçekleşirken bütün ülkeler bu artışlardan aynı oranda nasibini alamamıştır. Teknik ve teknolojik ilerlemelerin sağladığı imkânlardan sanayileşmiş ülkeler faydalanmış ve merkez konumlarını korumuşlardır. Prebisch, Furtado ve Sunkel'e göre kalkınma, sermaye birikiminin bir sonucudur ve ülkelerin kalkınma düzeylerindeki farklılıkların temelinde, her ülkenin uluslararası ticarete farklı düzeylerde uzmanlaşmış olması yatmaktadır. Buna göre azgelişmiş ülkeler tarımsal ürün ve hammadde ihracatına yönelik dışa dönük yapılarını değiştirmedikleri sürece, kalkınma sorunlarını çözmeleri olanaksızdır. Yapısalcı tezler; ithalatı yerli üretimle ikame eden bir sanayileşmeyi, devlet müdahalesini, planlamayı ve bölgesel bütünleşmeyi öngörmektedir (Özsoy, 2012: 36-37).

Üçüncü grupta ise daha çok neo-Marxist yazarların yer aldığı sol eğilimli bir yaklaşım yer almaktadır. Bu grubun etkili isimleri arasında Baran, Svveezy, Frank, Emmanuel, Amin gibi araştırmacılar yer almıştır (Ersoy ve Şengül, 1997: 72-73). Bu araştırmacılar Frank'a göre (1966: 17-20) çevre ülkelerde geri kalmışlık, gelişmişlik öncesi bir durum olmaktan ziyade gelişmişliğin ortaya çıkardığı bir yapı olarak yorumlanmış ve kalkınma ekonomisi yazınına "geri bırakılmış ülkeler" kavramını dâhil etmiştir. Bu yaklaşıma göre azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlık, bağımlılık ve sömürü zincirini kırabilmeleri için merkez metropol ülkelerle ilişkilerini tamamen kesmeleri ve içe kapalı hızlı bir sermaye birikimi ve kalkınma sürecini başlatmaları gerekmektedir.

Bağımlılık okulu yaklaşımın temelinde, çevre ülkelerin merkez kapitalist ülkelerle ilişkilerinin tamamen kesen içe kapalı bir ekonomi modelinin olduğu görülmektedir. Ne var ki bu yaklaşım, hele de az gelişmiş ülkeler için çok da sağlıklı görünmemektedir. Nitekim tarihte içe kapalı ekonomiyi benimseyen birçok ülkenin

sağlıklı bir kalkınma sürecini gerçekleştirememiş olduğu ve bu yaklaşımdan vazgeçtikleri bilinmektedir. Bağımlılık yaklaşımı incelendiğinde, içe kapalı ekonomiden ziyade merkezdeki kapitalist ülkelere olan ekonomik ve teknolojik bağımlılığın azaltılmasının daha tutarlı bir yol olacağı söylenebilir.

3.2.3. İkilik (Düalizm) Teorisi

Bu yaklaşıma göre geri kalmış veya az gelişmiş olarak nitelendirilen ülkeler ikili özelliğe sahip olan ülkelerdir. İkilik ya da düalizm teorisinin temeli bir ülkede iktisadi, teknolojik, sosyal ve bölgesel alanlarda birbirinden farklı iki ayrı yapının (geleneksel kesim ve modern kesim) bir arada olmasına dayanmaktadır. Bu tip ülkelerde hem gelişmiş ülkeler seviyesinde Pazar yapısı, ileri teknoloji, sosyal ilişkiler, ileri kurum ve organizasyonlar mevcut olabileceği gibi, hem de azgelişmişliğin tipik özelliklerinden olan aile ekonomisi, geri ve ilkel teknoloji, durgun bir sosyal yapı, geleneksel kurum ve organizasyonlarla da yer alabilmektedir (Özsoy, 2012: 40). Lewis de ikili yapının, sadece üretim yöntemlerinde değil davranışlarda, hayat görüşünde, ticari geleneklerde de kendini gösterdiğini vurgulamaktadır (1954: 142).

Bu yaklaşımın öncülerinden Wallerstein bağımlılık okuluna benzer bir anlayışla, kapitalist dünya sisteminin eşitsiz değişime dayalı bir sistem olduğunu ve bu nedenle ülkeler arasında hiyerarşik bir yapı oluşturduğunu belirtmektedir. Wallerstein, bağımlılık okulunun merkez-çevre modeline "yarı-çevre" kavramını ekleyerek bu hiyerarşik yapıyı açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, yarı-çevre ülkeler, hem merkezin hem de çevrenin özelliklerini taşımakta başka bir ifade ile merkezin ve çevrenin karışımından oluşan özellikler göstermektedirler. Yarı-çevre kavramını bağımlılık okulu yaklaşımından ayıran en temel unsurlar, merkez ve çevre ilişkisine daha dinamik bir özellik kazandırması ve çevreden merkeze doğru bir geçişin olabileceğini varsaymasıdır (1991: 76, 78).

İkililik teorisine göre az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin geçtiği evrelerden geçerek gelişebileceklerdir. Gelişmiş toplumlar feodalizmin çözülmesine ve kapitalizmin kurulmasına tanıklık etmiş, bu dönüşüm sürecinde geleneksel ve içine kapalı bir tarım toplumu olan feodalizm, kapitalizmle birlikte gelişen endüstriyel

ilişkiler sayesinde dışa açık bir sanayi toplumu hâline gelmiştir. Dolayısıyla geleneksel kesimden modern kesimin ekonomiye egemen olduğu bir dönüşüm sürecinin yaşanması için gerekli mekanizmalar işletilebilirse, aynı süreç bugün ikili yapıya sahip olan az gelişmiş ülkelerde de yaşanabilecektir. Aslında geleneksel yapıya sahip olan bir ekonomi, yapısal değişimi yaşayarak modern yapıya dönüşümü gerçekleştirirken bu ikili özelliği göstermektedir. Başka bir ifade ile ikililik, bir yapı değişiminin doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle gerçek anlamda ikili yapı, sanayileşme sürecinde ortaya çıkan bir olgu olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla, henüz kalkınma sürecine girmemiş, geri kalmış ekonomilerde bu bağlamda bir ikili yapı görülmeyecektir. Sanayileşme sürecindeki ekonomilerde ise bu ikili yapının, sanayileşmenin ileri aşamalarında giderek önemini yitireceği ve artık ilgili ülke için bir “karakteristik” olmayacağı söylenebilmektedir (Özsoy, 2012: 41).

Türkiye’nin de Wallerstein’in ifade ettiği yarı çevre ülkeler arasında yer almakta olduğu söylenebilir, zira Türkiye de çevreden merkeze doğru bir geçiş sürecini yaşamakta ve düalizm teorisinde öne sürülen ikili yapıyı barındırmaktadır. Örneğin kentleşme ve kalkınma etkileşimi bağlamında, Türkiye’de kente göç eden bireylerin ne tam olarak köylü ne de tam olarak kentli olamaması, Lewis’in belirttiği gibi ikili yapının sadece üretim yöntemlerinde değil, davranışlarda ve sosyal yapıda da olabileceğini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME – BÖLGESEL KALKINMA ETKİLEŞİMİ VE TRB1 YANSIMALARI

1. DÜNYA’DA VE TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA

1.1. Bölgesel Kalkınma

1.1.1. Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma

Geçmiş dönemlerde ulus devletin bir alt birimi olarak nitelenen bölge, günümüzde kalkınma süreçlerinin yeni birimleri ve küresel sistemin bir parçası olarak işlev kazanmıştır (Eraydın, 2002: 17). Son dönemlerde gerçekleşen küreselleşme, bölgesel birliklerin oluşması, post-Fordist üretime geçiş, post-modernizm, bilginin yükselen değeri gibi, ekonomik, sosyal, teknolojik ve politik değişimler, geleneksel bölge kavramının sorgulanmasına neden olmuştur. Geleneksel anlayışa göre bölge, bir araya gelmiş yerel birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşmuş, ulus-devlet dışına kapalı ve ulus devletin denetiminde, sınırları belirli olan bir birim olarak ifade edilmekteydi. Küresel anlayışa göre bölge ise, ilişki ağı ile belirlenen, mekânsal süreklilik zorunluluğu olmayan birimlerden meydana gelen, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken olan bir birim olmaktadır (Özgür, 2010:7). 1980li yıllardan itibaren yerel birimler, artan küresel ilişkiler ve dünya düzeninin değişmesi ile kazandıkları göreceli konumlar ile tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, yerelin küresel ile olan ilişkileri ve bu ilişkiler dâhilinde sürdürülebilir gelişmesini sağlayacak rekabet gücü önem arz etmektedir. Bu dönüşüm, “yerelin potansiyeli, ilişkileri ve kurumları ile farklı ağlar içinde var olmasını sağlayacak bir bütünün bölge” olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Artık bölge kavramı, geçmişteki edilgen kimliğinden sıyrılarak, kendi kapasitesi, birikimi ve kimliği ile dünya içinde var olmaya çalışan bir içerik kazanmıştır. 2000li yıllara gelindiğinde bölge, 1960’ların yarı kapalı ekonomik sistemi olmaktan çıkmış, dünyanın farklı ağları içinde yer alabilen ve bunlarla etkileşim içinde olan bir mekânsal birime dönüşmüştür (Eraydın, 2004: 127). Özgür’e göre (2010:7) bu ilişkiler ağının niteliği ve yoğunluğu ise bölgenin gelişmişlik düzeyini belirlemektedir. Dolayısıyla yerel dinamikler, ekonomik kalkınmanın ve bölgesel

gelişmenin itici faktörü olarak, başka bir ifade ile mekânın kalkınmanın önemli bir bileşeni olarak nitelenmesi mümkün görünmektedir.

Kalkınmanın temel bileşenlerinden biri olan bölgenin gelişmişlik düzeyinin tahlili için öncelikle gelişmiş ve azgelişmiş bölgelerin tanımlanması gerekmektedir. Erkal (1990: 21) gelişmiş bölgeyi, gelir seviyesi ve gelir artış hızı açısından ülke ortalamasının üzerinde değerlere sahip; nüfusun eğitim, kültür ve sosyal güvence düzeyinin yüksek olduğu; eğitim, sağlık, yol, su ve elektrik gibi altyapı yatırımlarının yeterli düzeyde olduğu ve üretime yönelik ekonomik yatırımlara da sahip olan alanlar olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan gelişme potansiyelini yitirmiş veya gelişmesi için üstünlükleri olmayan bölgeler az gelişmiş bölgeler olarak ifade edilmektedir. Bu bölgeler, belirli bir süreç için sosyal ve ekonomik göstergeler açısından diğer bölgelerle karşılaştırıldığında, ekonomik üstünlüklerden yoksun olmaları ile dikkati çekmektedir (Özgür, 2010: 13).

Az gelişmiş/gelişmekte olan ülke veya bölgelerin ekonomik özellikleri içerisinde, tarım kesiminin ekonomik yapıda önemli bir yere sahip olması dikkat çekmektedir. Bu yapı, üretimin, dış ticaretin ve emek piyasasının yapısında ortaya çıkmakta ve makro düzeyde gözlenen sorunların temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır (Kaplan, 2004: 20). Öte yandan az gelişmiş ülke/bölge demografik özellikleri içerisinde; yüksek ölüm ve bebek ölüm oranları, kısa ömür, beslenme ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, genç nüfus fazlalığı gibi göstergelerden de söz etmek mümkündür. Teknoloji ve teknik kadro yetersizliği ile düşük verimlilik de ekonomik ve demografik belirgin özelliklere eklenecek öteki yapısal özellikleri oluşturmaktadır (Özgür, 2010: 15).

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin temel özelliklerinden biri de gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerin bir arada görülmesidir. Lewis'in kalkınma kuramlarından ikililik teorisine uyacak şekilde, bölgeler arasında kişi başına düşen gelir, sanayileşme, kentleşme, sosyal ve kültürel yapı bakımından büyük farklılıklar söz konusudur. Bölgeler arasındaki dengesizlik o kadar fazladır ki Enke'nin de ifade ettiği gibi, aynı ülkenin büyük kentleriyle kırsal bölgesi arasındaki fark, büyük kentlerle yabancı ileri sanayi ülkeleri arasındaki farktan daha fazladır. Bölgesel

dengelesizliklerin artması sosyal ve siyasi problemleri de beraberinde getirebilmektedir. Bölgesel farklılıkların az gelişmiş ülkelerde kolayca ortaya çıkabilmesinin temel sebebi, tüm bölgelere eşit oranda hizmet verecek kadar kaynağın bulunmamasıdır. Kaynakların sınırlı olması nedeni ile bu tip ülkelerde altyapı, enerji, ulaştırma, haberleşme gibi alanlardaki yatırımlarda, gelişme potansiyeli nispeten daha yüksek olan bölgelere öncelik verilmektedir. Bu durumun sonucu olarak bölgeler arasında var olan gelişmişlik farkları bu tür yatırımların da etkisiyle daha da artmaktadır. Kalkınma sürecinin ilk aşamalarında ortaya çıkan bölgesel dengelesizliklerin ileride ki aşamalarda giderilebilmesi için gerekli önlemlerin alınması, sorunun kronik bir hâle gelmesini engelleyebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde de genelde bu durum ile karşılaşmaktadır (Özsoy, 2012: 42).

Bölgeler arası farklılığın bir başka sebebi ise, bir ülkede hiçbir ekonomik faaliyet yok iken, bir bölgede her hangi bir sebeple ekonomik gelişme başladığında, gelişen bölge, çevre bölgelerdeki üretim faktörlerini kendine çekerken, üretim faktörlerini kaybeden bu bölgeler mevcut ekonomik canlılıklarını koruyamayarak gerileyeceklerdir. Böylece bölgeler arası gelişmişlik farkı ortaya çıkacak ve farklılık gittikçe derinleşecektir.

Bölgesel dengelesizliklerle ilgili olarak şu genellemelerin yapılması mümkündür (Dinler, 2001: 122):

1. Dünyadaki gelişmiş veya az gelişmiş bütün ülkelerde, yoğunluğu değişmekle birlikte, mutlaka bölgesel dengelesizlik vardır.
2. Ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak bölgeler arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları ortaya çıkmaktadır.
3. Bölgeler arası gelişmişlik farkı, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha fazladır. Ekonomik gelişmenin piyasa güçlerine bırakıldığı ve devletin bölgeler arası gelişmiş farklarını azaltıcı politika izlemediği az gelişmiş ülkelerde ise bu fark daha da artmaktadır.
4. Bölgelerarası dengelesizlik, gelişmekte olan ülkelerde zamanla artarken, gelişmiş ülkelerde ise zamanla azalmaktadır.

5. Ulusal ekonomilerin dışa açılması, esnek üretim sistemi ve elektronik ticaret/bilgi toplumu avantajlarını arkasına alan KOBİ'lerin büyük işletmelerle rekabet şansını yakalamalarına paralel olarak, 1980 sonrasında bölgeler arası farklılıklar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde azalma eğilimine girmiştir.

Bölgelerarası dengesizliği, sadece gelire odaklı olarak değerlendirmek her zaman yeterli olmamaktadır. Çünkü gelişmenin niceliksel önemi kadar, hatta daha da fazla, niteliği önem taşımaktadır. Bu yüzden gelirin yanı sıra, işgücü yapısı, işsizlik düzeyi, eğitim derecesi, yatırım düzeyleri gibi faktörler bölgelerin ve bölgelerde yaşayanların gerçek yaşam standartlarını ve rekabet düzeylerini belirlemede daha etkili olmaktadır. Özellikle Avrupa ülkelerindeki son gelişmeler ve çalışmalar, bir bölgenin gelişimindeki göstergeleri; yerel ekonomik yapı, yerel koşulların ve politik yapının önemi, altyapı ve fiziksel plânlama, nitelikli işgücü, kültürel koşullar ve yaşam tarzı, yerel faktör fiyatları ile nüfus yoğunluğu ve yığılmanın avantajları olarak belirlemektedir (Özgür, 2010: 66).

Gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen hepsinin ortak sorunu, sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Sadece ekonomik anlamda bir iyileşmenin yeterli olmadığı, aynı zamanda sosyo kültürel değişimin ve iyileşmenin gerekli olduğu genel kabul görmektedir. Özellikle kalkınma sürecini başarıyla tamamlamış olan ülkelere edinilen tecrübeler ışığında yerel ekonomilerin güçlenmesi için piyasalarda yerel ve ulusal rekabet gücünün arttırılması ve daha dinamik ve esnek bir kurumsal altyapının hızlı inşası gereklidir (Sobacı, 2009: 58). Bir ülke ekonomisi, belirli bir seviyeye ulaştığı andan itibaren, çevre bölgelerde gelişmeyi durdurucu etkiden daha çok gelişmeyi sağlayıcı/özendirici etki göstermekte ve gelişme çevreye yayılmaktadır ki bu, bölgeler arası gelişmişlik farklarının/bölgesel dengesizliklerin azalmaya başlaması anlamına gelmektedir (Dinler, 2001: 122). Bunun sağlanması, sosyo kültürel yapının iyileşmesini de beraber getirecektir. Dünya'da daha fazla bölgesel gelişmeyi amaçlayan ülkeler, kişiyi hedef alan yani girişimciye yönelik hedefler üzerinde durmaktadır. Ayrıca stratejik öncelikler içinde ön sıralarda ekonomik büyüme yer almaktadır. Bölgesel kalkınma yaklaşımının literatürde yer alması ve ilgi odağı olmasıyla birlikte geleneksel kalkınma politikalarının yapısı

değişmiştir. Ayrıca merkezi yönetim tarafından idare edilen geleneksel kalkınmanın bazı dezavantajlarının olması, bölgesel kalkınmanın hızını da etkilemiştir. Geleneksel kalkınma ile bölgesel kalkınmanın temel farkları en genel anlamda Tablo 3’de ki gibi ifade edilmektedir (Gürler Hazman, 2011: 19, 20).

Tablo 3: Geleneksel Kalkınma ve Yerel Ekonomik Kalkınma Arasındaki Farklar

GELENEKSEL KALKINMA	BÖLGESEL KALKINMA
Yöre ve bölge ile ilgili kararlar merkezden alınır.	Kalkınma yerelden alınan inisiyatif ile gerçekleştirilir.
Merkezi yönetim ile idare edilir.	Tek merkezden yönetilmez, yönetim kademeleri arasında dikey işbirliği; kamu-özel kesim arasında yatay işbirliği vardır.
Diğer ekonomik aktiviteler için büyük endüstriyel projeler gerçekleştirilir.	Kalkınmada alansal yaklaşım (yerelleşme, çevre gibi) geçerlidir.
Kalkınmada sektörel yaklaşım geçerlidir	Yerel ekonomik sistem ile değişen ekonomik çevre arasındaki uyum söz konusudur ve bundan yörenin azami istifadesi sağlanır.
Ekonomik faaliyetleri çekebilmek için finansal teşvikler kullanılır.	Ekonomik aktivitelerin gelişmesi için temel bazı koşullar gerçekleştirilmeye çalışılır.

Bölgesel kalkınma anlayışında geleneksel kalkınmadan farklı olarak, yerelden alınan inisiyatifler daha fazla öneme sahiptir. Kalkınmada yerelleşme ve yerinden yönetim esasları daha fazla hissedilmektedir. Görülmektedir ki, bölgesel kalkınma da yerel idarelere daha fazla yetki verilmesi durumu söz konusudur (Gürler Hazman, 2011: 21).

Bölgesel kalkınmayı toplumsal temelli olarak gerçekleştirmenin temel hedefleri arasında; toplumsal duyguyu kuvvetlendirmek, yaşam standartlarını ve çalışma koşullarını iyileştirecek şartların oluşumuna katkı sağlamak, kamusal ve toplumsal hizmetleri aksatmadan sunmak yer almaktadır. Buradan hareketle yerel ekonomik kalkınmanın toplumsal nitelikteki temel bileşenleri dört ana başlıkta toplanmaktadır. Bunlar (Helmsing, 2003: 66 – 67):

- **Yerel Güvenlik Ağını Oluşturmak:** Yerel güvenlik ağını oluşturarak güvensizliği minimum seviyeye indirmek, yerel ekonomik kalkınma için en iyi ortamın oluşturulmasında vazgeçilmez bir unsurdur. Burada sadece fiziksel anlamda güvenlik değil, mali güvenliğinde sağlanması ele alınmaktadır.
- **Barınma ve Muhafazanın Geliştirilmesi:** Temel nitelikteki hizmetler (su, sağlık, yol, eğitim vb.) için uygun alanlar inşa etmek yerel ve yerleşik nitelikte olan ekonomik aktiviteleri olumlu etkileyeceği kabul edilmektedir.
- **Temel Hizmetlerin Sunumu:** Temel nitelikteki hizmet sunumlarının yeniden yapılandırarak mümkün olan bazı bileşenlerinin özelleştirilmesi önerilmektedir. Ancak devrin mümkünse o bölgedeki işletmeciye yapılması vurgulanmaktadır. Bu sayede yerel girişimci açısından karın artırılması sağlanacak ve yerel ekonominin gelişmesine de katkı sağlanmış olacaktır.
- **Toplumun Bölgesel Ekonomideki Yerini Uyarmak:** Yerel halk; işçi, tüketici ve mikro girişimci olarak 3 şekilde bölgesel ekonominin içinde yer almaktadır. Mikro girişimci programları ile bölgesel kalkınma programlarına destek verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu destekler özellikle kredi kolaylıkları, eğitim, teknik destek ve danışma şeklindedir. Burada yerel halk sadece girişimci değildir, aynı zamanda büyük bir kısmı emek sahibidir. Bu çerçevede yerel işgücünü istihdam edilebilir nitelikte geliştirmek için eğitici seminerler ve programlar düzenlemek gerekecektir.

Bölgesel kalkınmanın temel bileşenleri geleneksel ve yeni ekonomide birbirinden farklı araçlara sahip olmaktadır. Her iki yaklaşımda amaç bölgesel gelişme olsa da kullanılan araçlar çeşitlilik arz etmektedir. Bölgesel kalkınmanın geleneksel ve yeni ekonomide geçerli olan araçları Tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4: Bölgesel Kalkınmanın Geleneksel ve Yeni Ekonomide Geçerli Olan Araçları

GENEL KAVRAMLAR	GELENEKSEL EKONOMİ	YENİ EKONOMİ
Temel Altyapı	Enerji, su, yol, demiryolu, liman, havaalanı	Telekomünikasyon, çok işlevli platformlar, geniş bant internet
Yerel Altyapı	Endüstriyel parklar, iş kuluçkaları, teknoparklar	Lojistik alanlar, internet kuluçkaları, en iyi uygulamaların gelişmesi için sanal ağlar
İnsan Kaynakları	Eğitim ve öğrenim, engelli insanların adaptasyonu, mesleki eğitim	Bilgi, sürekli öğrenme, ticaret gereklerinin önceden tespiti
İşletme Destek Politikası	Sübvansiyon, vergi indirimi, özel destekler, denetim, danışmanlık hizmetleri	Finansal mühendislik, ortaklaşa destek, uzman desteği/ özel destekler
Potansiyel Bölge Yatırım Çekiciliği	İş yaratma, değişken yatırım araştırmaları, rekabet avantajları	İç girişimcilik, işletmeler arası işbirliği, kümelenme
Kamu Yönetiminin Rolü	İş desteği, yerel kaynakların fiyatlandırılması, kamu hizmeti, değerlendirme, öncelikler tanıma, anlaşmalar sağlama	Ortaklık, yönetim, bölgesel araştırmalar, teknolojik izleme, ekonomik istihbarat, sürdürülebilir kalkınma, kamu-özel kesim ortaklıkları, örnek edinme, kamu harcamalarının fayda/maliyet oranı, entegrasyon stratejileri, yenilikçilik

Kaynak: DPT, 2008: 17.

Bölgesel kalkınma olgusu için önem arz eden diğer bir konu ise, kalkınmanın mekânsal boyutunu da dikkate alma ihtiyacından doğan bölge plânlamasıdır. Bölge planlaması, ekonomik, toplumsal ve fiziksel plânlama çalışmaları arasında eşgüdüm sağlamaya elverişli düzeyde bir plânlama türü olarak ön plana çıkmaktadır. Kalkınmaya ilişkin ulusal politikaların, yerel ihtiyaçlara cevap vermesi ve yerel eylemlere dönüştürülmesi, bölge plânlarının işlevidir. Bu açıdan, bölge plânlaması, soyut ve genel düzeyde olan ulusal plânlar ve politikalar ile somut ve yerel düzeyde olması gereken yerel plânlama eylemleri arasında bir bağ işlevi görmektedir. Bölgeler arasında ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve alt yapıya ilişkin eksikliklerin azaltılmasını ve giderilmesini amaçlayan bölge planlamasının, Türkiye’de “Plânlı

Kalkınma” döneminden itibaren plân ve programlarda yer almasına karşın öngörülen hedeflere varıldığını ve bölge plânlarının uygulamaya konulduğunu söylemek mümkün değildir. Ülkemizde mevcut olan bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması, kaynak israfının önlenerek en rasyonel kullanımın belirlenmesi ve dengeli bir kalkınma sağlanması açısından bölge plânlaması çok önemli bir araç olarak ön plana çıkmaktadır (Özgür, 2010: 60,66).

Bölgesel planlamanın son yüzyılda bu kadar önemli bir konu haline gelmesi göz önüne alındığında, olgunun daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel süreç içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğine yer vermek yararlı olacaktır.

1.1.2. Bölgesel Kalkınmanın Gelişimi

Bölgesel kalkınma olgusu, önce 1929 dünya ekonomik bunalımı, sonrasında da 2. Dünya Savaşı’nın etkisi ile dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan ciddi boyuttaki ekonomik ve sosyal sorunlar sonucunda giderek artan bir ilgiyle incelenmeye başlanmıştır. Savaşın etkileri ve ekonomideki krizler yanı sıra coğrafi koşullar başta olmak üzere üretim faktörlerindeki çeşitli dezavantajları, bölgelerin dengesiz bir sermaye birikimine sahip olmasına ve ciddi gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle de 1950’li yıllardan itibaren kalkınma olgusu, bölgesel politikalar ve bölgesel planlama kavramları ile birlikte çalışılmaya başlanmıştır (Eraydın, 2004:127). Ekonomik planlama ile beraber bölgesel planlamanın yükseliş dönemi 2. Dünya Savaşı’ndan 1970lere kadar olan sürece tekabül etmektedir. Bu süreçte hazırlanan planlar ile yerel kaynakların harekete geçirileceği ve dış yatırımlarla da bunların destekleneceği öngörülmektedir (Can, 2011: 23). Büyük ölçekli imalat yapan sanayi kuruluşlarına dayalı ve büyüme kutupları oluşturmayı amaçlayan 1960’lı yılların kalkınma modellerinde bölgesel politikalar; firma odaklı, standart ve merkezi yönetimlerin yürüttüğü hibe sistemlerine dayanmaktaydı (Özgür, 2010: 19). Sonraki süreçte 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizi gibi sorunlar ekonomide yapısal değişikliklere gidilmesine ve yönetim yaklaşımlarının dönüştürülmesine neden olmuştur. Bu süreçte ülkenin alt birimi olarak görülen bölge yerine, kendi potansiyeli ve olanakları ile gelişmesini sağlayacak yerelleşme kavramı ön plana çıkmaktadır (Eraydın, 2004:127).

1970’lerdeki enerjiye dayalı ekonomik krizlerden sonraki yapılanma sürecinde, mekâna bağlı alternatif yatırımlar, çevre, yaşam kalitesi, iş gücü gibi etkenler üzerinden bölgesel kalkınma politikaları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yeni politika yaklaşımında mekân; sadece pazar/tüketici kitle, işgücü ve ham maddeye yakınlık olarak değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin, normların, kurumların ve anlayışların bir toplamı şeklinde görülmeye başlanmıştır. Eğitim, nitelikli iş gücü, araştırma-geliştirme (AR-GE) ve teknoloji transferi konuları da bölgesel politikaların bir parçası olmuştur (Özgür, 2010: 19). 1970’li yıllarla birlikte, gelişmiş sanayi ülkelerindeki geleneksel sanayi bölgeleri olarak nitelenen mekân birimlerinde durgunluk ve gerileme süreci yaşanırken, aynı ülkelerin kırsal veya azgelişmiş olarak nitelenen bazı bölgelerinde ekonomik hareketlilik gözlenmiştir. Büyük ölçüde; öz kaynak, yerel girişimcilik özellikleri, esnek (Post-Fordist) üretim teknolojileri ve ilişkileri, dayanışma, güven ve örgütlenme kapasitesi gibi içsel faktörlere dayalı olarak gelişen bu tür bölgeler, “Yeni Sanayi Odakları” olarak adlandırılmaktadır (Eraydın, 2002: 22). Yine bu süreçte değişen teknoloji ve rekabet koşullarına uyum için en önemli araçlardan biri de sanayi kümeleri olmuştur. Kümeler içinde karşılıklı bağımlılığa dayalı bilgi aktarımı ve teknoloji transferi sağlayan firmalar, yenilikçilik becerisini de kazanmaktadır. Bölgeler üretim faktörlerindeki karşılaştırmalı üstünlüklerine yenilik ve yaratıcılık becerilerini de ekleyerek sürdürülebilir bir gelişme sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu doğrultuda oluşturulan bölgesel yenilik sistemleri firmalar, araştırma enstitüleri ve üniversiteleri bir araya getirerek yenilik sürecinde tamamlayıcı bir döngü yaratmaktadır (Eraydın, 2004: 134).

Türkiye’de ise geleneksel sanayi merkezleri durumundaki İstanbul, Ankara, İzmir, Adana veya onların art bölgesi olarak nitelenen Bursa, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Mersin ve Manisa illeri dışında, 1980’lerden itibaren KOBİ’lerin ağırlıklı olarak yer aldığı sanayi merkezleri ortaya çıkmıştır. “Anadolu Kaplanları” da denilen bu yeni sanayileşen alanların arasında Denizli, Gaziantep, Çorum, Konya, Kayseri, Karaman, Bilecik, Eskişehir sayılabilir (Dinler, 1998: 451, Eraydın, 2002: 62).

1980’li yıllarda yeni sağın yükselmesi ile kamu müdahaleleri azalmış ve bölgesel farkların azaltılmasına yönelik politika tercihleri nispeten zayıflamıştır. Bu dönemde hız kazanan küreselleşme dinamikleri ise üretim faktörlerindeki avantajın

yanı sıra Ar – Ge ve yenilik kapasitesinin yüksek olduğu bölgeleri ön plana çıkarmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan temel sonuç güçlü bir devlet müdahalesi ile diğer yörelerden kaynak transferine dayalı bir gelişme modelinin söz konusu olamayacağıdır (Özer, 2010: 391). Bölgesel ve yerel düzeyde kalkınma düşüncesini tetikleyen ise merkezi hükümetlerin bölgesel politika ve sanayi politikalarını belirlemekten kaçınması olmuştur. Bu bağlamda temel dinamik olarak girişimciler ve KOBİ’lerin önemi giderek artmıştır. “İçsel Büyümeye Dayalı Bölgesel Gelişme (Endogenous Regional Development)” kavramı, bir bölgenin kendi dinamiklerini harekete geçirerek potansiyelini ortaya çıkarması ve kalkınmayı sağlaması olarak tanımlanmış ve yine bu dönemde ortaya çıkmıştır (Can, 2011: 24). İçsel büyümeye dayalı bölgesel gelişme yaklaşımı, bölgeleri henüz ortaya çıkarılmamış, değerlendirilmemiş kaynakların bulunduğu ekonomik bir alan olarak görmektedir. Bu kaynakların tespit edilmesi ve etkin olarak kullanılabilmesi, bu alanda kurumsal kapasitelerin geliştirilmesi ve ilgili tüm aktörlerin sürece dâhil olabileceği mekanizmaların oluşturulması bu bağlamda tasarlanan bölgesel politikaların temel hedeflerini oluşturmaktadır. Yine bu modelde yerel güçlerin harekete geçirilmesinin ötesinde yeni yatırımların bölgeye çekilmesi için teşvikler ve altyapı olanaklarının geliştirilmesine yönelik politikalar da oluşturulmaktadır. 1990’lardan günümüze kadar olan süreçte ise, teknolojik gelişmelerinde aracılığı ile sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmiş, küreselleşme süreci ile bölgeler arası rekabet artarken post-fordist üretim çağının farklı bölgeler arası üretim ilişkileri birçok yeni fırsat yaratmıştır. Yerel ve küresel düzeyde çeşitli kurumlar ve topluluklar hareket kabiliyeti kazanırken küresel ağlar içinde yer alan çeşitli yapılar özgün yerel değerleri küresel dolaşıma sunmuşlardır. Dahası, karşılaştırmalı üstünlüklerini kullanan yerel unsurlar, dayanışma içerisinde küresel dinamiklere uyum becerisi kazanmışlardır (DPT, 2000: 6-12).

Bölgesel Kalkınma olgusunun tarihsel gelişimi sürecinde, ülkemizin de uzun süredir üyelik sürecinde olduğu Avrupa Birliği’nin bölgesel kalkınma politikasına yer vermek yararlı olacaktır. Nitekim Türkiye’de bölgesel kalkınma politikaları da Avrupa Birliği ile uyumlu bir şekilde belirlenmeye çalışılmaktadır.

1.1.3. Avrupa Birliği ve Bölgesel Kalkınma

1957 yılında Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu oluşturmak üzere imzalanan Roma anlaşması ekonomik birlik ihtiyacının ötesinde, bölgeler arası gelişmişlik farklarını kapatacak uyumlu bir kalkınmanın da gerekliliğini de vurgulamaktadır. Bu dönemde, coğrafi konum ve üretim faktörleri bağlamında dezavantajlı olan bölgelerin geliştirilmeden ekonomik ve sosyal uyumu sağlamak mümkün görünmemektedir. Ne var ki, bölgesel kalkınma olgusu bu dönemde ele alınmamakta, topluluk tarafından geliştirilecek programlarda yer almamaktaydı (Can, 2004: 16).

1970 yılında yapılan bütçe reformu ile Avrupa Topluluğu'na mali özerklik sağlanmış, böylece topluluğun artan gelirleri ortak bir bölgesel politika oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Bu süreçte her ne kadar üye ülkeler kendi içlerinde bölgesel farklılıkların giderilmesine yönelik politikalarını uyguluyor olsalar da farklılıklar açılmaya devam etmiştir. Bu durum ise parasal birlik konusundaki tereddütlerin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1972 Paris Zirvesi'nde ekonomik ve parasal birlik için bir engel olarak görülen bölgesel dengesizliklerin giderilmesine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda 1973 yılında kurulan Bölgesel Kalkınma Komitesi üye ülkelerdeki bölgesel politikaların koordinasyonunu kolaylaştırmakla görevlendirilmiştir. Aynı tarihte komisyon, Avrupa Konseyi'ne birde Bölgesel Kalkınma Fonu oluşturulması teklifini sunmuştur (Stabenow, 1974: 73).

1980'lerde diğer dönemlerden farklı olarak tarım sektörünün hâkimiyetinde olan ekonomik ve sosyal kalkınma önlemleri bu sektörün tekeline çıkmış ve daha bütünlüklü kalkınma programları oluşturulmaya başlanmıştır. Hedefleri daha önceden belirlenen bu programlar çok boyutlu ve çok yıllık olarak hazırlanmıştır. Bu tip programların ilk örnekleri önce Yunanistan, Güney Fransa ve Güney İtalya'yı kapsayan, daha sonra İspanya ve Portekiz'in üyeliğiyle bu ülkelerinde dâhil olduğu Akdeniz Programları olmuştur. Bu programlarda özellikle küçük ölçekli altyapı çalışmalarına dayalı kalkınma faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.

Ekonomik ve sosyal uyum konusuna özel bir başlık ayıran ilk Avrupa Topluluğu belgesi ise AET tarafından 1987 yılında kabul edilen Avrupa Tek Senedi olmuştur. Geliştirilecek uyum politikasıyla güneydeki yeni ülkelerle diğer üyelerin dezavantajlı bölgelerine ortak pazarın getireceği yük hafifletilmeye çalışılması amaçlanmıştır. Bu belgeye dayanarak Şubat 1988’de Komisyon, Avrupa Konseyi’nden Yapısal Fonlar için ayrılan mali kaynağın 1993 yılına kadar iki katına çıkarılmasını talep etmiştir. Böylelikle ekonomik birliğin sorunsuz bir şekilde tamamlanması planlanmıştır (Can, 2011: 30). Yine bu dönemde bölgesel politikaların birliğin temel politikalarından biri olduğu deklare edilmiş ve kalkınmayı hızlandırmak için Yapısal Fonlara ek olarak bir de Uyum Fonu kurulmuştur. Mart 1994 yılında çalışmalarına başlayan Bölgeler Komitesi ile de Maastricht Anlaşması’nın temel ilkelerinden olan “yerindenlik” (subsidiary) ilkesiyle uyumlu olarak yerel yönetimlerin sesinin Topluluk seviyesine ulaşması hedeflenmiştir (Can, 2004: 30).

Avusturya, İsveç ve Finlandiya’nın 1995’te topluluğa üyeliklerinde çok temel yapısal problemler yaşanmamış olsa da Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin topluluğa hangi koşullarla üye olacağı konusu Yapısal Fonların geleceğini tartışmaya açmıştı. Avrupa Konseyi’nin 1995 yılındaki Madrid toplantısında, Konsey Komisyon’dan yeni bir genişlemenin, özellikle de tarımsal ve bölgesel politikalara olası etkisi konusunda bir analiz yapmasını istemiştir. Bu amaçla hazırlanan Gündem 2000 belgesi, genişleme öncesi ve sonrasına yönelik bir eylem planının yanı sıra 2000-2006 dönemi için birde mali çerçeve içermektedir. Gündem 2000’de Birliğin olası genişlemesi ile kişi başına düşen ortalama geliri 15 üyeli AB ortalamasının üçte biri civarında olan 105 milyon kişinin Birlik nüfusuna dâhil olacağı, küresel ekonominin yarattığı olumsuzluklara karşı yeni üye olacak ülkelerdeki dezavantajlı bölgeleri ve grupları desteklemek gerektiği saptanmıştı. Gündem 2000, bu duruma çözüm olarak, özellikli hedefler ve daha fazla tematik ve coğrafi odaklanmalarla Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu’nun etkinliğini artırmayı önermekteydi (European Commission, 1997).

Avrupa Birliği içinde en önemli birimler olarak ortaya çıkan bölgeler için, AB’nin genel politikası, bölgelerin ekonomik gelişme politikaları açısından gittikçe özerkleşmesi ve bölgelerin yabancı yatırımcıları bölgelerine çekmek amacıyla

sağlıklı bir bölgeler arası kalkınma yarışına katılmaları doğrultusundadır. (Özgür, 2010: 38) Birliğe üye ülkeler arasında bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak ve geri kalmış bölgelerin Birliğin sağladığı fonlardan yararlanmalarını gerçekleştirmek amacıyla, bir bölgeleme sistemi oluşturulmuştur. Bu bölgeleme sisteminin üç temel hedefi vardır: Birincisi, AB'nin her bölgesine ait karşılaştırılabilir nitelikteki verilerin toplanması; ikincisi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılabilmesi, üçüncüsü ise, AB bölgesel politikalarının çerçevesinin belirlenmesidir ki son iki hedef, bölgeler arası farklılıkların azaltılabilmesine yöneliktir (Çamur ve Gümüş, 2005: 150). NUTS olarak da bilinen “İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)”, AB'nin bölgesel düzeyde uyguladığı kazanımlarına (müktesebata) uyum çerçevesinde; eski DPT Müsteşarlığı koordinasyonunda ve eski Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nın da katkılarıyla bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemi'ne uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulması amacıyla Türkiye'de de yapılmıştır. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına dair Bakanlar Kurulu'nun 2002/4720 sayılı kararı, 22 Eylül 2002 tarih ve 24884 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıca bu yapılanma gerçekleştirilirken, tüm kamu kurum ve kuruluşlarınca; bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi gibi çalışmalarda, belirlenen İBBS'nin esas alınacağına da vurgu yapılmıştır (Özgür, 2010:9).

AB ülkeleri, anlık tepki vermek üzere kurulan programlardan ziyade ulusal stratejilerinin parçası olan bölgesel kalkınma planları geliştirmiştir. Ayrıca yeni oluşturulan bölgesel yönetimlere ek olarak, farklı kurumlar da bölgesel kalkınmaya yönelik çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu kurumlardan en önemlisi her ülkede kurulan Bölgesel Kalkınma Ajansları'dır. Bölgesel Kalkınma Ajansı olmayan geçiş ülkesi yoktur ve bu ülkelerin ajansları farklı deneyimler yaşanarak oluşturulmuştur. Avrupa Birliği ve Dünya Bankası tarafından Bölgesel Kalkınma Ajanslarına fon sağlanmaktadır. Fakat bu genel ya da düzenli bir gelir değildir. Finansman konusunda özellikle “Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu” ve “Ön Katılım için Yapısal

Araç Fonu” devreye girmektedir. AB’nin yapısal fonlarından biri olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, altyapıları geliştirmek, yerel kalkınmaya öncelik vermek ve küresel rekabete adapte olmak amacıyla yapısal güçlük içindeki ülkelere verilirken; Ön Katılım için Yapısal Araç Fonu, AB’ye katılıma aday olan ülkelerin altyapı projeleri için verilmektedir. Ajanslara sağlanan mali teşviklerin büyük bir kısmı merkezi idarenin kontrolü altında verilmektedir. Mali yardımların dağıtımı genellikle idareler tarafından kontrol edilmekle birlikte, projelerin seçiminde ajanslar değişen önemde rol oynamaktadırlar. Günümüzde Avrupa ülkelerinde kendi bölgelerinin kalkınması amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren farklı nitelik, yapı ve statüde 200’ü aşkın kalkınma ajansı bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmının, özellikle Brüksel gibi önemli dış merkezlerde temsilcilikleri bulunduğu gibi, Avrupa genelinde 150 üyeye sahip örgütlenmiş bir üst kuruluşları da (Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği-EURADA-European Association of Regional Development Agencies) bulunmaktadır (Özgür, 2010: 38).

Avrupa Birliği’nde uygulanan bölgesel politikaların sonuçlarına genel olarak bakıldığında, özellikle Yunanistan, İspanya, İrlanda ve Portekiz’in kişi başı GSYH’sinde ciddi artış kaydedildiği görülmektedir. Örneğin 1995-2005 arası Yunanistan’ın kişi başı GSYH’si AB ortalamasının %74’ünden %88’ine yükselmiştir. Öte yandan AB içinde en zengin ile en fakir arasındaki gelir eşitsizliği 2000-2005 arası yaklaşık 6’da 1 oranında azalmıştır. Bir diğer örnek olarak Polonya’da ise 2005 yılı itibari ile uygulanan bölgesel politika sonucunda 440.000 yeni iş imkânı yaratılmış ve GSYH’ye %6, yatırımlara %21 oranında katkı sağlanmıştır. İngiltere’de ise 250.000’den fazla küçük işletme desteklenmiştir. AB genelinde de 2000 – 2006 yılları arasında 25.000’den fazla AR-GE ve teknolojik işbirliği projesine destek verilmiştir.

Ülkemizin de uzun süredir üyelik sürecinde olduğu Avrupa Birliği’nin bölgesel kalkınma politikalarından bahsettikten sonra, Avrupa Birliği ile uyumlu bir şekilde belirlenmeye çalışılmakta olan Türkiye’de bölgesel kalkınma politikaları ve aynı dönemdeki kentleşme politikasının seyri hakkında bilgi vermek, Türkiye’de kentleşme ve bölgesel kalkınma ilişkisinin anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

1.2. Türkiye’de Kalkınma Planlarında Kentleşme ve Bölgesel Kalkınma

Türkiye’de doğudan batıya, kırsal alanlardan, kentsel alanlara doğru, tek yönlü ve hızlı olarak gerçekleşen bir kentleşme olgusu yaşanmaktadır. Bunda ülkenin ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerinin etkisi olduğu gibi bölgeler arası dengesizliğin de etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye’deki bölgesel dengesizliklerin tarihsel nedenlerine inildiğinde ise 19. yüzyılda, başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerle yapılan ticarete paralel şekilde dışa bağımlı yerleşme yapısının oluşmaya başlaması dikkati çekmektedir (Dinler, 2001: 174). Ülkemizde görülen gerek ekonomik ve sosyal ve gerekse kentleşme bakımından görülen bölgeler arası dengesizliklerde bölgelerin coğrafi özellikleri ve yanlış uygulanan hükümet politikaları da etkili olmuştur.

Türkiye’de kentleşme politikaları özellikle 1960’dan sonra kalkınma planlarında yerini almıştır. Birinci 5 Yıllık Kalkınma Planı’nda (1963-1967) 1923’den 1963’e kadar geçen 40 yılda nüfusun 2 katına çıkması ve bunun sonucu olarak süreklilik arz eden hızlı kentleşme eğilimine rağmen nüfusun %70’inin hala kırsal alanda yaşaması nedeniyle ekonominin asıl olarak tarıma dayandığına dikkat çekilmiştir (DPT Birinci 5 Yıllık Kalkınma Planı).

İkinci 5 yıllık kalkınma planında (1968-1972) ise kentleşme eğiliminin gelecek yıllarda geçmişe göre daha hızlı gerçekleşeceği öngörülmüştür. 1972 döneminde kentleşme hızının %6 veya %7 civarlarında olacağı tahmin edilmiştir. Bu planda kentleşmenin sanayinin taleplerine göre destekleneceği belirtilmiş, büyük kentlerin daha da büyümesi ekonomik ve toplumsal gelişme için olumlu bir eğilim sayılmıştır. Ayrıca bölgeler arası dengesizliği gidermek ve dengeli kalkınma amacına dikkat çekilmiştir. Kentlere olan göçün İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi merkezlerde toplanmaması için yeni gelişmiş merkezlerin oluşturulması öngörülmüştür (DPT İkinci 5 Yıllık Kalkınma Planı).

Üçüncü 5 yıllık kalkınma planında (1973-1977) İstanbul, İzmir ve Ankara’da yaşayan nüfusun toplam kent nüfusunun %31,1’ine tekabül etmesinin, dengeli ve aşamalı bir kentleşmeden çok büyük kent olgusunu yansıttığı belirtilmiştir. Bu planda büyük kentlerde lüks tüketim alışkanlıklarının yayılarak tüketimi

hızlandırdığı buna karşın yatırım malları ve ara malları sanayiye dönük yatırımları kısıtlayıcı etkisi olduğu bu nedenle hızlı kentleşmenin kontrol altına alınması gerektiği belirtilmektedir (DPT Üçüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı).

Dördüncü 5 yıllık kalkınma planında (1979-1983) kentleşme olgusunun toplumsal değişimi vurgulayan bir süreç olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde devam eden kentsel nüfus artışı, giderek artan bir konut ihtiyacı doğurmuştur. Mevcut konut stoku bu talebi karşılayamayacak hale gelmiş ve kamu kesimi de konut yapımında yetersiz kalınca büyük kentlerin çevresi gecekondu kuşaklarıyla sarılmaya başlamıştır. Büyük kentlerde nüfusun %50'inden fazlası gecekonduarda yaşamaktadır. Bu tip bir kentleşme hizmet ve altyapı ihtiyaçlarını artırmakta ve kentsel altyapı yatırımlarına aktarılabilen kamu kaynaklarının yetersizliği bu ihtiyaçların karşılanmasına imkân vermemektedir. (DPT Dördüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı).

Beşinci 5 yıllık kalkınma planında (1985-1989) dönem içerisinde kent ve kırsal nüfus oranının eşitlenmesi ve dönem sonunda nüfusun yarıdan fazlasının 200.000 den fazla nüfusa sahip kentlerde yaşıyor olması öngörülmektedir. Ekonomik faaliyetler ve sanayileşme için yer seçiminin önemi vurgulanmaktadır. Kentleşme ve kalkınmanın doğal ve kaçınılmaz sonucu olan kentleşme boyutunun mümkün olan en olumlu şekilde yönlendirilmesi ve gerek sosyal yapı, gerekse ekonomik gelişmeye katkısının artırılması amacıyla şehirlerde hizmet standardını yükseltecek yatırım ve politikalara daha fazla ağırlık verilmesinin önemi vurgulanmıştır. Şehirlerin mekânda dengeli dağılımını sağlamak amacıyla ekonomik potansiyele sahip orta büyüklükteki şehirlere ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesi desteklenmesi, bunu temin için, mali ve fiziki teşvik tedbirleri nüfusu 50.000- 500.000 arasında bulunan şehirlere yöneltilerek buraların ekonomik faaliyetler açısından canlandırılmasının sağlanması planlanmıştır (DPT Beşinci 5 Yıllık Kalkınma Planı).

Altıncı 5 yıllık kalkınma planında (1990-1994) yerleşme kademelenmesinin ülke çapında dengeli dağılımı için orta büyüklükteki şehirlerin gelişmesinin desteklenmesi esas olduğu belirtilmiştir. Büyük kentlerin ve metropollerin nüfuslarının artacağı, ekonomik ve sosyal etkilerinin genişleyeceği öngörülmektedir.

Bu yerlerde, fiziki plan, arsa, altyapı, ulaşım, istihdam, konut, eğitim, sağlık gibi alanlarda ağırlaşacağı anlaşılan sorunların hafifletilmesi hedeflenmiştir. Kıyı bölgelerinde de yapı yoğunlaşmasını önleyecek yeni bir yasal düzenleme için gerekli çalışmaların yapılması amaçlanmıştır (DPT Altıncı 5 Yıllık Kalkınma Planı).

Yedinci 5 yıllık kalkınma planında (1996-2000) kent planlamasının fiziki ve sayısal bilgi bazının geliştirilmesi, organizasyon eksiklerinin tamamlanması ve planlamada yeni yaklaşım ve teknolojilerin kullanımı hedeflenmiştir. Kente göç eden nüfusun kentleşme sorunları üzerinde dikkatle durularak eğitim kurumları, gönüllü kuruluşlar, sivil örgütler ve kitle iletişim araçlarıyla eğitsel uyum programları hazırlanması ve uygulaması amaçlanmıştır (DPT Yedinci 5 Yıllık Kalkınma Planı).

Sekizinci 5 yıllık kalkınma planında (2001-2005) kentleşmeyle beraber ortaya çıkan uyum sorunlarına dikkat çekilmiştir. Hızlı kentleşme ve sosyal değişimin yaşanmaya devam edeceği, kültürel yozlaşmaya ve değer yargılarındaki aşınmaya fırsat verilmemesi amacıyla milli kültürün temel belirleyiciliği çerçevesinde kent ve kentlilik kültürünün oluşturulmasına dönük çalışmalar yapılacağı vurgulanmaktadır (DPT Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı).

Dokuzuncu kalkınma planında (2007-2013) yoğun göç ve çarpık kentleşmenin oluşturduğu uyum sorunlarının, terör ve asayiş başta olmak üzere toplumsal bütünlüğü ve uyumu zedeleyici ortamları hazırladığı belirtilmiştir. Bu kapsamda, ulusal ve yerel düzeyde, toplumla bütünleşme ve aidiyet duygusunu geliştirici önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Tarımdaki yapısal değişim sonucu kente göç eden vasıfsız ve yoksul insanların işsizlik riskini azaltmak için aktif istihdam politikalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bütüncül bir gelişme stratejisi çerçevesinde, metropoller küresel rekabette öne çıkaracak iş ve yaşam ortamının sağlanması amaçlanmıştır (DPT Dokuzuncu Kalkınma Planı).

Plan öncesi döneme bakıldığında 1923 – 1950 yılları arasında savaştan yeni çıkmış ülkenin altyapı eksikliklerine, başta demiryolu olmak üzere ulaşım ağındaki yetersizliklerin giderilmesine bağlı olarak devletçilik akımının yoğun etkileri görülmektedir (Can, 2011: 41). Bu dönem, Türkiye'nin dünya ekonomisine ham madde ihracatçısı olarak katıldığı, tarım ve ticaret sermayesi birikimine dayalı

gelişmenin, iç pazarın bütünleştirilmesini amaçlayan ekonomik politikaların yürütüldüğü, bunun yanı sıra, ülke sınırlarını güvence altına almayı hedefleyen iç ve dış politikaların egemen olduğu bir zaman dilimi olarak ifade edilebilir (Bayramoğlu, 2005: 43). 1950 – 1960 yılları arasındaki süreçte ise özelleştirme politikalarına ağırlık verilerek özel sektörün de ekonomik sistemde aktif rol oynamasına bağlı olarak daha liberal bir yaklaşım ön plana çıkmıştır (Can, 2011: 41). 1950-1960 döneminde özel sektör yatırımlarının Marmara Bölgesi'nde özellikle de İstanbul çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Devlet her ne kadar kamu yatırımlarını ülke geneline yaymak istemişse de ülkenin doğusu bu yatırımlardan yeterli payı alamamıştır (DPT, 2000: 24).

Dolayısıyla 1960 sonrasında planlı dönem olarak adlandırılan sürece kadar bölgesel kalkınma hedeflerinden ve bunlara ulaşabilmek için politika uygulamalarından söz etmek mümkün olamamıştır. Buna rağmen ilk bölge planlaması ile ilgili kamu kuruluşları bu dönemde (Demokrat Parti iktidarında biraz da dış zorlamalarla, 1957 yılında Bayındırlık Bakanlığı bünyesindeki Bölge Plânlama Müdürlüğü, 1958'de İmar ve İskân Bakanlığı ile Plânlama ve İmar Genel Müdürlüğü) kurulmuş, fiziki bölgesel planlar yapılmış, fakat uygulanamamıştır (Bayramoğlu, 2005: 51).

Planlı döneme geçildiğinde ise, kalkınma planlarında, 1. Plandan itibaren bölgesel anlamda gelişmeye yönelik hedefler bulunmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Gelişme İlkeleri, Hedefleri ve Araçları

KALKINMA PLANI	İLKELER	HEDEFLER	ARAÇLAR
I. Plan (1962-1967)	- Bölgelere ekonomik kalkınmanın nüfuz etmesi - Bölgesel ekonomik bütünleşme	- Dengeli Kentleşme - Bölgeler Arasında Denge - Yatırım Etkinliği	- Finansal teşvikler - Az gelişmiş bölgelere yönelik yatırım temelli önlem alternatifleri
II. Plan (1967-1972)	- Hızlı kentleşmeden kaynaklanan nüfus sorunlarına odaklanma	- Dengeli bölgeler arası gelişme - Sosyal eşitlik açısından bölgeler arasında dengeli dağılım - Yatırım Etkinliği	- Vergi indirimleri - Özel sektör yatırımlarına yönelik finansal teşvikler - Pilot Projeler - Keban
III. Plan (1972-1977)	- Bölgesel farkların giderilmesi - Belirli az gelişmiş bölgelerin kalkınması	- Dengeli bölgeler arası gelişme - Sosyal eşitlik açısından bölgeler arasında dengeli dağılım - Yatırım Etkinliği	- Finansal teşvikler - Az gelişmiş bölgeler için sanayileşme programları - Envanter Çalışması - İl Planlaması - Sektörel Planlama - Paket projeler - Kalkınmada öncelikli iller
IV. Plan (1977-1982)	- Bölgesel sorunlara yönelik kaynakların mobilizasyonu	- Az gelişmiş illerin kalkınması - Sektörel ve bölgesel karşılıklı bağımlılık - Mekânsal organizasyon	- Yatırımlar için faiz indirimleri - Finansal Yardımlar - Paket Projeler - İl ve bölge düzeyinde yatırımlar - Çukurova kentsel kalkınma projesi - GAP (DPT – JICA)
V. Plan (1985-1989)	- Az gelişmiş ve sektörel olarak potansiyele sahip bölgelerde kaynak kullanımını rasyonelleştirerek kalkınmanın hızlandırılması	- Sosyal eşitliği dikkate alan dengeli bölgesel kalkınma	- Potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programlarının hazırlanması ve ilgili yatırımların seçilmesi - Öncelikli bölge ve sektörlerdeki altyapının sanayileşme projeleri için geliştirilmesi - Kalkınmada öncelikli illerdeki yatırımlar için finansal yardımlar
VI. Plan (1990-1994)	- Uygulama için sosyal, idari ve finansal boyutların bütün olarak ele alınması - Uluslararası standartlara uygun istatistiksel sistemin uyarlanması	- Bölgelerde dengeli kalkınma - İlçelerin köylerden kente göçün engellenmesi için desteklenmesi	- Kalkınmada öncelikli yörelere yönelik finansal kaynakların artırılması - Kalkınmada öncelikli illere yönelik teşvikler ve bu amaca yönelik özel bir fon oluşturulması - Sanayi bölgeleri

VII. Plan (1996-2000)	- Sektörel ve mekânsal çalışmaların bütünleştirilmesi - İllerin sektörel uzmanlaşması - Şehir planlaması - Bölgesel farkların giderilmesi - Rekabet gücünün artırılması	- Göç ve demografik değişimin rasyonalizasyonu - Metropol bölgelerinin sorunlarının ayrı bir kategoride ele alınması - Konut sorunu için politika geliştirme çalışmaları - Bölgesel farklar	- Kalkınmada öncelikli yöreler politikasına devam edilmesi - Doğu ve Güneydoğu Anadolu için acil destek programı - GAP - Yasal düzenlemeler - Konut Projeleri - Kalkınmada öncelikli illerdeki KOBİ'lerin desteklenmesi - ZBK, DOKAP, DAP
VIII. Plan (2001-2005)	-Katılımcı planlama - Sürdürülebilirlik - Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi - AB bölgesel politikalarına uyum	- Rekabet edebilirliğin genişletilmesi - Yerel girişimcilik ve yerel kaynakların mobilizasyonu - Bölgesel farklar	- KOBİ destekleri - AB fonları - İlk kapsamlı bölgesel planlar - Beşeri sermaye - Yeşilirmak Havzası Gelişme Projesi - Bölgesel operasyonel programlar
IX. Plan (2007-2013)	-Bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi - Yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması - Yerel dinamiklere dayalı gelişmenin sağlanması - Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması	- Bölgenin verimliliğini yükseltmek - Kır ve kent arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak - Rekabet gücüne ve istihdama katkı sağlamak	- Kalkınma ajansları ile işbirliği - Yerel dinamikler ile işbirliği - KOBİ politikaları - Ar-Ge altyapı çalışmaları - Ulusal Kırsal kalkınma stratejileri - Girişim sermayesi, mikro kredi, farklılaştırılmış girdi maliyetlendirmesi

Kaynak: DPT, 2008: 14-15; Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Tablo 5’de kalkınma planları incelendiğinde özellikle VIII. Ve IX. kalkınma planlarında, yerel kalkınma hedefi ve politikaları hakkında yapılan uluslararası çalışmaların da etkisiyle; bölgesel politikalarda yeni öncelikler ve amaçlara doğru bir yönelim olmuştur. Toplumsal yapının güçlendirilmesi, yapısal reformların tamamlanması ve bilgi toplumu sürecinin başarı ile sürdürülmesi bu yeni öncelik ve amaçlar arasında yer almaktadır.

Sekizinci plandan itibaren (Dokuzuncu da daha da belirginleşmekte), bölgesel gelişme ve planlamada, yerelin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı küreselleşme sürecinin etkileri görülebilmektedir. Bölgesel kalkınma konusunda; nitelikli iş gücü,

yenilik ve buluş, küresel rekabet, yerelin potansiyellerinden ve kurumsal olarak da kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları (STK) arasındaki işbirliği ve ortaklıklardan bahsedilse de kurulması düşünülen bölgesel kalkınma ajansları doğrudan veya dolaylı şekilde en fazla vurgu yapılan unsur olmuştur. Böylece 1960'lardaki bölgesel kalkınma anlayışında kullanılan yerel/bölge kavramı önemli bir değişikliğe uğramıştır. Yeni yaklaşımda bölgenin kendi kaynaklarını harekete geçirmeyi ve yaratıcılığını geliştirmeyi esas alan (İçsel Büyümeye Dayalı Bölgesel Gelişme), diğer bölgelerle etkileşim içinde bir sistemin parçası olarak kabul edilen bölge, geçmişte olduğu üzere dış dünyadan soyutlanmış ve bağımsız mekân birimleri olarak görülmemektedir (Eraydın, 2004: 132, 133).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) ulusal kaynakların, en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve bölgelerarası dengesizliklerin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Yine aynı planda, bölgesel gelişme politikalarının uygulanması hakkında sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkelerinin esas alınacağı ifade edilmektedir. Bölgesel gelişme politikalarının AB politikalarına uyumu için gerekli çalışmalara hız verileceği, bölgesel politikalar konusunda başlatılan işbirliğine yönelik çalışmaların artırılacağı belirtilmektedir. Yeni sanayi odaklarının oluşmasında önemli bir işlevi olan Organize sanayi bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinin geliştirilmesine paralel olarak, orta ölçekli işletmelerin yaygınlaştırılması için Örnek Sanayi Siteleri uygulaması başlatılacağı ifade edilmektedir. Ayrıca planların mekân boyutunun geliştirilmesi için Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi Araştırması güncelleştirilerek Planlı bölgeler oluşturulması hedeflenmiştir. Bölgesel çalışmalar, Güneydoğu ve Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Marmara ve Doğu Akdeniz bölgesel gelişme planları başta olmak üzere, komşu ülke potansiyellerini de dikkate alacak şekilde hızlandırılarak sürdürülmesi tasarlanmıştır. İl planlama ve koordinasyon birimlerinin güçlendirileceği ve kırsal kalkınma projelerinde yerel kaynakların harekete geçirilmesine öncelik verileceği vurgulanmıştır. Projelere sivil toplum örgütlerinin katılımının sağlanacağı, üretken istihdamın artırılmasına, insan gücü kaynaklarının geliştirilmesine,

kooperatifleşmeye ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin desteklenmesine devam edileceği ifade edilmiştir. Bu amaçla kırsal alanlarda merkezi nitelik taşıyan yerleşim birimlerinin altyapı olanakların geliştirileceği vurgulanmıştır (DPT Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı). Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme açısından, ulusal kaynakların en yüksek ekonomik ve sosyal yararı sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve bölgeler arası dengesizliklerin en aza indirilmesi temel amaç kabul edilmiştir. Bölge planlarından, ulusal öncelikleri ve yerel talepleri yansıtarak sektörler arası bağlantı kurması ve bölge için stratejik bir vizyon geliştirmesi beklenmektedir. Kalkınma politikalarının uygulanmasında sürdürülebilirlik, bölgeler arası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkelerinin esas alınacağı ifade edilmiştir (Bayramoğlu, 2005: 83 ve 84).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013) ise beş başlıkta ele alınan ekonomik ve sosyal gelişme eksenlerinden biri bölgesel gelişmenin sağlanması olarak ifade edilmektedir. Bölgesel gelişmenin sağlanması için;

- Bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi,
- Yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması,
- Yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması,
- Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması,

gibi hedefler tespit edilmiştir.

Bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi hakkında söz konusu planda ülke genelini kapsayan bölgesel gelişme politikalarının çerçevesinin belirlenmesi ve bölgesel istatistiklerin toplanmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Avrupa Birliği bölgesel istatistik sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulmasını sağlayan istatistikî bölge birimleri sınıflandırması 2002 yılında üç düzey halinde yapılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması

DÜZEY 1 (12 Bölge Birimi NUTS-1)		DÜZEY 2 (26 Bölge Birimi)		DÜZEY 3 (81 İl Düzeyinde)	
Kod	Tanım	Kod	Tanım	Kod	Tanım
TRA	KUZEYDOĞU ANADOLU	TRA1	ERZURUM	TRA11	ERZURUM
				TRA12	ERZINCAN
				TRA13	BAYBURT
				TRA21	AĞRI
		TRA2	AĞRI	TRA22	KARS
				TRA23	IĞDIR
				TRA24	ARDAHAN
TRB	ORTADOĞU ANADOLU	TRB1	MALATYA	TRB11	MALATYA
				TRB12	ELAZIĞ
				TRB13	BİNGÖL
				TRB14	TUNCELİ
		TRB2	VAN	TRB21	VAN
				TRB22	MUŞ
				TRB23	BİTLİS
				TRB24	HAKKARİ
TRC	GÜNEYDOĞU ANADOLU	TRC1	GAZİANTEP	TRC11	GAZİANTEP
				TRC12	ADIYAMAN
				TRC13	KİLİS
		TRC2	ŞANLIURFA	TRC21	ŞANLIURFA
				TRC22	DİYARBAKIR
		TRC3	MARDİN	TRC31	MARDİN
				TRC32	BATMAN
				TRC33	ŞIRNAK
				TRC34	SİİRT
TR1	İSTANBUL	TR10	İSTANBUL	TR100	İSTANBUL
TR2	BATI MARMARA	TR21	TEKİRDAĞ	TR211	TEKİRDAĞ
				TR212	EDİRNE
				TR213	KIRKLARELİ
		TR22	BALIKESİR	TR221	BALIKESİR
				TR222	ÇANAKKALE
TR3	EGE	TR31	İZMİR	TR310	İZMİR
				TR321	AYDIN
		TR32	AYDIN	TR322	DENİZLİ
				TR323	MUĞLA
		TR33	MANİSA	TR331	MANİSA
				TR332	AFYONKARAHİSAR
				TR333	KÜTAHYA
				TR334	UŞAK
TR4	DOĞU MARMARA	TR41	BURSA	TR411	BURSA
				TR412	ESKİŞEHİR
				TR413	BİLECİK
		TR42	KOCAELİ	TR421	KOCAELİ
				TR422	SAKARYA
				TR423	DÜZCE
				TR424	BOLU
				TR425	YALOVA
TR5	BATI ANADOLU	TR51	ANKARA	TR510	ANKARA
		TR52	KONYA	TR521	KONYA
				TR522	KARAMAN

TR6	AKDENİZ	TR61	ANTALYA	TR611	ANTALYA
				TR612	ISPARTA
				TR613	BURDUR
		TR62	ADANA	TR621	ADANA
				TR622	MERSİN
		TR63	HATAY	TR631	HATAY
				TR632	KAHRAMANMARAŞ
				TR633	OSMANİYE
TR7	ORTA ANADOLU	TR71	KIRIKKALE	TR711	KIRIKKALE
				TR712	AKSARAY
				TR713	NİĞDE
				TR714	NEVŞEHİR
				TR715	KIRŞEHİR
		TR72	KAYSERİ	TR721	KAYSERİ
				TR722	SİVAS
				TR723	YOZGAT
TR8	BATI KARADENİZ	TR81	ZONGULDAK	TR811	ZONGULDAK
				TR812	KARABÜK
				TR813	BARTIN
		TR82	KASTAMONU	TR821	KASTAMONU
				TR822	ÇANKIRI
				TR823	SİNOP
		TR83	SAMSUN	TR831	SAMSUN
				TR832	TOKAT
				TR833	ÇORUM
TR9	DOĞU KARADENİZ	TR90	TRABZON	TR834	AMASYA
				TR901	TRABZON
				TR902	ORDU
				TR903	GİRESUN
				TR904	RİZE
				TR905	ARTVİN
				TR906	GÜMÜŞHANE

Kaynak: (T.C. Resmi Gazete 2002/4720)

Dokuzuncu Kalkınma Planında yatırımların ve istihdamın artışını hızlandırmak ve bölgesel gelişmede özel sektör katkısını artırmak amacıyla yeni teşvik tedbirlerinin uygulamaya konduğu ifade edilmektedir. Planda belirtildiği gibi “2004 yılında yürürlüğe giren 5084 Sayılı Kanun ile ilk aşamada 36 ilde başlatılan teşvik uygulaması, 2005 yılında yapılan değişiklikle 49 ile yaygınlaştırılmıştır. Bu çerçevede, Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) kapsamındaki iller, 2001 yılı kişi başına milli geliri 1500 dolardan az olan iller ile 2003 yılı SEGE (Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) değeri eksi olan illerde yer alan işletmeler için, istihdam artışı şartına bağlı olarak çalışanlar üzerindeki gelir vergisi ve SSK primi ödemelerinde indirim sağlanmış ayrıca, bu işletmeler için enerji ve bedelsiz arazi desteği getirilmiştir.” Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamındaki illerdeki, İl Özel İdareleri

ve belediyelerin muhtelif projelerinin mahalli idareler ödeneğinden desteklenmesine devam edilmektedir. Geçmiş dönemlerde hazırlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi (GAP), Zonguldak - Bartın - Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Doğu Anadolu Projesi Ana Planının (DAP) uygulamaları ile Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) çalışmaları devam etmektedir. Bu projeler, GAP hariç olmak üzere, sadece sektörel tahsisler kapsamında sınırlı finansman imkânı bulabilmiştir (DPT Dokuzuncu Kalkınma Planı).

Dokuzuncu Kalkınma Planında bölgesel gelişme politikaları hakkında, bölgelerin verimliliğini yükseltmek suretiyle ulusal kalkınma ile rekabet gücüne ve istihdama katkı sağlandığı ve bölgeler ile kır-kent arası gelişmişlik farklılıklarını azaltma amacına hizmet edileceği ifade edilmektedir. Bu kapsamda; merkezi düzeydeki politikaların daha uyumlu ve etkin hale getirilmesine, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişme ortamının oluşturulmasına, yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılmasına ve kırsal kalkınmanın hızlandırılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verileceği vurgulanmaktadır (Gürler Hazman, 2011: 36).

Bölgesel kalkınma kurumları çeşitli olmakla birlikte yerel yönetimler, bölgesel kalkınma ajansları, yerel bankalar, çeşitli meslek odaları, kalkınma bankaları, üniversiteler, yatırımcılar, sivil toplum kuruluşları gibi organizasyonlar bölgesel kalkınmanın temel aktörleri olarak sıralanabilir. Bu temel aktörlerden varoluş amacı bölgesel kalkınmaya en yakın olan ve Türkiye için yeni yapılar olan Bölgesel Kalkınma Ajansları üzerinde durulacaktır.

1.3. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Bölgesel gelişme, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde üzerinde önemle durulan konulardandır ve kalkınma ajansları, bölgesel gelişme politikasının araçlarından biri haline gelmiştir. Batı Avrupa'da 1950'li yıllardan itibaren, 1990'lı yıllarda da Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde belli bir bölgeyi ekonomik kalkınma bağlamında geliştirmek için Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulmuştur (Kayasü ve Yaşar, 2002: 72). Kalkınma Ajansları'nın AB Yapısal Fonlarını kullanmaya başlaması ile Kalkınma Ajansları'nın sayıları, faaliyet alanları ve yetkinlikleri de hızla artmıştır.

1990'lı yıllar, Avrupa'da kalkınma ajansları tarihi için dönüm noktasıdır. Bulgaristan, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, İsveç, Slovenya, Estonya, Romanya, Portekiz gibi pek çok yeni ülke bu dönemde kalkınma ajansları ile tanışmıştır. Avrupa genelindeki kalkınma ajanslarının faaliyetlerine bakıldığında kuruluş dönemlerinde ağırlıklı olarak altyapı ve tarımsal kalkınma konularına yoğunlaştıkları, sonraları sanayi faaliyetlerini geliştirmeye odaklandıkları ve son dönemde de, hizmetler ve ileri teknolojilerin desteklenmesine doğru bir eğilim içine girdikleri görülmektedir. Son yıllarda, AB yapısal fonlarından daha fazla yararlanabilmek için bilgi teknolojileri, Ar-Ge ve İnnovasyon faaliyetlerine verilen önem büyük ölçüde artmıştır. Bu bağlamda, KOBİ'lerin ajans faaliyetlerinin hedef grupları içinde özel bir yere sahip olduğu, KOBİ'lerin iş etkinliği ve verimliliklerini artırmak, KOBİ'leri yenilikçi teknoloji ile buluşturmak, yatırımları ve rekabet gücünü geliştirmek, girişimci sayısını artırmak gibi konulara öncelik verildiği görülmektedir. Ajansların pazarlama iletişimine de büyük önem verdikleri, geniş kapsamlı pazar ve sektör araştırmaları yürüttükleri, web siteleri, basılı katalog ve broşürler ve çeşitli fuar katılımları aracılığıyla hem bölgenin özelliklerini ve olanaklarını, hem de ajansı ve faaliyetlerini hem ulusal, hem de uluslararası ölçekte tanıtmayı amaçladıkları görülmektedir. Bölge firmaları arasındaki işbirliği ve ortaklıkları geliştirmeye yönelik olarak kurulan iletişim ağları da, bu anlamda yaygın olarak kullanılan araçlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır (Can, 2011: 35, 39).

İdari yapılanma bakımından kalkınma ajanslarının belirli bir bakanlık ya da merkez teşkilatına organik bağlılığının daha çok üniter yapıda devletlerde görüldüğü, federal yapıda olan ülkelerde ise, yerel yönetimlerin politika oluşturma ve uygulama yetkisine sahip olmaları nedeniyle daha özerk bir yapıya sahip olan, kamu ve/veya özel şirket statüsünde ajanslar olarak kuruldukları ifade edilebilir. İncelenen ülkelerin kayda değer bir bölümünde kar amacı gütmeyen tüzel kişilik şeklinde yapılanmış kalkınma ajansları görev yapmaktadır. Kuruluş şekline göre kalkınma ajansları;

- Belediyeler arası ajans
- Kar amacı gütmeyen birlikler/organizasyonlar
- Sınırlı sorumlu şirketler

- Kamu/Özel hukuk kuruluşları
- Kamusal sınırlı sorumlu şirketler (Yarı kamu şirketi)
- Vakıf
- Limited şirket
- Ortak hisseli şirketler
- Sivil Toplum Kuruluşu gibi farklı yapılarda olabilmektedir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 7) farklı ülkelerdeki kalkınma ajanslarının yasal statüleri görülmektedir (Can, 2011: 37):

Tablo 7: Ülkelerdeki Kalkınma Ajanslarının Yasal Statüleri

ÜLKELER	BKA YASAL STATÜLERİ
Almanya	Yarı özerk kamu şirketleri
İspanya	Özel hukuka tabi kamu kuruluşları
Fransa	Karma ekonomi şirketleri
Belçika	Belediyeler arası ajanslar
Romanya, Danimarka	Vakıflar
Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovakya, Polonya	Kamu-özel sektör şirketleri
İsveç	Limited şirket
Hollanda, İtalya, İrlanda, Portekiz	Kamu limited şirketleri
İngiltere	Bakanlık dışı kamu kurumu / özerk örgüt
Litvanya	Kar amacı gütmeyen kuruluşlar
Yunanistan	Belediye girişimi

Türkiye’de ise 2006 yılında İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajansları pilot olarak kurulmuş, 8 adet ajans 2008’de ve diğer 16 adet ajansta 2009 yılında kurularak toplam 26 düzey 2 bölgesinde faaliyet gösteren bölgesel kalkınma ajanslarının kurulumu tamamlanmıştır (Gürler Hazman, 2011: 63). Türkiye’de kalkınma ajansları ulusal düzeyde DPT koordinasyonunda, İstatistikî Bölge Birimleri sınıflandırmasına göre belirlenen 2. Düzey bölgeler esas alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan; tüzel kişiliğe sahip ve 5449 sayılı kanunla düzenlenmemiş

işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi; ekonomik ve sosyal kalkınma odaklı, uygulayıcı olmayan, fakat destekleyici, koordinatör ve katalizör olarak faaliyet gösteren kalkınma birimleridir. Kalkınma Ajansları kendine özgü teknik ve finansman mekanizmasına sahip, kâr amacı gütmeyen, bütçe kullanımı ve istihdam açısından dinamik ve esnek yapıya sahip, merkezi ve yerel idarelerin dışında, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren, teknik kapasitesi yüksek kurumlardır (Özgür, 2010: 39). Türkiye’de kalkınma ajanslarının örgütlenme yapısı ise dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar; yönetim kurulu, kalkınma kurulu, genel sekreterlik ve yatırım destek ofisleridir. Özellikle yatırım destek ofisleri doğrudan yatırımcıyı ilgilendiren birimlerdir. Çünkü yatırımcının söz konusu ofislere müracaatı ile tüm iş ve işlemleri ofislerce takip edilmekte ve herhangi bir ücret talep edilmemektedir (Gürler Hazman, 2011: 63).

Türkiye’de 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun’un 5. Maddesi ile Kalkınma ajanslarının görevleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlamak,
- Bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına bildirmek,
- Bölge plan ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak
- Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plan ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri izlemek,
- Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek,
- Ajansa tahsis edilen kaynakları, bölge plan ve programlarına uygun olarak kullanmak veya kullandırmak,

- Bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek,
- Bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak,
- Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idari iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek,
- Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla işbirliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek,
- Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamak,
- Ajansın faaliyetleri, mali yapısı ve ajansla ilgili diğer hususların güncel olarak yayınlanacağı bir internet sitesi oluşturmak.

Özet olarak Kalkınma Ajansları, bölgesel veya il düzeyinde kurulan, kuruldukları yörenin halkını sahip oldukları potansiyeli kullanmaları açısından teşvik eden, farklı kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlayarak kaynakların verimli kullanılmasını sağlayan, bulundukları bölgenin proje hazırlama kapasitesini artıran, paydaşlara değer yaratacak üstün nitelikli hizmet ve iş çözümleri sunan kuruluşlardır. Bu işlevleri nedeniyle bölgesel kalkınma ajansları bölgesel politikaların başarısı açısından kilit bir konuma sahiptirler (Can, 2011: 34).

2. KENTLEŞME VE KALKINMA ETKİLEŞİMİ

Hızlı kalkınmanın gerektirdiği yatırımlar kentlerde yapıldığı, sanayi ve hizmet kesimlerinin aradığı gelişme ortamı kentlerde yaratıldığı içindir ki, kalkınma yolunun kentlerden geçtiği, yani kentleşmenin kalkınmanın yaratıcı ve hızlandırıcı bir etmeni olduğu öne sürülür. Gerçekten ülkelerin kentleşme süreçleri tarih içinde gözden geçirildiğinde, tarım kesimindeki faal nüfusun azalması, başka bir deyişle tarım dışı kesimlerdeki faal nüfus artışıyla, kentleşme arasında genellikle yakın bir koşutluğun bulunduğu görülür. 1930-1960 yılları arasında, tarımsal faal nüfus oranı aralarındaki küçük farklılıklara karşın, Arjantin ve Şili’de %32’den %23’e, Brezilya, Kolombiya, Meksika, Peru ve Venezuela gibi öteki Latin Amerika ülkelerinde %66’dan %51’e düşmüştür. Bunun gibi, ülkemizde de tarımsal faal nüfusun 1935’te %82,5’ten 1990’lar da %40’lara düştüğü görülmektedir (Keleş, 2008: 38).

Hem insan hem de mekân açısından sürekli bir değişimin varlığına vurgu yapan Haldun; “göçebelik (bedevilik, kır hayatı) şehirlerin ve medeni hayatın aslıdır ve bütün insanların yerleşik hayata (şehir hayatına) geçiş yapmadan yaşadıkları ve geçirdikleri devredir ve göçebenin gayesi (kırlarda yaşayanların) medenileşme (şehirleşme, uygarlaşma) ve medeniyete doğru yürümektir” demektedir. Ayrıca günümüzdeki şekliyle hayat standardını ifade eden bir yaklaşımı da değerlendirmelerinde temel alan Haldun; “yerleşik hayat, bolluk ve refahı çeşitlendirir ve çoğaltır. Bolluk içinde yaşamak için gereken şeyleri üretim vasıtası olan sanat ve hünerleri vücuda getirmeye ve kuvvetlendirmeye yol açar” (1986: 272, 308, 436) diyerek yerleşik yaşamın nihai formunu tarif etmektedir.

Kuramsal olarak kentleşme, kalkınmakta olan, Rostow’un deyişiyle “Kalkış” (take-off) aşamasına varmış toplumlarda hız kazanmaktadır. Bunun içindir ki, kentleşme hemen hemen her ülkede tarımsal nüfusun azalmasını, buna karşılık tarım dışı alanlardaki nüfus oranının artmasını gerekli kılmıştır. Kalkınmakta olan ülkelere tarım kesimindeki fazla nüfusun, yani tarım topraklarında marjinal verimliliği azalmış kitlenin tarım dışında yaratılacak iş olanaklarıyla köyler dışına aktarılması, bir kural olarak işgücünün verimliliğini artırabilir (Keleş, 2008: 38). Nitekim imalat ve hizmetler sektörlerinin verimliliği, tarım sektörüne kıyasla daha

yüksektir. Verimlilik nedeniyle ücretler, imalat ve hizmetler sektörlerinde tarım sektörüne kıyasla daha hızlı yükselme eğilimindedir. Ücretler arasındaki bu fark işgücünün tarımla uğraştığı kırsal kesimde daha verimli çalışabileceği, dolayısıyla daha yüksek bir ücret elde edebileceği yerlere göç etmesine yol açar. Kırdan kente göç olgusunun diğer bir nedeni de birincil sektörlerde kullanılan daha ileri teknolojinin işgücünü ikame etmesidir (Özsoy, 2012: 45).

Kentleşmenin, kalkınmanın yaratıcı ve hızlandırıcı bir etmeni olarak öne sürüldüğünü belirtmekle birlikte Keleş (1990: 23-27), “ bir ülkede nüfusun tarımdan tarım dışına göç etmesi, bireyin ve toplumun üretici güçlerinin yaratacağı ölçünün altında ise, o takdirde kentleşmeye kalkınmanın ölçüsü gözü ile bakılmasının yeterli olamayacağını” belirtmektedir. Dolayısıyla, kentleşme olgusu, sadece kent sayısının çoğalması, kentli nüfusun oranının artmasının üzerinde daha geniş bir anlam içererek, kalkınmanın hızlandırıcı bir faktörü olarak görülmektedir. Kentleşme olgusu, sanayileşme, ekonomik büyüme ve gelişme, bilgi-teknoloji birikimi ve toplumsal bir etkileşim-iletişim alanının varlığı ile birlikte sosyal değişim sürecini oluşturmaktadır. Bu nedenle bu karmaşık yapıya sahip değişim sürecini salt kentleşme veya diğer bir unsur açısından incelemek toplumsal olaylara bakış açısını daraltmak olacaktır.

Kentleşme oranıyla kişi başına düşen gelir arasında ilişki arayan bilim insanları, her iki değişken arasında yüksek bir bağıntının bulunduğunu görmüşlerdir. Son olarak, Dünya Bankası uzmanlarının yaptıkları bir araştırmada da, kişi başına düşen ulusal gelirin en yüksek olduğu ülkelerin, aynı zamanda kentli nüfusu en yüksek olan ülkeler olduğu sonucuna varılmıştır. Ama unutulmamalı ki, kalkınmanın tek ölçüsü kişi başına düşen ulusal gelirin yüksekliği değildir. Bir ülkede, nüfusun tarımdan tarım dışına göç etmesi, bireylerin ve toplumun üretici güçlerinin yaratabileceği ölçünün altında ise, o takdirde kentleşmeye kalkınmanın ölçüsü gözüyle bakılması yeterli olmaz. Kentlere gelen kitlelerin işsiz ya da gizli işsiz durumuna gelmemesi, kalkınmaya gerçek katkıda bulunması, bu nüfusun sanayide çalışır duruma gelmesine bağlıdır. Oysa bugün, hızla kentleştiği görülen ülkelere birçoğunda bunun tersi olagelmekte; kentler, büyük özekler, sanayi işçisi yerine işsizlerle, gizli işsizlerle ya da çoğunlukla hizmetlerde çoğu kez geçici ve toplumsal güvenlikten yoksun işler tutan kitlelerle dolmaktadır. Her ne kadar B. Berry, Gibbs

ve Martin gibi coğrafyacılar, tarihsel olarak kentleşme ile ekonomik gelişme düzeyi arasında bir bağıntı bulunduğu sonucuna varmışlarsa da, Manuel Castells ile birlikte, denilebilir ki, farklı koşullar içinde oluşan azgelişmiş ülkeler kentleşmesini ekonomik gelişmenin mekanik bir sonucu olarak görmek yanıltıcı olur. Çünkü bugünün azgelişmiş ülkeleri, kentleşme süreçlerini sanayileşmiş ülkelerin geçen yüzyıldaki kentleşmelerinden çok başka koşullar içinde tamamlamaya çalışmaktadırlar (Keleş, 2008: 39).

Kentleşme diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sosyal değişim bileşkesinin bir unsuru olarak kalkınma plan ve stratejilerinde ele alınmıştır. Söz konusu planlar incelendiğinde genelde kentleşme olgusu devlet tarafından desteklenmiş ve ekonominin gelişmesinde olumlu bir motivasyon aracı olarak ele alınmış ve sanayileşme hareketinden ayrı düşünölemeyeceğı belirtilmiştir. Erkan (2010: 56) sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş olmayı, o ülkenin sanayileşmiş olması ile özdeşleştirmektedir. Sanayileşme her şeyden önce ulusal gelirin önemli bir kısmının sanayi ürünlerinden oluşması anlamına gelmektedir. Gelişmiş ölkelerde sanayi gelirinin ulusal gelir içindeki payı çok önemli bir yer tutmaktadır. Tarımsal gelirin ulusal gelir içindeki payı ise düşüktür. Dış ticaret ilişkileri bakımından ise, gelişmiş ölkelerin dış satımları büyük oranda sanayi mallarından oluşmaktadır. Dış alımları ise az gelişmiş ölkelerden satın alınan tarımsal ürünler ve hammaddelerden oluşur. Dolayışı ile az gelişmiş ölkeler veya gelişmekte olan ölkelerin kalkınarak gelişmiş ölkeler seviyesine ulaşması için sanayileşmesi öngörülmektedir.

Ölkemizdeki nüfus artışını da dengeleyeceğı düşünölen kentleşme sürecinin özellikle 1980’lerden sonra çeşitli toplumsal sorunlara bağılı olarak artış gösteren büyük kentlere göç dalgası, hedeflenen ekonomik büyümenin sağlanamaması, yüksek oranda seyreden enflasyon ve milli gelirin 2000 ABD Doları civarında kalması başta gecekondulaşma olmak üzere önemli maddi ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. Nitekim Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında büyük kentlere göçün azaltılması, yurdun diğer bölgelerinde bazı kentlerin geliştirilerek çekim gücünün artırılması ve bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi temel hedefler olarak sıralanmaktadır. Ancak bu hedeflere ulaşmak için stratejilerin saptanması ve gerekli

kaynakların devreye sokulmasındaki güçlükler kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunlarının çözümlenmesini de doğal olarak geciktirmektedir (Yahyagil,1998:104).

Modernleşme kuramcılarına göre ülkedeki kentleşme düzeyi ile toplumsal modernleşme arasında çok sıkı bir ilişki vardır (Davis ve Casis, 1961). Batıdaki modernleşme modelinin belirli olgularının ve geçirdiği aşamaların evrensel olduğu, bunun bir kanıtı olarak da kentleşmenin dünyanın her yerinde eğitim düzeyini yükselttiği, haberleşme ve iletişim olanaklarını artırdığı, iktisadi ve politik katılımın kapsamını genişlettiği gösterilmektedir. Modernleşme taraftarları Batı'da benzer sürecin yaşandığını, yani modernleşmenin kentleşmeyi takip ettiğini öne sürerek, kentleşmenin ulaştığı boyutun toplumdaki modernleşme düzeyinin yansıması olarak görülebileceğini savunmaktadırlar. Bu anlamda kentleşmenin modernleşme sürecinin kilit kavramı, ön şartı olduğu belirtilmektedir (Ersoy ve Şengül, 1997: 71). Bir toplumda modernleşmenin gerçekleşebilmesi için o ülkede şehirleşme oranının belli bir seviyede olması gerekmektedir, çünkü modernleşmenin içeriğini oluşturacak olan tüm toplumsal değişimler ancak kentlerde meydana gelebilmektedir. Kısacası, modernleşme kuramcılarının bakış açısına göre, Batıda yaşanan modernleşme süreci farklı zaman ve mekânlarda da olsa, çevre ülkelerde de benzer biçimde yaşanacaktır (Reissman, 1970: 35). Günümüz çevre ülkelerinin içinde bulundukları durum, Batının geçmişte yaşadıklarının bir imgesini sunmaktadır. Günümüz çevre ülkelerinin kentlerinde sıkça yaşanmakta olan işsizlik, gecekondulaşma, yetersiz altyapı ve konut gibi sorunlar bu ülkelerin Batının bir kaç yüzyılda başarabildiklerini bir kaç on yıla sığdırma çabalarının bir sonucudur. Ancak, bunlar kalıcı değil geçici olgulardır; iktisadi kalkınma ve toplumsal modernleşme süreci içinde zamanla bu sorunlar da aşılabilecektir (Hoselitz, 1961: 112).

Keyman ve Koyuncu yaptıkları çalışmada sermaye mekân diyalektiği adı altında bir modeli vurgulamışlardır. Sermaye mekân diyalektiğinin, yalnızca ekonomik yapıya bağlı kalmadan, kentsel mekânın oluşturulmasında ya da yeniden üretilmesinde etkin olan diğer sosyal ve kültürel faktörleri ve sosyo-mekânsal özellikleri de dikkate alarak üç farklı boyutta kavramsallaştırılabileceğini savunmaktadırlar. Bu üç önemli boyutu yaşanabilirlik, girişimcilik ve birlikte yaşama

olarak dile getiren Keyman ve Koyuncu, bu üç farklı boyutun birbirleri ile yakından ilintili olduğunu belirtmektedirler (2012: 19).

Sermaye - mekân diyalektiğinin üç boyutundan ilki olan yaşanabilirlik boyutuna ilişkin, EDAM ve URAK'ın yapmış olduğu Türkiye'nin en yaşanabilir kentleri sıralamaları incelendiğinde, bir kentin ekonomik anlamda sahip olduğu potansiyel ve dinamikler, bu kentin sağladığı istihdamın daha yüksek olması konusunda önemli bir etmen olduğu görülmektedir (EDAM ve Deloitte, 2009; URAK ve Deloitte, 2011). Fakat yaşanabilirlik sıralamasında bir kentin yükselebilmesi için sadece ekonomik dinamikler yeterli olmamaktadır. Bu araştırmalara göre ekonomik potansiyel ve dinamiklerin yanı sıra eğitim, sağlık, güvenlik, kentsel altyapı, kültürel ekonomi gibi etmenlerde de yaşanabilirlik boyutunda büyük önem arz eden diğer unsurlardır. Bu yüzden kentsel mekânlara ilişkin çalışmalar yapılırken yalnız ekonomik unsurlar değil, ekonomi dışındaki diğer etmenlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Sermaye-mekân diyalektiğinin ikinci boyutu ise rekabet-girişimciliktir. Bu açıdan bir kentin sahip olduğu insan kaynağı, Ar-Ge kabiliyeti, özellikle ihracat kalemlerinde yer alan ürünlere ilişkin yeterli teknolojik gelişme ve inovasyon kapasitesi ve kentsel politika yapıcılarının yaratıcılığa verdikleri önemin derecesi; sermaye – mekân diyalektiği bağlamında ön plana çıkan unsurlardır. Ne var ki bir kentin sahip olduğu girişimci kitlenin yapısının dinamizmi, bu alanda başarının garantileneceği anlamına gelmemektedir. Bir kentte hâlihazırda mevcut olan sanayi yapısı ile üretim-ihracat potansiyelinin Ar-Ge ve inovatif atılımlarla desteklenmesi ve söz konusu kentin yeni ufuklarının açılması, sadece bir kentsel aktörün gerçekleştiremeyeceği, pek çok kentsel aktörün "ortak aklıyla" varılabilecek bir hedeftir. Bu evrede, sermaye-mekân eklemlenmesini, kentsel mekânın tartışılmasını, tekrar kavramsallaşmasını ve kentte yaşanan değişim ve dönüşümü düşünürken, kentsel mekânı Henri Lefebvre'in (1991: 25) deyiimiyle "farklılıkların mekânı" olarak, farklı aktörlerin, sosyal yapıların, kültürel kodların, sembollerin farklı kentsel ritimlere dönüştüğü bir mekân olarak algılamak gerekmektedir. Sermaye-mekân diyalektiğinin üçüncü ve son boyutu ise birlikte yaşama kavramıdır. Son yıllarda ortaya çıkan küreselleşme ve Avrupalılaşma süreçlerinin etkisi ile kentsel mekân bir değişim ve dönüşüm süreci geçirirken aynı

zamanda farklı sermaye-mekân müzakerelerine sahne olmakta; bu süreç ise mevcut kentsel kimlik de bir değişim ve dönüşüm yaşanmasına neden olmaktadır. Keyman ve Koyuncu (2012: 20) bu durumda kenti sermaye ve emek başta olmak üzere, farklı sosyoekonomik dinamiklerin farklı mekânsal örgütlenmelerle ve ağırlık merkezleriyle bir araya geldiği, beraber yaşama, ayakta kalabilme ve çalışabilme için işlevsel bağımlılık ilişkilerini kurumsallaştırdığı bir "kapsayıcı" olarak düşünmek gerektiğini belirtmektedir.

Kent yalnızca içinde yaşayanlara yaşam alanı sağlayan bir fiziksel yapı olmanın ötesinde mekânın sosyal olarak tekrar üretilişi ve diyalektiği bağlamında farklı dinamikleri bir arada tutabilen, hareketin ve karmaşanın, örgütlenme, yüzleşme ve meydan okumanın, provokasyonun, "ötekiyle", "yabancıyla" karşılaşmanın mekânı olmaktadır. Bu iki boyut kent için farklı "zamansallık ve mekânsallık"ları ortaya koymakta ve kentin birden fazla dinamiğe aynı anda sahip olabileceğini göstermektedir. Bir kentte; hoşgörü, farklı kültürlerin birlikte yaşayabilmesi ve sivil toplumun etkin oluşu, demin bahsedilen bu dinamiklerin bir arada tutulmasını sağlayan temel unsurlardır. Bu üç kıstas göz önüne alındığında, kent, toplumsal çatışma ve gerilimin mekânı olarak değil, işbirliğinin, toleransın ve birlikte yaşamanın mekânı olarak tahayyül edilmektedir. Böyle bir kent ise sermaye ve mekân diyalektiğini başarılı bir şekilde müzakere etmiş olmaktadır (Keyman ve Koyuncu, 2012: 20). Sermaye ve mekân diyalektiği modelinde ifade edilen kent olgusu, kalkınmayı olumlu yönde etkileyen kent tipini detaylı olarak ifade etmektedir.

Son yıllarda gelişen küreselleşme tartışmaları, bir açıdan kalkınma yazını zenginleştirici bir görüntü yaratırken, diğer bir açıdan bu yazına ilişkin bir bunalımın da habercisi olmuşlardır. Yakın bir döneme kadar kalkınma olgusu büyük ölçüde ulusal düzeyde tanımlanan bir süreçken ve bu sürecin itici gücünü de, özellikle azgelişmiş ülkelerde devletin kendisi oluşturmaktayken, küreselleşme tartışmaları, ulus devlet ölçeğinin artık bir iktidar yatağı olmadığını öne sürerken, bu bağlamda azgelişmiş ülke devletlerinin de uluslararası devletler sistemi içinde güçsüzleştiğini belirtmektedirler. Eğer bu varsayım kabul edilirse, bundan sonra eğer kalkınmadan söz edilecekse, bu sürecin temel itici gücünün hangi aktör ya da aktörler olacağı

sorusu gündeme gelmektedir. Küreselleşme tartışmalarının sonucuna bakılırsa, bu gücün ulusal sınırların zayıflamasıyla giderek hareketlilik kazanmış olan uluslararası sermaye olacağı öngörülmektedir. Ne var ki, geçmişteki deneyimler ışığında bu türden bir kalkınmanın, gerçekten kalkınma olup olmadığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda en yaygın öneri, gelişmenin tümüyle yadsınmasından ziyade gelişmenin sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirilmesidir.

1970’li yılların sonlarına kadar kalkınma literatüründe oldukça popüler olan temel ihtiyaçlar yaklaşımı, bu tarihten sonra yerini kalkınma sorununu doğal kaynakların tükenmesine bağlayan ve toplumların gelişmesinin sadece ekonomik açıdan değil, sosyal, beşeri ve çevre açısından da incelenmesi gerektiğini öne süren sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına bırakmıştır. Bu yaklaşım kapsamında, kalkınma olgusu hem çevre ve doğal kaynaklar boyutu, hem de insani boyutuyla ele alınmıştır (Özsoy, 2012: 5). Sürdürülebilir gelişme en basit biçimiyle, kullandığı kaynakları yerine koyabilecek bir gelişme olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir gelişme olgusu her ne kadar tarımsal ve sanayi üretimi için kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmış olsa da, bu türden bir anlayış kentsel gelişmenin kendisinin sürdürülebilir hale getirilmesi yönünde genişletilmiştir. Sürdürülebilir kentleşme, gelişme sürecinde kaynakları verimli kullanan ve yerine koyabilen kentleşme anlamında kullanılmaktadır (Ersoy ve Şengül, 1997: 75-77).

Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın, bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma olarak tanımlanan Sürdürülebilir kalkınmanın iki temel unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlardan birincisi, kalkınmada doğal kaynakların ve çevrenin korunması, ikincisi ise gelişmekte olan ülke insanının temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Farklı tanımları yapılabilen sürdürülebilir kalkınma, kaynağı tekrar yerine koyabilme hızından daha hızlı artan kaynak tüketimini önlemeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda insani kalkınma bağlamında ele alınan kalkınma kavramının yine ölçümünde de insani kalkınma ile ilgili göstergeler kullanılmaya başlanmıştır. İnsani kalkınma kavramı, bilinen ekonomik kalkınmanın ötesinde, yaşam kalitesini, iyi bir eğitimi, sağlıklı ve uzun bir yaşamı içine alan çok yönlü bir kavramdır. Bu bağlamda, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde, ekonomik büyümeden ziyade insani kalkınma

alanında kaydedilen ilerlemeler daha belirleyici bir rol oynamaktadır. İnsani kalkınma yaklaşımı 1980’li yıllardan itibaren popülerlik kazansa da aslında fikir olarak çok eskilere dayanmaktadır. Bu yaklaşımının teorik ve kavramsal temelleri ilk olarak temel ihtiyaçlar yaklaşımı ile atılmıştır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme, bilgiye erişme ve makul bir yaşam standardına ulaşmak için gereken kaynakları temin edebilme bütün gelişme düzeyleri için değişmeyen üç temel ihtiyaçtan olarak ön plana çıkmaktadır. İnsani kalkınma yaklaşımına göre insan, kalkınma düşüncesinin merkezinde yer almakta, zenginliği ifade eden büyüme olgusu ise bu amaca ulaşmak için bir araç olarak görülmektedir. İnsani kalkınma yaklaşımına göre insan, ulusların gerçek zenginliğidir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1994 yılı ‘İnsani Kalkınma Raporu’nda bu yeni kalkınma stratejisinin adını Sürdürülebilir İnsani Kalkınma olarak ifade etmiştir. Bu yeni kalkınma anlayışı, doğal kaynaklara ve çevreye dayanan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile insani kalkınma yaklaşımını içermektedir (Özsoy, 2012: 6).

Sürdürülebilir kentleşme/kentsel gelişme yaklaşımını, sürdürülebilir kalkınma yönündeki genel evrensel amacın önemli bir parçası olarak görmek gerekmektedir. Dünyada kentsel nüfus oranının hızla artması ile kentler ve kentsel bölgeler yeni sorunlarla karşılaşmaktadır. Kentleşme ve Sanayileşme süreçlerinde kaynakların denetimsiz kullanımı ve tüketimi; sera etkisi ve ozon aşınması gibi sorunlara yol açmış, doğal çevre üzerinde olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Diğer yandan kentlerde biriken nüfus grupları arasındaki sosyal ve ekonomik farklılaşmalar artmış; kentsel yoksulluk, kentsel güvenlik gibi sorunlarda kentsel yaşam kalitesini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Bu yeni olgu ve sorunlara karşılık bulabilmek için, sürdürülebilir kentlere ulaşma amacı; özellikle 20. yüzyılın sonlarından bu yana kentleşme sektörünün gündemindeki en önemli konular arasında yer almaktadır. Özetle, sürdürülebilir kentsel gelişme yaklaşımı, kentsel gelişmenin etkilediği ve kentsel gelişmeyi etkileyen tüm çevresel (yapılı çevre/doğal çevre), sosyal, ekonomik unsurları birbiriyle ilişkili biçimde içermekte; ekonomik ve sosyal gelişimin çevre koruma ve iyileştirme amacı ile birleştirilmesini ön görmekte; gelişimin biçiminin katılımlı süreçlerle kararlaştırılmasını gerektirmektedir (UNDP-DPT, 2007: 5). 2000 yılında Rio’da gerçekleştirilen sürdürülebilir Kent Konferansı’nda sürdürülebilirlik

kavramı, kent ile şu şekilde ilişkilendirilmiştir: “Sürdürülebilirlik kavramı kente uygulandığında, kentsel alanın ve bölgesinin, toplumun arzu ettiği yaşam kalitesi düzeylerinde işlevlerini sürdürmeye devam etmesi, ancak bunu yaparken mevcut ve gelecek nesillerin seçeneklerini kısıtlamaması ve kentsel sınırlar içinde ve dışında olumsuz etkilere neden olmaması anlamına gelmektedir.”

Ülkelerin birbirlerinden farklılaşan iç dinamikleri ve sorunları karşısında yaşadıkları kentleşme ve planlama deneyimleri de çeşitlilik göstermektedir. Bununla beraber, sürdürülebilir kentleşmenin her yerde ortak olabilecek bir takım temel özellikleri de vardır. Bu temel alanlar şunlardır (Wheeler, 2004: 66-84):

- Büyümenin denetlenmesi ve arazi kullanım planlaması
- Kentsel tasarım
- Konut
- Ulaşım
- Çevre koruma ve restorasyon
- Enerji ve malzeme kullanımı
- Yeşil mimarlık ve yapılaşma
- Eşitlik ve çevresel adalet
- Ekonomik gelişme
- Nüfus

Sonuç olarak hızlı kalkınmanın gerektirdiği yatırımlar kentlerde yapıldığı, sanayi ve hizmet kesimlerinin aradığı gelişme ortamı kentlerde yaratıldığı içindir ki, kalkınma yolunun kentlerden geçtiği, yani kentleşmenin kalkınmanın yaratıcı ve hızlandırıcı bir etmeni olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Ne var ki bu durum dengesiz

kentleşmenin söz konusu olduğu bölgelerde geçerliliğini yitirebilmektedir. Böyle bir kalkınma hedefine ulaşmanın yolu ise sürdürülebilir kentleşmeden geçmektedir.

3. TRB1 BÖLGESİNDE KENTLEŞME VE KALKINMA ETKİLEŞİMİNİN KALKINMA DEĞİŞKENLERİ BAZINDA İNCELENMESİ

3.1. Kalkınmanın Ölçülmesi

Ülkelerin, bölgelerin veya illerin kalkınmışlık seviyesini ölçmek amacıyla dünyada ve ülkemizde kurum ve kuruluşlar tarafından çeşitli değişkenler belirlenmiştir. Bu değişkenler ekonomi, çevre, yoksulluk, eğitim, altyapı gibi temel konularda olabildiği gibi, çok daha özel alanlarda da kullanılan çeşitli değişkenlere rastlanabilmektedir. Kalkınmışlık seviyesinin nasıl tespit edileceği, farklı ülkelerin dünya gelişme yarışında dünyada hangi sırada olduklarını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Doğal olarak bu ölçümün belirli kıstaslara bağlı olarak yapılması gerekmektedir.

Genellikle Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) ve kişi başına GSMH, satın alma gücü paritesi yaklaşımı ve insani kalkınma endeksi kalkınmanın ölçümünde tercih edilen değişkenlerin başında gelmektedir. Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin saptanmasında uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan en önemli ölçüt olan GSMH değeri, aslında ekonomik büyümeyi ölçen yegâne ölçüt olarak ön plana çıkmaktadır. Öte yandan GSMH yerine kişi başına GSMH değerinin kullanılması daha yaygındır. Bunun temel nedeni ise nüfus büyüklüğünün ekonomik büyüklüğe dâhil edilmesinin kıstası daha hassas hale getirmesidir. Ancak, kişi başına GSMH'nin ortalama bir büyüklük olduğu dikkate alındığında, bu kıstasın ülkedeki gelir dağılımı hakkında herhangi bir bilgi içermediğine dikkati çekmek gerekmektedir. Dahası, kişi başına GSMH ölçütü, ülke ekonomilerinin boyutunu da yansıtmamakta, nüfusu az olduğu için bazı küçük ekonomik boyuta sahip ülkeler daha büyük ülkeler ile hemen hemen aynı, hatta bazı mukayeselerde ise daha ileri gelişmişlik düzeyinde gösterebilmektedir. Kendi ulusal para birimleri ile hesaplanan ülkelerin GSMH değerleri uluslararası mukayeselerde kullanılırken genellikle ABD dolarına çevrilmektedir. Ancak farklı gelişmişlik seviyesine sahip iki ülke arasındaki reel döviz kuru, bu iki ülke arasındaki satın alma gücünü çok da iyi ölçmemektedir. Bu durumun temel nedeni ise bir ülkenin döviz kuru hesaplanırken yalnızca dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin dikkate alınması, dış ticarete konu olmayan mal ve

hizmetlerin dikkate alınmamasıdır. Satın alma gücü paritesi yaklaşımına göre ise hem dış ticarete konu olan mallar hem de dış ticarete konu olmayan mallar döviz kuru hesaplanmasında dikkate alınmaktadır. Bu nedenle de gelişmişlik seviyelerinin uluslararası mukayeselerinde kişi başına GSMH rakamları kullanılırken, bu rakamlar ortak bir döviz kuruna dönüştürülmektedir. Satın alma Gücü Paritesi (Purchasing Power Parity) adı verilen bu yöntem, ülkenin reel satın alma gücünü göstermektedir. Bu yöntem de belirli bir mal ve hizmet sepetinin farklı ülkelerde satın alınması için gerekli olan ulusal para tutarları birbirine oranlanmaktadır (Özsoy, 2012: 6-8).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 1990 yılından itibaren dünya genelinde yaklaşık 200 gösterge seti ile ülkelerin gelişmişlik düzeylerini mukayese etmektedir. İnsani kalkınma kavramını ifade eden ülkelerin kalkınmışlık seviyelerini sayısal verilere dönüştürerek hesaplayan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index), hem ekonomik hem de sosyal kalkınmayı nazara alan çok yönlü bir kıstas olarak değerlendirilmektedir. Eğitim, yaşam süresi beklentisi ve gelir olmak üzere üç farklı bileşeni ihtiva eden İnsani Gelişme Endeksi mutlak değil, göreceli bir ölçüdür ve bu nedenle değerlendirilen her ülkenin bir diğerine göre mukayeseli üstünlüğünü vermektedir (UNDP, 2010: 215).

Kalkınma Literatüründe daha çok küresel ölçekte UNDP ve Dünya Bankası gibi kurumların, ülkemiz ölçeğinde ise TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı tarafından tercih edilen temel göstergeler kullanılmaktadır. Yapılan çalışma, bölgesel kalkınma ve kentleşme özelinde yoğunlaştığı için bu bölümde daha çok UNDP İnsani Gelişme Endeksi, Kalkınma Bakanlığı tarafından 2011 yılında hazırlanan “İllerin ve Bölgelerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması” (Kalkınma Bakanlığı, 2013), Fırat Kalkınma Ajansı tarafından 2014-2023 TRB1 bölge planı kapsamında hazırlanan “2014-2023 Bölge Planı Mevcut Durum Analizi” (2013), Yüceşahin ve Özgür’ün “Türkiye Kentlerinin Kentleşme Düzeylerinin Demografik, Ekonomik ve Sosyal Değişkenlerle Belirlenmesi” (2008) adlı çalışmalarda kullanılan göstergelerden kentleşme ve kalkınma ilişkisi ile bağlantılı olanlara yer verilmiştir. GSMH’ye ilişkin iller ve bölge bazında veriler TÜİK tarafından 2001 yılından beri üretilmediği için çalışmada Bölgesel Gayri Safi Katma Değer verilerine yer verilmiştir.

3.2. Sosyal ve Beşeri Kalkınma Değişkenleri

Bu başlık altında Demografik göstergeler, eğitim ve sağlık göstergeleri yer almaktadır. Demografik değişkenler bir bölgenin gelişmişlik ve kentleşme düzeyini yansıtan önemli göstergelerdendir. Bu değişkenlerden, nüfus büyüklüğü, kentsel ve kırsal nüfus dağılımı, nüfus yoğunluğu, net göç hızı ile değişkenleri bölgede kentleşme ve kalkınma olgularını daha iyi yansıtacağı için tercih edilmiştir.

Günümüze kadar uzanan dönem içinde pek çok ekonomistin, sosyal ve siyasal bilimcinin kalkınmada eğitimin çok önemli bir rolü olduğunu ileri sürdükleri bilinmektedir. Yeterli düzeyde ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi katma değer yüksek olduğu sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren işgücünün yoğun olmasını, bunun için de eğitilmiş, nitelikli işgücü stokunun mevcudiyetini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, eğitim ekonomik kalkınma için zorunluluk iken, sosyal açıdan eğitim birey için daha yüksek gelirli düzenli bir iş, kültürel zenginlik, sosyalleşme ve refah düzeyi anlamına gelmektedir. Özellikle 1960 yılından beri okur-yazarlık oranı ve yükseköğretimdeki okullaşma oranı, gibi pek çok ölçütlerle belirlenen eğitim düzeyinin yükseltilmesi; bütün toplumsal, ekonomik, yönetsel ve siyasal gelişmeler için bir önkoşul olarak düşünülmektedir. Bu nedenle, okuryazar nüfus oranı ve nüfusun bitirilen eğitim düzeylerine göre dağılımı değişkenleri bölgede kentleşme ve kalkınma olgularını daha iyi yansıtacağı için tercih edilmiştir.

Sağlık göstergeleri, bireylerin yaşam kalitelerini ölçmesi ve dolayısıyla ilgili ilde yerleşme, yaşama ve iş yapma isteğini doğrudan etkilemesi bakımından önemlidir. Bu nedenle, kaliteli sağlık hizmetleri arzının ve bu hizmetlere olan talebin düzeyi sosyal kalkınmayı ve kentleşmeyi destekler bir özellik arz etmektedir. Bu bölümde on bin kişiye düşen yatak sayısı ve bin kişiye düşen intihar vakası sayısı (kaba intihar hızı) değişkenlerine yer verilmiştir.

3.2.1. Nüfus Büyüklüğü

Bir ülke ya da bölgenin yerleşme yapısı açıklanırken genellikle o ülke ya da bölgedeki yerleşmelerin nüfus büyüklüklerine göre sıralandığı/sınıflandırıldığı ve yerleşmeler arası ilişkilerin betimlenmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir (Tekeli,

2006: 68). Kentlerin nüfus büyüklüklerine göre sıralanması, hiyerarşik sınıflamada temel ölçüt olarak kabul edilmektedir. Bu sıralamada nüfus büyüklüğü oranında kentlerin kentleşme niteliklerinde işlevsel açıdan değişiklikler meydana gelmektedir (İsbir, 1991: 5). Söz konusu değişiklikleri kentlere ait iş pazarının işlevsel genişliğinden, üretim yapısının çeşitliliği ve derecesinden, sosyal hareketliliğin yoğunluğundan, bireyler arası ilişkilerin düzeyi ve çeşitliliğinden, ekonomik yapıdaki hareketliliklerden ve bütün bunlara dayalı olarak kentleşme düzeylerinden izlemek mümkün olabilmektedir (Yüceşahin ve Özgür, 2008: 119).

Bölgenin toplam nüfusu 1965 yılında 1.080.047 iken, 2013 yılında 1.681.739 kişiye ulaşmıştır ve Türkiye nüfusunun %2,1'ini oluşturmaktadır. Bölge nüfusu son 5 yıl içerisinde artış gösterirken, bölge illeri de bu artıştan nasibini almıştır. Sadece Tunceli il nüfusunda az bir miktar azalma görülmektedir (Tablo 8). Yine il nüfusları kıyaslandığında en düşük nüfusa sahip olan Tunceli'nin aynı zamanda nüfusunun azalma eğiliminde olması, nüfus büyüklüğü göstergesi açısından Tunceli'de kentleşme ve kalkınmanın paralel olarak düşük düzeyde olduğu izlenimini vermektedir.

Tablo 8: TRB1 Nüfus Büyüklüğü Değişimi (2008-2013)

	TOPLAM NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜ (2008)	TOPLAM NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜ (2013)
MALATYA	733.789	762.538
ELAZIĞ	547.562	568.239
BİNGÖL	256.091	265.514
TUNCELİ	86.449	85.428
TRB1	1.623.891	1.681.739
TÜRKİYE	71.517.100	76.667.864

Kaynak: TÜİK 2013 (ADNKS)

3.2.2. Kentsel - Kırsal Nüfus Dağılımı ve Kentleşme Oranı

Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan İllerin ve bölgelerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011) çalışmasında da önemli değişkenlerden biri olarak kullanılan kentsel ve kırsal nüfus dağılımı ile kentleşme

oranı kentleşme düzeyini belirleyen temel bir değişken olmakla birlikte, bu dağılımın yıllara göre değişimi göç verisi ile birlikte kullanıldığında bölgenin kalkınmışlığı hakkında fikir vermektedir. TÜİK tarafından yıllık üretilen bu gösterge yüzde olarak ifade edilmektedir. Yüksek bir şehirleşme oranı, o ilde yaşayanların kırsal kesime nazaran daha gelişmiş olan kentlerde ikamet ettikleri, katma değer düşük olduğu tarım sektöründen ziyade katma değer daha yüksek olduğu sanayi ve hizmetler sektörlerinde faaliyette bulundukları anlamına geldiği için kalkınmaya etkisi pozitif olan bir göstergedir.

OECD ve AB tarafından kabul edilen genel bir tanımla; idari sınırlar itibarıyla nüfus yoğunluğu km² başına 150 kişiden az olan yerler kırsal alan olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde ise hali hazırda resmi kayıtlarda, belli değişkenlere sahip ve nüfusu 20.000 üzeri olan yerleşim yerleri kent olarak tanımlanmıştır. Nitekim Kırsal Kalkınma Planında da (2010-2013) 20.000'den düşük nüfusa sahip ilçe merkezlerinin nüfusu köy/belde nüfuslarına ilave edilerek kırsal nüfus büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu durum, nüfusu 2.000'i geçmeyen, birçok sosyal donatıdan yoksun ilçe merkezlerinin "kent" statüsünde kentsel alan olarak incelenmesini zorunlu kılmakta, sağlıklı sonuçlar elde edilememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla kentsel ve kırsal nüfus değişkeninde bu hususa dikkat edilerek değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Bölge kentlerinin birçoğunda sanayi sektöründe büyüme olmaksızın göçe bağlı nüfus artışı ve hizmet sektöründe gelişme gerçekleşmiştir. Ancak sanayiye bağlı göç alan yerleşimler Malatya Merkez, Elazığ Merkez, Maden (Elazığ), Alacakaya (Elazığ), Yeşilyurt (Malatya) olarak sayılabilir. Bu yerleşimlerden Maden, Bakır İşletmesinin özelleşmesi ve fabrikanın küçülmesinden dolayı eski cazibesini kaybetmiştir. Önemli karayolu bağlantıları üzerinde bulunan Darende (Malatya), Doğanşehir (Malatya), Kovancılar (Elazığ), Genç (Bingöl), Solhan (Bingöl)'da ise erişimin kolay olmasından dolayı kentleşme süreci hızlanmış ve bu ilçeler hizmet merkezi konumuna gelmiştir. Kentsel nüfus oranı en yüksek il olan Elazığ (%74,5), Türkiye (%77,3) ile yakın değerlere sahiptir. 1980'de, Bingöl nüfusunun yaklaşık 3/4'ü kırdan yaşarken, 2012 yılında bu oran %43'e düşmüştür (Tablo 9). Tablo 9'da TRB1 bölgesinin kentli nüfus oranı verilerden görüldüğü gibi hem ortalama olarak,

hem de tüm iller bazında Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. İlgili tabloda dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise Tunceli ilinin kentleşme oranının Malatya'dan bile yüksek olmasıdır. Bunun temel sebebi Tunceli'de geçmiş yıllarda yaşanan terör olayları nedeniyle kırsal alanın çok büyük oranda boşalmış olmasıdır. Buradan hareketle Tunceli için kentleşme oranı verisi dikkate alınırken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 9: TRB1 Bölgesi Kent/Kır Nüfusu ve Oransal Değişimi(%), 1980-2012

	2012 Kent/Kır Nüfusu		1980		2012	
	İl/ilçe	Belde/Köy	İl/ilçe (Kentleşme Oranı)	Belde/Köy	İl/ilçe (Kentleşme Oranı)	Belde/Köy
MALATYA	504.793	257.573	39,8%	60,2%	66,2%	33,8%
ELAZIĞ	418.991	143.712	42,4%	57,6%	74,5%	25,5%
BİNGÖL	150.166	112.341	24,0%	76,0%	57,2%	42,8%
TUNCELİ	57.737	28.539	22,9%	77,1%	66,9%	33,1%
TRB1	1.131.687	542.165	36,2%	63,8%	67,6%	32,4%
TÜRKİYE	58.448.431	17.178.953	43,9%	56,1%	77,3%	22,7%

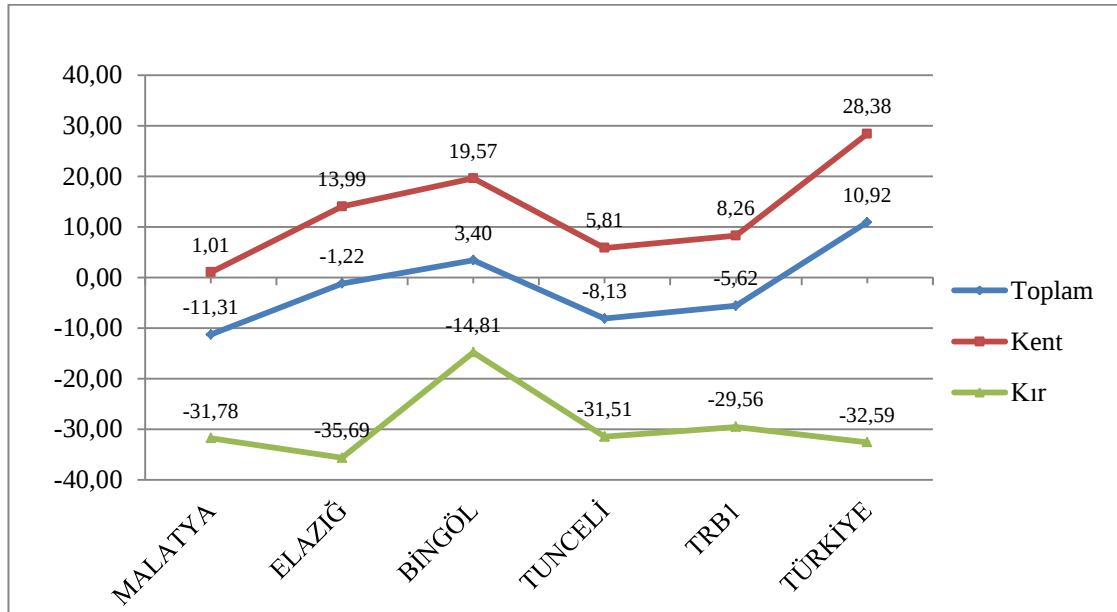
Kaynak: TÜİK, 1980, 2012

Kentin çekiciliği ve demografik canlılığı kentli nüfusun büyüme hızı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Belirli bir dönemde kent veya daha genel anlamıyla bölgenin nüfus büyüme hızının değeri, düşmüş veya yükselmiş olabilir ve bu noktada kentin ya da bölgenin söz konusu dönemde nüfusu iten ya da çeken bir merkez olarak farklılıklar yaşadığı düşünülebilir (Yüceşahin ve Özgür, 2008: 119). Türkiye’de 1980’lerden itibaren liberal ekonomiye geçişle beraber, hızlı bir kentsel nüfus artışı gözlemlenmiş, 2000’lerden sonra kentsel nüfustaki artış yavaşlamıştır. TRB1 Bölgesi’nde 1990-2000 döneminde artış %28,6 iken, 2000-2012 döneminde %8,2 olarak gerçekleşmiştir. Kentsel nüfus artış hızı bölgedeki tüm illerde pozitifdir. Bölgede kentsel nüfus halen artmakta ancak bu artış bir önceki on yıla göre daha yavaş gerçekleşmektedir. İl ve ilçe merkezleri kent olarak kabul edildiğinde kırsal nüfusun artış hızında da 1990 yılından bu yana azalma gözlenmektedir. TRB1 Bölgesi 1990-2000 dönemi kırsal nüfus artış hızı % -9,9 iken, 2000-2012 döneminde

bu değer % -29,6 olmuştur (Tablo 10). 2000-2012 döneminde bölge illeri ve bölge ortalaması kırsal nüfus artış hızı negatif değerler almaktadır.

Bölge illerinde her ne kadar kentsel nüfus artmaya devam ediyor olsa da, artan bu kentsel nüfus içinde sanayiye bağlı göç edenlerin oranının nispeten daha az olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Her ne kadar göçe bağlı olarak hizmet sektöründe gelişme oluyor olsa da, bu durum gelişmiş ülkelerde görülen öncelikle sanayinin sonra da hizmetler sektörünün gelişmesinden farklı bir şekilde olmaktadır. Özellikle niteliksiz işgücü olarak tanımlanacak bireylerin çalıştığı marjinal sektörler, üretken olmaktan uzak olduğu için, bu tarz bir hizmetler sektörü gelişiminin, kalkınmanın veya kentleşmenin bir ölçütü olarak kabul edilmesi güç görünmektedir. Dolayısıyla, kentsel nüfus oranı açısından bölgede kalkınma ve kentleşme kısmen paralel gitmekte ve bu değişken açısından bölgenin kalkınmışlık ve kentleşme düzeyinin nispeten düşük seviyede olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Tablo 10: Kent – Kır Nüfus Artış Hızı (%) 2000-2012

Kaynak: TÜİK, 2012

3.2.3. Nüfus Yoğunluğu

Sınırları belirli bir alanda yaşayan nüfusun, o alanın yüzölçümüne oranlanmasıyla nüfus yoğunluğu elde edilir. Ülkenin veya bölgenin genişliği ve

toplam nüfus hakkında bilgi verir. Kişi/km² olarak gösterilir ve TÜİK tarafından yıllık olarak üretilen bir göstergedir. Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan İllerin ve bölgelerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011) çalışmasında da önemli değişkenlerden biri olarak kullanılan nüfus yoğunluğunun çok yüksek olduğu yerleşim birimleri cazibe merkezleri olduğu için bu bölgelere dışarıdan yoğun bir göç olmakta ve bu durum da doğal olarak şehirleşme oranını yükseltmektedir. Böylelikle nüfus yoğunluğu yüksek olan illerin genellikle hem kentleşme hem de kalkınma açısından daha ilerde oldukları söylenebilmektedir.

Bölgede nüfus yoğunluğu en yüksek olan il Elazığ'dır (Tablo 11). TRB1 Bölgesindeki merkez ilçeler ve Battalgazi (Malatya) dışındaki tüm ilçelerde 2012 yılı nüfus yoğunluğu 2000 yılına göre azalmıştır. Buradan hareketle bölgede merkez ilçelerde kentleşmenin diğer ilçelere kıyasla daha yüksek oranda arttığı söylenebilmektedir. Malatya'nın büyükşehir olmasıyla Battalgazi ve Yeşilyurt ilçeleri Merkez ilçe statüsüne geçtiğinden bu bölgelerde nüfus yoğunluğunun daha da artacağı öngörülmektedir. Ayrıca Malatya ve Elazığ illerinin, Tunceli ve Bingöl illerine kıyasla daha yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olması, bölge içinde bu iki ilin kentleşme ve kalkınma düzeylerinin görece daha yüksek olduğunun bir göstergesi olabilir. Nitekim Malatya ve Elazığ illeri DPT'nin çalışmalarında ve DAP ana planında cazibe merkezleri olarak belirlenmiştir. Buradan hareketle nüfus yoğunluğu değişkeni açısından, kentleşmenin bölgede kalkınma ile paralel bir seyir izlediği söylenebilmektedir. Bu iki ilin küçük ve orta ölçekli sanayiye sahip olması, özellikle Malatya'nın 1. ve 2. Organize sanayi konusundaki başarısı çevre il ve ilçelerden nüfusun göç etmesinde belirleyici olmaktadır. Yine bu illerdeki tarım alanlarının verimliliği çevre illerden daha fazla bir hareketlilik sağlayarak nüfusun artmasına ekonomik anlamda zemin hazırlamıştır. Bu iki ildeki üniversite ve üniversitelere bağlı araştırma hastanelerinin varlığı da demografik değişimleri tetikleyerek bölge içindeki diğer illerden daha fazla nüfus yoğunluğuna sahip olmasına neden olmaktadır.

Tablo 11: TRB1 Bölgesi Nüfus Yoğunluğu Değişimi (2000-2012)

3.2.4. Net Göç Hızı

Göç; dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir iskân ünitesinden, bir başkasına yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir. Net Göç, belirli bir alanın aldığı göç ile verdiği göç arasındaki farktır. Belirli bir alanın aldığı göç verdiğiğinden fazla ise net göç pozitif, verdiği göç aldığı göçten fazla ise net göç negatiftir. Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan İllerin ve bölgelerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011) çalışmasında da önemli değişkenlerden biri olarak kullanılan Net Göç Hızı ise göç edebilecek her bin kişi için net göç sayısıdır. TÜİK tarafından da yıllık olarak üretilen bu gösterge, binde sayı olarak ifade edilmektedir. Bu oranın pozitif olması, ilde istihdam başta olmak üzere, eğitim, sosyal yaşam gibi koşulların iyi olmasından dolayı diğer illerden göç alması, negatif olması ise yine aynı sebeplerden dolayı göç vermesi anlamına geldiğinden bu gösterge de kalkınmanın ve kentleşmenin seviyesini gösteren önemli değişkenlerdendir.

Bölgenin net göç hızı incelendiğinde, Malatya dışındaki illerin net göç hızlarının negatif değer aldığı görülmektedir (Tablo 12). Bölge geneli incelendiğinde göçün büyük kısmının iş ve eğitim olanaklarının fazla olduğu büyükşehirlerle (İstanbul, Ankara, Adana) yönelik olduğu söylenebilir. Ayrıca Malatya kayısı hasat döneminde yoğun olarak mevsimlik göç almaktadır. Dolayısıyla diğer iller için net göç hızının negatif olması kalkınma ve kentleşmenin nispeten daha düşük olduğunu göstermekte ve net göç hızı değişkeni açısından kentleşme ve kalkınmanın paralel gittiği söylenebilmektedir. Ancak Malatya ili için pozitif değer alan net göç hızının, alınan ve verilen göçün niteliği açısından göz önüne alındığında, kalkınma ve kentleşmenin bu değişken için birbiriyle paralel hareket etmediği söylenebilir.

Tablo 12: TRB1 Bölgesi Göç Verileri (2012)

İL	ALDIĞI GÖÇ	VERDİĞİ GÖÇ	NET GÖÇ	NET GÖÇ HIZI (BİNDE)
Malatya	32.925	29.515	3.410	4,51
Elazığ	16.862	20.054	-3.192	-5,70
Bingöl	9.292	10.782	-1.490	-5,67
Tunceli	6.187	6.419	-232	-2,72

Kaynak: TÜİK 2013

3.2.5. Okuryazar Nüfus Oranı

Birleşmiş Milletler “İnsani Gelişim Endeksi” (*Human Development Index*)’nin üç temel endeksinden biri olan “Eğitim” endeksinin (Eğitim Endeksi = $(2/3 \text{ Okuryazar endeksi}) + (1/3 \text{ Okullaşma endeksi})$ temel ölçütü olan okuryazarlık oranı (Ünal, 2008: 91), toplumların gelişmişlik seviyesini gösteren önemli kıstaslardan biridir. TÜİK tarafından da yıllık üretilen ve Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan İllerin ve bölgelerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011) çalışmasında da önemli değişkenlerden biri olarak kullanılan bu gösterge, yüzde olarak ifade edilmektedir. Bu değişkenin aldığı değerin yüksek olması ilde temel eğitim altyapısının gelişmiş olduğu anlamına gelmekte ayrıca kentsel alanlarda eğitim kalitesi ve buna bağlı olarak okuryazarlık oranı da artacağından kentleşme hakkında da fikir vermektedir.

Bölgedeki okuryazarlık oranının ülke genelinin altında olması bölgenin zayıf yönlerindendir. Ülke genelinde okuryazarlık oranı %92,3 iken, bölgede %89,7 düzeyindedir. Bölge illerinden Malatya ve Elazığ’da okuryazarlık oranı bölge ortalamasının üzerinde olsa da (%90,5 ve %90,7) , ülke oranının altında kalmaktadır. Bingöl ve Tunceli illerinde ise okuma yazma bilenlerin oranı bölge ortalamasının dahi altında bir düzeydedir. Bölgenin okuryazarlık durumu Harita 2’de görülmektedir. Bölgede okuryazarlığın kentlerin çeperlerinden uzakta kalan ve erişilebilirliği düşük ilçelerde azaldığı söylenilebilir. Bu durum okuryazarlığın daha çok kırsal alanlarda düşük olduğuna işaret etmektedir.

Cinsiyetlere göre okuma yazma oranları incelendiğinde, ülkede olduğu gibi bölgede de kadınların okuryazarlık oranı erkeklere kıyasla çok daha düşük seviyededir. Okuma yazma bilmeyen kadınların oranı Malatya, Elazığ ve Bingöl illerinde okuma yazma bilmeyen erkeklerin yaklaşık üç katı iken Tunceli ilinde 5 katından fazladır (Tablo 13). Hem okuryazar oranlarının bölgede dağılımı hem de cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, daha fazla kentleşmiş alanlarda bu oranın yükseldiği görülmektedir. Okuryazar oranı açısından incelendiğinde TRB1 Bölgesi'nin söz konusu kalkınma değişkeni özelinde kentleşme ile paralel seyir izlediği sonucuna varılabilir.

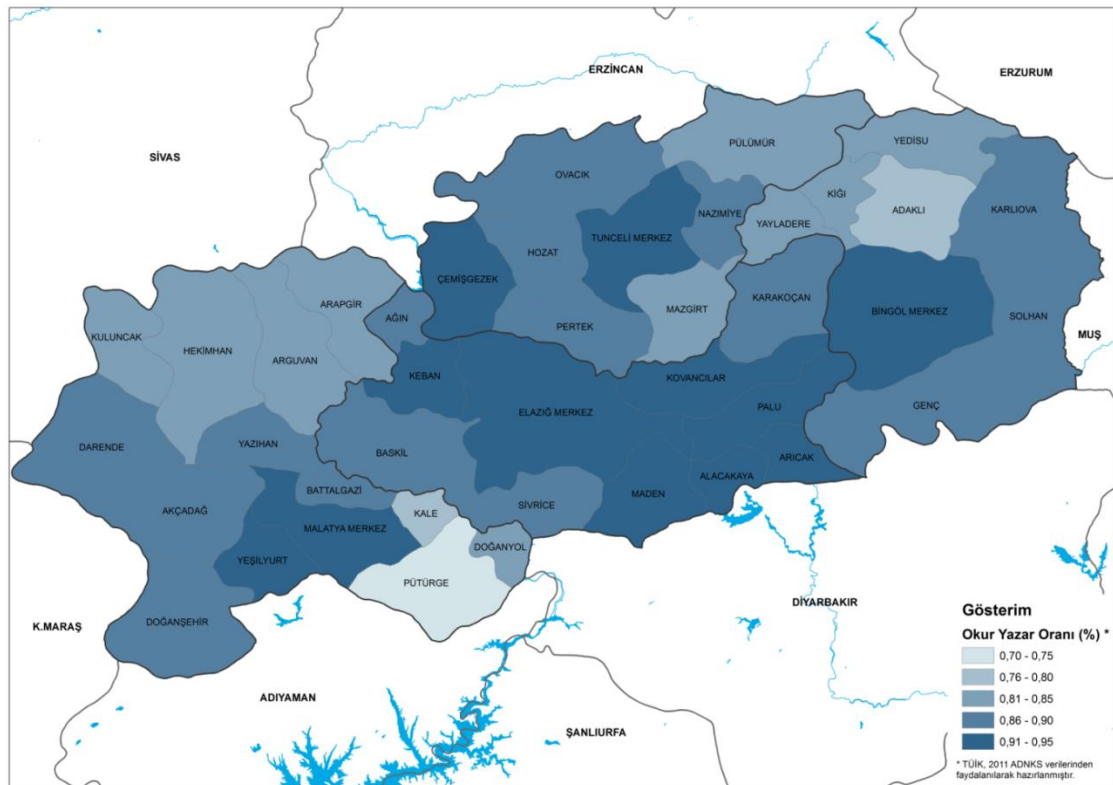
Tablo 13: Okuma yazma durumu ve cinsiyete göre nüfus (6 + yaş) - 2011

	Okuma yazma durumu	Toplam	Erkek	Kadın
Malatya	Okuma yazma bilmeyen	7,5%	2,7%	12,4%
	Okuma yazma bilen	90,2%	95,2%	85,1%
	Bilinmeyen	2,3%	2,2%	2,4%
Elazığ	Okuma yazma bilmeyen	6,8%	2,7%	10,8%
	Okuma yazma bilen	90,5%	94,4%	86,7%
	Bilinmeyen	2,7%	2,9%	2,5%
Bingöl	Okuma yazma bilmeyen	10,1%	4,0%	16,5%
	Okuma yazma bilen	87,4%	93,4%	81,0%
	Bilinmeyen	2,5%	2,6%	2,5%
Tunceli	Okuma yazma bilmeyen	8,6%	3,1%	16,2%
	Okuma yazma bilen	87,8%	92,9%	80,8%
	Bilinmeyen	3,6%	4,0%	3,0%
	Okuma yazma durumu	Toplam	Erkek	Kadın
TRB 1	Okuma yazma bilmeyen	7,7%	2,9%	12,7%
	Okuma yazma bilen	89,7%	94,5%	84,8%
	Bilinmeyen	2,5%	2,6%	2,5%
		Toplam	Erkek	Kadın
TÜRKİYE	Okuma yazma bilmeyen	4,7%	1,6%	7,8%
	Okuma yazma bilen	92,3%	95,3%	89,3%
	Bilinmeyen	3,0%	3,1%	2,8%

Kaynak: TÜİK 2013

Okuryazarlık oranının ilçelere göre dağılımı (Harita 2) incelendiğinde, nüfus yoğunluğunda olduğu gibi kentsel nitelikleri yüksek olan merkez ilçelerin çevresindeki diğer ilçeleri de etkilemekte olduğu sonucu çıkarılabilir. Nitekim bölgede okuryazarlık oranı nispeten daha yüksek olan ilçelerin merkez ilçeler çevresinde yer aldığı görülmektedir.

Harita 2: İlçelere Göre Okuryazarlık Durumu, 2011

Kaynak: FKA 2013

3.2.6. Nüfusun Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

TÜİK tarafından yıllık üretilen bu gösterge yüzde olarak ifade edilmektedir. Gösterge, illerin eğitim seviyesini ortaya koymanın yanı sıra özellikle sanayi ve hizmetler sektörü için gerekli nitelikli işgücü stokunu belirlediğinden bu gösterge de kalkınma ve kentleşme ölçümlerinde kullanılmaktadır.

Nüfusun eğitim düzeylerine göre dağılımı incelendiğinde bölgenin bir okul bitirmeyen nüfus oranı Türkiye ortalamasından daha düşük bir değere sahiptir. İller bazında kıyaslama yapıldığında Tunceli’de Lise veya dengi okul mezunu ile

Yüksekokul veya fakülte mezunlarının oranlarının hem diğer illerden hem de Türkiye ortalamasından daha yüksek bir değere sahip olduğu görülmektedir. Hemen hemen tüm eğitim düzeylerinde Bingöl ili Türkiye ortalamasından ve bölge illeri ortalamasından daha düşük değerlere sahiptir (Tablo 14). Dolayısıyla nüfusun bitirilen eğitim düzeyine göre dağılım değişkeni açısından Tunceli dışındaki üç il için kentleşme ve kalkınma düzeylerinin paralel gittiği görülmektedir. Ancak bölgenin en düşük nüfusuna, nüfus yoğunluğuna sahip, sanayi sektörünün neredeyse hiç denecek kadar düşük düzeyde olduğu Tunceli ilinde nüfusun eğitim düzeyinin hem bölgeden hem de ülke ortalamasından daha iyi bir düzeyde olması şaşırtıcıdır. Bunun temel sebebi, üniversite ve diğer kamu kurumlarında çalışan nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının diğer illere nispeten daha yüksek olmasıyla açıklanabilir. Ancak okuma yazma bilen, ilk ve orta dereceli okullardan mezun olan nüfus oranına bakıldığında, Tunceli ilinin Malatya ve Elazığ illerinden sonra bölgede 3. sırada yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, kalkınmada nüfusun eğitim düzeylerine göre dağılımı değişkeni açısından bölgenin kentleşme ile paralel bir gelişim gösterdiği gözlemlenmektedir.

Tablo: 14 Nüfusun Bitirilen Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı - 2011

Bitirilen eğitim düzeyi	Malatya	Elazığ	Bingöl	Tunceli	TRB1	TÜRKİYE
Okuma yazma bilmeyen	7,50%	6,80%	10,10%	8,60%	7,7%	4,70%
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	20,20%	23,20%	28,40%	13,60%	22,1%	20,60%
İlkokul mezunu	18,70%	18,60%	16,40%	17,50%	18,2%	22,90%
İlköğretim mezunu	18,30%	18,40%	21,40%	18,60%	18,8%	17,90%
Ortaokul veya dengi okul mezunu	4,60%	4,20%	2,40%	3,80%	4,10%	4,30%
Lise veya dengi okul mezunu	19,90%	18,00%	14,00%	24,90%	18,6%	17,70%
Yüksekokul veya fakülte mezunu	7,90%	7,40%	4,70%	8,80%	7,30%	8,20%
Yüksek lisans mezunu	0,40%	0,50%	0,20%	0,50%	0,40%	0,60%
Doktora mezunu	0,20%	0,20%	0,10%	0,10%	0,20%	0,20%
Bilinmeyen	2,30%	2,70%	2,50%	3,60%	2,5%	3,00%

Kaynak: TÜİK 2013

3.2.7. On bin Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı

TÜİK tarafından yıllık üretilen bu gösterge illerin sağlık hizmeti sunum potansiyelini ortaya koyması, bireylerin tedavi olanaklarını göstermesi nedeniyle kalkınmışlığın ve kentleşmenin ölçümünde önemli bir değişkendir.

On bin kişiyeye düşen yatak sayısı yönünden karşılaştırıldığında TRB1 bölgesinde yatak sayısı 1990 yılında 3.916, Türkiye’de ise 124.275’dir (DAP, 2000). 1990 yılında yatak sayısı yönünden Türkiye ortalamasından daha düşük değere sahipken, 2011 yılında hem Malatya ve Elazığ hem de TRB1 bölgesi Türkiye ortalamasını geçmiştir (Tablo 15). Bölge ortalamasını yükselten Elazığ ilidir. Bölgede 2003 yılındaki yatakların %40’ı, 2011 yılında ise %48’i Elazığ ilinde bulunmaktadır. Buradan hareketle Malatya ve özellikle Elazığ’da sağlık kurumları ve altyapısı açısından kentleşmenin geliştiği ve bunun kalkınma düzeyine de olumlu etki ettiği ortaya çıkmaktadır. Malatya’daki İnönü Üniversitesi Turgut Özal Araştırma hastanesi ve Elazığ ilindeki Fırat Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesinin varlığı, kişi başına düşen yatak sayısında olumlu bir durum ortaya çıkarmaktadır. Yine bu iki ilde son yıllarda artış gösteren özel hastanelerin varlığı da sağlık sektöründeki gelişmeler olarak hasta başına düşen yatak sayısını artırmaktadır. Ancak bölgenin nispeten daha az kentleşmiş ve kalkınmış olarak görülen Tunceli ve Bingöl’de bu değişken değerinin Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla on bin kişiyeye düşen yatak sayısı değişkeni açısından kalkınma ve kentleşme arasında yakın bir ilişki olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Tablo 15 TRB1 Bölgesi'nde On bin kişiyeye düşen Yatak Sayıları (2011)

	On bin kişiyeye düşen yatak sayısı
MALATYA	29,7
ELAZIĞ	50,9
BİNGÖL	24,2
TUNCELİ	21,4
TRB1	35,5
TÜRKİYE	25,2

Kaynak: TÜİK, 2011

3.2.8. Bin Kişiyeye Düşen İntihar Vakası Sayısı (Kaba İntihar Hızı)

Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan İllerin ve bölgelerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011) çalışmasında da önemli değişkenlerden biri olarak kullanılan ve TÜİK tarafından yıllık olarak üretilen bu gösterge belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen intihar sayısı olup yüzde olarak ifade edilmektedir. Bireylerin intihar eğilimlerinin yüksek olması, ilde sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunların yoğun olduğuna ve yaşam koşullarının olumsuzluğuna işaret edebileceğinden bu gösterge de kalkınmışlığın ve kentleşmenin sosyal boyutunun kalitesinin ölçümünde önemli bir değişkendir.

Bin kişiyeye düşen intihar vakası sayıları (Tablo 16) incelendiğinde hem Tunceli dışındaki illerin hem de TRB1 bölge ortalamasının, Türkiye ortalamasından daha kötü bir değere sahip olduğu görülmektedir. Buradan hareketle Tunceli dışındaki bölge illeri için bin kişiyeye düşen intihar sayısı değişkeni bağlamında kentleşme ve kalkınmanın paralel bir seyir izlediği görülmektedir.

Ancak, bireyin isteyerek ve sonucunu bilerek hayatına son vermesi olarak tanımlanan intihar olgusunun arkasında ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik faktörlerin olduğu bir gerçektir. TRB1 bölgesindeki kentleşme ve ekonomik gelişme oranı yanı sıra bölgedeki geleneksel yaşam tarzı, değerler sistemi, sosyal kontrol mekanizmasının varlığı ve işleyişi, dinsel ve ahlaki yaşam özelliklerinin de göz önüne alınması konunun sosyolojik boyutunu ortaya çıkarırken yapılacak değerlendirmenin de daha sağlıklı olmasını mümkün kılar.

Tablo 16: Bin Kişiyeye Düşen İntihar Vakası Sayısı, 2012

İl / Bölge	Bin Kişiyeye Düşen İntihar Vakası Sayısı
Malatya	4,60
Elazığ	6,06
Bingöl	6,48
Tunceli	3,50
TRB1	5,33
Türkiye	4,29

Kaynak: TÜİK, 2013

Sosyal ve beşeri kalkınma değişkenleri ile kentleşme oranı arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için illerin, TRB1 Bölgesinin ve Türkiye'nin kentleşme oranlarıyla; nüfus yoğunluğu, okuryazarlık oranları ve on bin kişiye düşen yatak sayısı verilerine aynı tabloda yer verilerek aralarındaki ilişkinin daha açık bir şekilde gösterilmesi amaçlanmıştır (Tablo 17):

Tablo 17: TRB1 Kentleşme Oranları ile TRB1 Seçilmiş Sosyal ve Beşeri Değişkenlerin Oranları

İL/BÖLGE	KENTLEŞME ORANI	NÜFUS YOĞUNLUĞU (kişi/km ²)	OKURYAZARLIK ORANI	ONBİN KİŞİYE DÜŞEN YATAK SAYISI
MALATYA	% 66,2	65	% 90,2	29,7
ELAZIĞ	% 74,5	67	% 90,5	50,9
BİNGÖL	% 57,2	32	% 87,4	24,2
TUNCELİ	% 66,9	12	% 87,8	21,4
TRB1	% 67,6	47	% 89,7	35,5
TÜRKİYE	% 77,3	98	% 92,3	25,2

Tablo 17'de ki veriler incelendiğinde, kentleşme oranları ile nüfus yoğunluğu, okuryazarlık oranı ve on bin kişiye düşen yatak sayısı değişkenleri arasında iller, bölge ve ülke düzeyinde bir paralellik görülmektedir. Şöyle ki kentleşme oranı arttıkça, diğer sosyal ve beşeri değişkenlerde artmaktadır. Tunceli'nin kentleşme oranı bir istisna olarak göze çarpmaktadır. Bunun sebebi daha önce belirtildiği gibi ilin geçmişteki terör olaylarından kaynaklı göç nedeniyle kırsal kesimdeki nüfusun aşırı azalmış olmasıdır. Öte yandan Tunceli için kentleşme oranı dışındaki tabloda ki diğer değişkenler açısından bahsedilen paralelliğin yine geçerli olduğu görülmektedir.

3.3. Ekonomik Kalkınma ve Altyapı Değişkenleri

Bu başlık altında istihdam göstergeleri, ekonomik göstergeler ve altyapı göstergeleri yer almaktadır. Ülkelerin olduğu kadar bölge ve illerin ekonomik güçleri, kalkınmışlık düzeyleri yarattıkları katma değerın büyüklüğü ile oldukça ilintilidir. İstihdam piyasasına ilişkin veriler de bu durumu ortaya koyan önde gelen

göstergelerdir. Yine kentleşmenin temel etkenlerinden olan göçün, en önde gelen sebeplerinden biri de bireylerin iş bulma umuduyla kente yönelmesidir. Bu nedenlerle İstihdam değişkenleri hem kalkınmanın hem de kentleşmenin düzeyi hakkında temel fikirler veren göstergelerdendir. Bu değişkenlerden istihdam oranı, tarım dışı istihdam oranı ve işsizlik oranı bölgesel bağlamda kalkınma kentleşme etkileşimini daha iyi yansıtacağından bu bölümde yer verilmiştir.

Ekonominin gücü ve önemi gerek günlük yaşantımızda gerekse uluslararası platformda giderek ağırlığını daha fazla hissettirmektedir. Ülkeler veya bireyler, kendi aralarında ilişkilerini düzenlerken göz önünde bulundurdıkları en önemli faktörlerin başında ekonomik güçleri gelmektedir. Hem kalkınma hem de kentleşme düzeyi hakkında temel göstergeler olan ekonomik göstergelerden kişi başı bölgesel gayri safi katma değer ile sektörlerin bölgesel gayri safi katma değer içindeki payı göstergeleri bu bölümde yer verilen değişkenlerdir.

Bireylerin etkili, verimli ve ekonomik çalışan ulaşım ve iletişim olanaklarına sahip olması illerin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimleri için altyapı sağladığından “Altyapı Göstergeleri” önemli gelişmişlik göstergeleridir. Bu bölümde Otoyollar ve Devlet Yollarının İllere Göre Taşıt-Km, Yolcu-Km Ve Ton-Km Değerleri ile kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı yer verilen değişkenlerdendir.

3.3.1. İstihdam Oranı

Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan İllerin ve bölgelerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011) çalışmasında da önemli değişkenlerden biri olarak kullanılan ve TÜİK tarafından yıllık olarak üretilen bu gösterge yüzde olarak ifade edilmektedir. İstihdam oranının yüksek olması ilde kayıtlı çalışmanın yaygın olduğu, işgücü piyasasının canlı olduğu, ilin üretim gücünün ve ekonomik potansiyelinin yüksek olduğu anlamına geldiği için kalkınma ve kentleşmenin ölçümünde tercih edilen göstergelerdendir.

Keynes’in 1936’da yayınladığı “The General Theory of Employment, Interest and Money” adlı kitabında öne sürdüğü teoriye gelinceye kadar ekonomide daima

tam istihdam seviyesinde teşekkül eden tek denge durumu söz konusu iken, artık dengenin farklı istihdam seviyelerinde teşekkül edebileceği de kabul edilmektedir. Klasiklerin düşündükleri tarzda işgücünün tamamını üretime katacak bir denge, Keynes’e göre, ancak belli şartlar altında gerçekleşir ve o şartlar nadiren bir araya gelecekleri için böyle bir duruma seyrek rastlanır. Piyasa kuvvetlerinin kuracağı denge çok defa eksik istihdam seviyesinde, yani bir kısım emek birimlerini işsiz bırakmak suretiyle gerçekleşmektedir (Ülgener, 1986: 12,13).

2008 – 2012 arası istihdam oranı verileri incelendiğinde (Tablo 18), bölgenin istihdam oranının ülke geneline paralel bir şekilde sürekli olarak artış gösterdiği görülmektedir. 2012 yılına kadar ülke ortalamasının altında kalan bu oran, ilk kez 2012’de Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. İller bazında veriler incelendiğinde de bölgenin tüm illerinin istihdam oranının 2012 itibari ile Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısı ile istihdam oranı değişkeni açısından bölgede kalkınma ve kentleşmenin diğer değişkenlere nazaran daha iyi bir düzeyde olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Tablo 18: İllere, Bölgeye ve Ülkeye Göre İstihdam Oranları (15 yaş ve üzeri) (2008 – 2012)

	İstihdam Oranı (%) 2008	İstihdam Oranı (%) 2009	İstihdam Oranı (%) 2010	İstihdam Oranı (%) 2011	İstihdam Oranı (%) 2012
MALATYA	40,7	41,5	43,3	43,1	46,5
ELAZIĞ	34,1	37,1	41,6	43,3	45,6
BİNGÖL	33,3	35,6	40,5	46,3	46,5
TUNCELİ	32,6	37,4	40,1	44,2	47,7
TRB1	36,4	38,6	41,8	43,2	45,7
TÜRKİYE	41,7	41,2	43,0	45,0	45,4

Kaynak: TÜİK 2013

3.3.2. Tarım Dışı İstihdam Oranı

Tarım dışı istihdam verileri bir ülkenin ekonomisi hakkında genel fikir verebilen büyüme ile ilgili ve finans piyasalarının da çok büyük önem verdiği bir veridir. TÜİK tarafından yıllık üretilen bu gösterge bölgesel açıdan kalkınma ve kentleşmenin düzeyi hakkında fikir veren değişkenlerdendir.

Tarım ve tarım dışı istihdamın ülke genelinde ve TRB1 bölgesinde dağılımları incelendiğinde (Tablo 19), bölgede tarım dışı istihdam oranının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Buradan hareketle tarım dışı istihdam değişkeni açısından bölgenin hem kentleşme hem de kalkınma düzeyinin nispeten düşük seviyede olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Bölgenin iklim ve coğrafik durumu, ticaret ve sanayi merkezlerine uzaklığı, uzun yıllar devam eden terör olayları ekonomik ve sosyal açıdan gelişmeyi sağlayacak kamu ve özel yatırımların yapılmasını engellemiştir. Bunlar bütün olarak tarım dışı sektördeki gelişmeyi engelleyerek istihdamın daralması sonucunu doğurmaktadır.

Tablo 19: Tarım - Tarım Dışı İstihdam, 2011 (15 + yaş)

	TÜRKİYE		TRB1	
	Sayı (bin)	%	Sayı (bin)	%
TARIM DIŞI	17967	74,5	327	62,8
TARIM	6143	25,5	193	37,2
TOPLAM	24110	100	520	100

Kaynak: TÜİK, 2013

3.3.3. İşsizlik Oranı

İşsizlik, herhangi bir ekonomik toplumda çalışmak istediği halde iş bulamayan yetişkinlerin bulunması durumudur. Ekonomide genellikle 16 yaş ve üzeri kimseler işsiz grubuna dâhil edilirler. TÜİK tarafından yıllık ve çeyrek dönemlik olarak üretilen bu gösterge, yüzde olarak ifade edilmekte ve işsizlik oranı değerinin yüksek olması ilin ekonomik potansiyelinin, işgücü piyasasının etkin olmadığı anlamına geldiği için kalkınmışlık seviyesinin belirlenmesinde büyük öneme sahip değişkenlerin başında gelmektedir.

2008 – 2011 arası işsizlik verileri incelendiğinde (Tablo 20), bölge ortalamasının Türkiye ortalamasına yaklaşılarak 2010’da aynı seviyeye geldiği, 2011’de ise daha iyi bir değer yakaladığı görülmektedir. İller bazında veriler incelendiğinde Malatya ve Bingöl illerinde işsizlik oranının Türkiye ve bölge

ortalamasından daha iyi değerlere; Elazığ ve Tunceli illerinin ise daha kötü değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bölge genelinde işsizlik oranının bir düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak, iller bazında ele alındığında Malatya ve Bingöl dışındaki illerde işsizliğin Türkiye ortalamasından daha hızlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Buradan hareketle İşsizlik oranının ülke ile paralel olarak azaldığı ve bazı illerde bu azalmanın daha iyi değerleri yakaladığı görülmektedir. Dolayısıyla işsizlik oranı değişkeni açısından, bölge illerindeki bireylerin iş bulma oranları arttığından, bölgenin hem kentleşme hem de kalkınma açısından olumlu yöne doğru bir seyir izlediği sonucu çıkarılmaktadır.

Bölgedeki işsizliği değerlendirirken eğitim ile iş bulma arasındaki ilişkiyi de göz önüne almak gerekir. Nitekim kent yerleşim biriminde daha çok tarım dışı sanayi ve hizmetler sektörünün varlığı dikkate alındığında eğitimin bu noktada belirleyici olduğu bilinmeli ve belirtilmelidir. Zira kentsel yerleşim birimindeki baskın iş alanlarında iş bulmak ve işinde uzun süre kalabilmek için işlerdeki nitelik ve donanım ölçüsünü yakalamak gerekmektedir. Bölge insanının eğitim durumu, iş bulma konusunda sınırlayıcı olabilmektedir. Dolayısıyla, eğitim oranının yükselmesi ve kente özgü iş kollarının yaygınlaştırılması bahsi geçen bölge illerde yaşayanların iş ihtiyacını karşılayacağı ve buna bağlı olarak kalkınmaya pozitif bir etki yapacağı düşünülmektedir.

Tablo 20: İşsizlik Oranları (2008 – 2011)

	İşsizlik oranı (%) 2008	İşsizlik oranı (%) 2009	İşsizlik oranı (%) 2010	İşsizlik oranı (%) 2011
MALATYA	11,5	14,6	9,5	8,4
ELAZIĞ	15,5	18,1	12,6	10,6
BİNGÖL	14,8	17,8	12,5	9,3
TUNCELİ	17,9	18,6	11,5	12,5
TRB1	14,5	16,8	11,9	10,2
TÜRKİYE	11,0	14,0	11,9	9,8

Kaynak: TÜİK 2013

3.3.4. Kişi Başı Bölgesel Gayri Safi Katma Değer (BGSKD)

Düzey 2 bölgeleri bazında kullanılan ve GSMH'ye yakın olan bir diğer gelir analiz aracı Bölgesel Gayri Safi Katma Değer (BGSKD), “bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin belli bir dönemde bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin (çıktı) değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler (ara tüketim) değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değer” olarak tanımlanmıştır. Kişi başı BGSKD ise cari fiyatlarla bölgesel gayri safi katma değer yıl ortası bölge nüfus tahminine bölünmesi ile TL cinsinden, hesaplanan TL değerın ithalat ağırlıklı ortalama dolar kuruna bölünmesi ile dolar cinsinden hesaplanmaktadır.

2009-2011 arasındaki kişi başı Bölgesel Gayri Safi Katma Değer verileri incelendiğinde (Tablo 21), bölgenin kişi başı BGSKD'nin ülke ortalaması ile paralel bir şekilde arttığı fakat tüm dönemlerde ülke ortalamasının çok altında bir değere sahip olduğu görülmektedir. Buradan hareketle kişi başı Bölgesel Gayri Safi Katma Değer değişkeni açısından bölgede kentleşme ve kalkınmanın düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 21: Kişi Başı Bölgesel Gayri Safi Katma Değer (2009-2011)

	Kişi Başı BGSKD (\$) 2009	Kişi Başı BGSKD (\$) 2010	Kişi Başı BGSKD (\$) 2011
TRB1	4910	5638	5820
TÜRKİYE	7769	8926	9244

Kaynak: TÜİK 2013

3.3.5. Sektörlerin Bölgesel Gayri Safi Katma Değer İçindeki Payı

Kentteki iş yaşamını daha çok sanayi ve hizmetler sektörünün meydana getirdiği düşünüldüğünde, sektörlerin bölgesel gayri safi katma değer içindeki payları o bölgenin kentleşme düzeyi hakkında fikir verebilmektedir. Aynı şekilde ekonomik kalkınma olgusu da fert başına düşen bölgesel gayri safi katma değerın ötesinde üretim yapısındaki değişiklikleri ve sektörler arasındaki kaynak tahsisini de içerdiğinden, dahası imalat ve hizmetler sektörlerinin verimliliği, tarım sektörüne

kıyasla daha yüksek olduğundan, sektörlerin bölgesel gayri safi katma değer içindeki payları kalkınmışlık düzeyinin ölçülmesinde de kullanılabilir.

2011 yılı Sektörlerin Bölgesel Gayri Safi Katma Değer İçindeki Payı verileri incelendiğinde (Tablo 22), sanayi ve hizmetler sektörünün ülke genelinde payı %91 iken, TRB1 bölgesinde bu oran %86 olarak gerçekleşmiştir. Hizmet sektörünün payının TRB1 bölgesi ve ülke genelinde çok yakın olduğu göz önüne alındığında aradaki %5’lik fark tamamen sanayi ve tarım sektörlerinin paylarından kaynaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla sektörlerin bölgesel gayri safi katma değer içindeki payı değişkeni açısından, TRB1 bölgesinde kentleşme ve kalkınmanın nispeten düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 22: Sektörlerin Bölgesel Gayri Safi Katma Değer İçindeki Payı (2011)

	TARIM (%)	SANAYİ (%)	HİZMETLER (%)
TRB1	14	22,8	63,2
TÜRKİYE	9	27,5	63,5

Kaynak: TÜİK 2013

3.3.6. Otoyollar ve Devlet Yollarının İllere Göre Taşıt-Km, Yolcu-Km ve Ton-Km Değerleri

Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından yıllık olarak üretilen bu gösterge, iller arası ticaret akımlarının anlaşılabilmesi ve ilin ekonomik etki düzeyinin ortaya konulabilmesi bakımından önemli bir veri kaynağıdır.

TRB1 Bölgesi karayolları merkezi Elazığ’da bulunan Karayolları 8. nci Bölge Müdürlüğü faaliyet alanında bulunmaktadır. Bölge karayolları doğu-batı istikametinde çalışan birçok otobüs firması tarafından geçiş için tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra, bölgedeki karayolları özellikle Mersin ve İskenderun’u tercih eden doğu ve güneydoğu Anadolu ihracatçıları ve taşımacıları tarafından da tercih edilmektedir. 2011 yılı istatistiklerine göre bölgenin karayollarından tüm Türkiye’ye seyahat eden taşıtların, taşınan yolcu ve yükün yaklaşık değerleri %1,5’i geçmektedir (Tablo 23). Yine aynı veriler incelendiğinde her üç alt değişken için illerin sıralamasının Malatya - Elâzığ – Bingöl - Tunceli şeklinde olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla bu değişken açısından da TRB1 bölgesinde kalkınma ve kentleşmenin paralel seyir izlediği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 23: Otoyollar ve Devlet Yollarının İllere Göre Taşıt-Km, Yolcu-Km Ve Ton-Km Değerleri (2011, x1.000)

	Taşıt-km	%	Yolcu-km	%	Ton-km	%
MALATYA	625.029	0,73%	1.793.059	0,74%	1.626.360	0,80%
ELAZIĞ	458.764	0,54%	1.269.373	0,52%	1.027.287	0,51%
BİNGÖL	205.057	0,24%	507.438	0,21%	542.083	0,27%
TUNCELİ	59.368	0,07%	132.737	0,05%	153.205	0,08%
TRB1 TOPLAM	1.348.218	1,58%	3.702.607	1,53%	3.348.935	1,65%
TR TOPLAM	85.495.000	100,00%	242.265.000	100,00%	203.072.000	100,00%

Kaynak: KGM 2011 Trafik ve Ulaşım Bilgileri

3.3.7. Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı

TUİK tarafından üretilen bu gösterge yüzde olarak ifade edilmektedir. Halkın genel sağlık ve refah düzeyini etkileyen temel altyapının durumunu ve belediyelerin hizmet sunma düzeyini yansıtan bu veri de kalkınma ve kentleşme ölçümlerinde kullanılmaktadır.

Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı (Tablo 24) Malatya ve Bingöl illerinde %93, Tunceli ilinde %92, Elazığ ilinde %88'dir. Bu oran Türkiye geneli için %88 olup, TRB1 Bölgesi %91'lik oranla bunun üzerindedir. Ancak kırsal alanda bu oranın belirgin olarak düştüğü ve kanalizasyon altyapısında eksiklikler olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle bu değişken açısından kentleşme ve kalkınma arasından bir paralellikten söz etmek mümkün görünmektedir.

Tablo 24: Kanalizasyon Şebekeleri ile Hizmet Verilen Belediye ve Nüfus Sayısının İllere Göre Dağılımı

İLLER	Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye sayısı	Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusu	Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı (%)
BİNGÖL	12	139.017	93
ELAZIĞ	17	392.013	88
MALATYA	48	570.368	93
TUNCELİ	9	45.705	92

Kaynak: TÜİK, 2011

Ekonomik kalkınma değişkenleri ile kentleşme oranı arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için TRB1 Bölgesinin ve Türkiye'nin kentleşme oranıyla; tarım dışı istihdam oranı, kişi başına düşen bölgesel gayri safi katma değer ile sanayi ve hizmetler sektörlerinin bölgesel gayri safi katma değer içindeki payı verilerine aynı tabloda yer verilerek aralarındaki ilişkinin daha açık bir şekilde gösterilmesi amaçlanmıştır (Tablo 25):

Tablo 25: TRB1 Kentleşme Oranları ile TRB1 Seçilmiş Ekonomik Değişkenlerin Oranları

BÖLGE	KENTLEŞME ORANI	TARIM DIŞI İSTİHDAM ORANI	KİŞİ BAŞI BGSKD (\$)	SANAYİ ve HİZMETLER BGSKD Payı
TRB1	% 67,6	% 62,8	5820	%86
TÜRKİYE	% 77,3	% 74,5	9244	%91

Tablo 25'de ki veriler incelendiğinde, kentleşme oranları ile ekonomik kalkınma değişkenleri arasında bölge ve ülke düzeyinde bir paralellik görülmektedir. Şöyle ki kentleşme oranı arttıkça, diğer ekonomik değişkenler olan tarım dışı istihdam oranı, kişi başına düşen bölgesel gayri safi katma değer ile sanayi ve hizmetler sektörlerinin bölgesel gayri safi katma değer içindeki payı da artmaktadır.

SONUÇ

Araştırmanın temelinde yer alan kent olgusu tanımlanırken ne demografik ölçülerin, ne yönetsel sınırların ne de ekonomik ölçütlerin tek başına kullanılmasının yetersiz olduğu sonucuna varılmaktadır. Bir yerleşim biriminin kent olarak nitelenebilmesi için bu ölçütlerin hepsine asgari bir düzeyde uyması gerekmektedir. Çünkü kenti kent yapan özellik; yerine getirdiği sosyal, iktisadi ve kültürel fonksiyonlar gibi birçok farklı parametrenin bütününden oluşmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde birçok düşünüre göre kentleşme olgusu, kır toplumundan kent toplumuna geçiş olarak nitelenmektedir. Kent tanımlarında ve kent sosyolojisinde kır-kent ayrımının sahip olduğu önem, buradan kaynaklanmaktadır.

Kentleşmenin tarihsel sürecinde bir dönüm noktası olacak kadar öneme sahip olan sanayileşmenin başlaması ile birlikte; kentlerde nüfus artışı, işbölümünün olması, uzmanlaşmanın artması ve işlerin farklılaşması gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Ancak bu gelişmeler daha çok gelişmiş ülkelerde yaşanan dönüşümü tarif etmektedir. Gelişmiş ülkelerde kentleşme, sanayileşme ile birlikte işleyen bir süreç olmuştur. Günümüzün azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri ise, kentleşme süreçlerini sanayileşmiş ülkelerin geçen yüzyıldaki kentleşmelerinden çok başka koşullar içinde tamamlamaya çalışmaktadırlar.

Kalkınma olgusunda Ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki ayrım önem arz etmektedir. Ekonomik büyüme mal ve hizmet üretim kapasitesindeki ve dolayısıyla gayri safi milli hâsıladaki genişlemedir. Ekonomik kalkınma ise bir ekonomide yapısal değişikliklerin olmasını gerektirmektedir. Büyüme, nitelikten çok nicelik olarak ortaya çıkan bir değişiktir. Bir ülkenin mal ve hizmet üretim kapasitesi genişlediğinde ve dolayısıyla gayri safi milli hâsılası arttığında, o ülkenin ekonomisinin büyüdüğünden bahsedilir. Ancak, bir ekonomi büyümekte iken, o ekonomide mutlaka yapısal değişikliklerin ortaya çıkacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme her zaman ekonomik kalkınmayı sağlamamaktadır. Buradan hareketle azgelişmiş ülkelerin kentleşmesini ekonomik gelişmenin mekanik bir sonucu olarak görmek yanıltıcı olmaktadır.

Kentleşme ve kentlileşme arasındaki temel fark, konunun sosyolojik boyutunun anlaşılması için büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki, kentleşme ekonomik ve demografik boyutu, kentlileşme ise daha çok sosyolojik boyutu yansıtmaktadır. Nitekim Türkiye örneğinde bu ayrımın boyutları daha açık bir şekilde görülmektedir. Ülkemizdeki kentleşme, kırsal alandan kente olan göç ile gerçekleşen bir olgudur. Yaşanan göç olaylarının günümüzde geldiği durumu incelendiğinde, itme çekme faktörlerinin hâlâ göçler için işlediği görülmektedir. Ülkemizde kırsaldaki bireyler için itici faktörlerin başında tarımda mekanizasyon, ekilebilir toprakların bölünerek verimli olmaktan çıkması, terör ve kırsalda ki altyapı eksiklikleri gelmektedir. Kentin çekici faktörleri ise iş imkânı ve daha iyi altyapı ve sosyal olanaklar olarak sıralanabilmektedir. Ne var ki, gelişmiş ülkelerin aksine sanayileşmeden kentleşme olgusunu yaşayan Türkiye’de, dengesiz kentleşme gerçekleşmektedir. Bu durumun gözlemlenebilen en önemli sonucu ise belirgin sosyo-ekonomik ayrılıklarla birlikte kültürel farklılıklardan kaynaklanan iletişim kopuklukları ve pek çok alanda yeni toplumsal sorunları doğurmasıdır. Ülkemizdeki nüfus artışını da dengeleyeceği düşünülen kentleşme sürecinin özellikle 1980’lerden sonra çeşitli toplumsal sorunlara bağlı olarak artış gösteren büyük kentlere göç dalgası, hedeflenen ekonomik büyümenin sağlanamaması, yüksek oranda seyreden enflasyon ve milli gelirin 2000 ABD Doları civarında kalması başta gecekondulaşma olmak üzere önemli maddi ve kültürel olumsuz sonuçları doğurmuştur.

Türkiye’de doğudan batıya, kırsal alanlardan, kentsel alanlara doğru, tek yönlü ve hızlı olarak gerçekleşen bir kentleşme olgusu yaşanmaktadır. Bunda ülkenin ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerinin etkisi olduğu gibi bölgeler arası dengesizliğin de etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Ülkemizde görülen gerek ekonomik ve sosyal ve gerekse kentleşme bakımından görülen bölgeler arası dengesizlikler, ülkenin bölgelerinin coğrafi özellikleri ve yanlış uygulanan hükümet politikaları neticesinde oluşmuştur. Kentleşme diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sosyal değişim bileşkesinin bir unsuru olarak kalkınma plan ve stratejilerinde ele alınmıştır. Söz konusu planlar incelendiğinde genelde kentleşme olgusu devlet tarafından desteklenmiş ve ekonominin gelişmesinde olumlu bir motivasyon aracı olarak ele alınmış ve sanayileşme hareketinden ayrı

düşünülemeyeceği belirtilmiştir. Kalkınma planlarında, özellikle VIII. Ve IX. kalkınma planlarında, yerel kalkınma hedefi ve politikaları hakkında yapılan uluslararası çalışmaların da etkisiyle; bölgesel politikalarda yeni öncelikler ve amaçlara doğru bir yönelim olmuştur. Toplumsal yapının güçlendirilmesi, yapısal reformların tamamlanması ve bilgi toplumu sürecinin başarı ile sürdürülmesi bu yeni öncelik ve amaçlar arasında yer almaktadır. Yerel ekonomik kalkınmanın ortaya çıkışını ve önem kazanmasının temel nedeni merkezi yönetim tarafından idare edilen geleneksel kalkınmanın bazı dezavantajlara sahip olması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının artarak önem kazanmasıdır. Yerel ekonomik kalkınma anlayışında geleneksel kalkınmadan farklı olarak, yerelden alınan inisiyatifler daha fazla öneme sahiptir. Kalkınmada yerelleşme ve yerinden yönetim esasları daha fazla hissedilmektedir.

Hızlı kalkınmanın gerektirdiği yatırımlar kentlerde yapıldığı, sanayi ve hizmet kesimlerinin aradığı gelişme ortamı kentlerde yaratıldığı içindir ki, kalkınma yolunun kentlerden geçtiği, yani kentleşmenin kalkınmanın yaratıcı ve hızlandırıcı bir etmeni olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Ne var ki bu durum dengesiz kentleşmenin söz konusu olduğu bölgelerde geçerliliğini yitirebilmektedir. Böyle bir kalkınma hedefine ulaşmanın yolu ise sürdürülebilir kentleşmeden geçmektedir. Sürdürülebilir gelişme en basit biçimiyle, kullandığı kaynakları yerine koyabilecek bir gelişme olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kentsel gelişme yaklaşımı ise, kentsel gelişmenin etkilediği ve kentsel gelişmeyi etkileyen tüm çevresel (yapılı çevre/doğal çevre), sosyal, ekonomik unsurları birbiriyle ilişkili biçimde içermekte; ekonomik ve sosyal gelişimin çevre koruma ve iyileştirme amacı ile birleştirilmesini ön görmekte; gelişimin biçiminin katılımlı süreçlerle kararlaştırılmasını gerektirmektedir. Sürdürülebilir kentleşme/kentsel gelişme yaklaşımını, sürdürülebilir kalkınma yönündeki genel evrensel amacın önemli bir parçası olarak görmek gerekmektedir.

Kalkınma değişkenleri açısından TRB1 bölgesi incelendiğinde, kentleşme düzeyi ile bölge illerindeki kalkınma düzeyi arasında paralellik görülmektedir. Şöyle ki, kentleşme düzeyi yükseldiğinde, ilgili değişken açısından kalkınmışlık düzeyinin de yüksek olduğu; aynı şekilde kentleşme düzeyi düşük olduğunda ise kalkınma düzeyinin de düşük olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sosyal ve beşeri değişkenler açısından TRB1 bölgesi analizine bakıldığında, merkez ilçelerde kentleşmenin diğer ilçelere kıyasla daha yüksek oranda artması; Malatya ve Elazığ illerinin, Tunceli ve Bingöl illerine kıyasla daha yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olması; net göç hızının negatif değerler alması; kırsal nüfus artış hızı azalırken, kentsel nüfus hızının artmaya devam etmesi gibi etmenlerden dolayı bölgede kentsel alanlara yoğun bir göç hareketinin olduğu görülmektedir. Bu göç hareketi hem bölge içinde nispeten daha gelişmiş kentsel alanlara hem de bölge dışındaki büyük şehirlere doğru gerçekleşmektedir. Öte yandan TRB1 bölgesinin kentli nüfus oranı verilerden görüldüğü gibi hem ortalama olarak, hem de tüm iller bazında Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Dahası, bölge illerinde her ne kadar kentsel nüfus artmaya devam ediyor olsa da, artan bu kentsel nüfus içinde sanayiye bağlı göç edenlerin oranının nispeten daha az olduğu dikkati gerekmektedir. Her ne kadar göçe bağlı olarak TRB1 bölgesinde hizmet sektörü gelişiyor olsa da, bu durum gelişmiş ülkelerde görülen öncelikle sanayinin sonra da hizmetler sektörünün gelişmesinden farklı bir şekilde olmaktadır. Özellikle nitelsiz işgücü olarak tanımlanacak bireylerin çalıştığı marjinal sektörler, üretken olmaktan uzak olduğu için, bu tarz bir hizmetler sektörü gelişiminin, kalkınmanın veya kentleşmenin bir ölçütü olarak kabul edilmesi güç görünmektedir. Dolayısıyla demografik değişkenler açısından bölgenin genel olarak kalkınmışlık ve kentleşme düzeyinin nispeten düşük seviyede olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Öte yandan eğitim değişkenleri açısından bölgeye bakıldığında da bölge okuryazarlık ortalamasının, Türkiye ortalamasının altında bir seviyede olduğu görülmektedir. Dahası, Bingöl ve Tunceli illerinde okuma yazma bilenlerin oranı bölge ortalamasının dahi altında bir düzeydedir. Yine sağlık değişkenleri açısından da Malatya ve özellikle Elazığ'da sağlık kurumları ve altyapısı açısından kentleşmenin geliştiği ve bunun kalkınma düzeyine de olumlu etki ettiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bölgenin nispeten daha az kentleşmiş ve kalkınmış olarak görülen Tunceli ve Bingöl'de bu değişken değerinin Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

Bölge illerinden Malatya ve Elazığ'ın, Bingöl ve Tunceli'ye kıyasla sosyal ve beşeri değişkenler açısından daha fazla kentleşmiş ve kalkınmış olarak görünmesinin temel iki sebebi; Bingöl ve Tunceli de sanayi sektörünün yok denecek kadar az

gelişmiş olması ve 1980lerden beri, özellikle de kırsal kesimde yaşayan bireyleri göçe iten sebeplerin başında gelen terör olgusunun yaşanmasıdır. Nitekim Malatya ve Elazığ illeri DPT'nin çalışmalarında ve DAP ana planında cazibe merkezleri olarak belirlenerek; Bingöl, Tunceli ve bu gibi illerden gelecek göçün büyükşehirlere yönelmesinin önünde bir bariyer işlevi görmesi düşünülmüştür. Dahası cazibe merkezi olarak gelişecek bu illerin çevrelerinde yer alan illerinde kentleşmesine ve kalkınmasına etki edeceği öngörülmektedir.

Ekonomik değişkenler açısından bölgenin analizine bakıldığında, istihdam açısından bölge genelinde işsizlik oranının bir düşüş eğiliminde olduğu görülse de, bölgede tarım dışı istihdam oranı Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Mali veriler açısından ise bölgenin büyüme hızı da Türkiye büyüme hızının altında kalmakta, TRB1 bölgesinde üretilen BGSKD ve kişi başına düşen BGSKD de diğer birçok bölgeye kıyasla düşük seviyede seyretmektedir. Buradan hareketle TRB1 bölgesi illerinin ekonomik değişkenler açısından kalkınma ve kentleşmede çok düşük bir düzeyde olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Altyapı değişkenleri açısından bölgenin analizine bakıldığında bölgenin karayollarından, tüm Türkiye'ye seyahat eden taşıtların, taşınan yolcu ve yükün yaklaşık değerlerinin %1,5'i geçmekte olduğu görülmektedir. Öte yandan kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı Türkiye ortalamasından yüksek olsa da kırsal alanda bu oranın belirgin olarak düştüğü ve kanalizasyon altyapısında eksiklikler olduğunu görülmektedir. Buradan hareketle çevre ve altyapı değişkenleri açısından da TRB1 bölgesinin kalkınma ve kentleşmede çok düşük bir düzeyde olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Sonuç olarak TRB1 bölgesi kentleri (Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli) illerinde hem kalkınmanın hem de kentleşmenin nispeten düşük olduğu görülmektedir. Dahası bölge için de Bingöl ve Tunceli'nin kalkınmışlık ve kentleşme düzeyi Malatya ve Elazığ'a kıyasla çok daha düşük seviyelerdedir. Öne sürülen bu durumu, araştırmada tercih edilen 15 farklı sosyal, ekonomik ve altyapı değişkenleri de genel olarak doğrulamaktadır. Kısmen olan farklılık ve sapmaların temelinde ise

ülke genelinde olduğu gibi bölgede de dengesiz kentleşme olgusunun yaşanması yatmaktadır. Bölge illerinde kentleşme ve kalkınma seviyesini istenen düzeye getirmek için temel yöntem olarak yerel kalkınma kapsamında sürdürülebilir kentleşme/kentsel gelişme olgusunu hayata geçirmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, Nermin (2002): **Bitmeyen Göç**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Açıkgoz, Özkan (2007): “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, sayı:35, s. 57-83, İstanbul.
- Aslanoğlu, Rana (2000): “Kentlerin Kökeni Üzerine Bir Değerlendirme”, **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Aydoğan, Ahmet (2000): **Şehir ve Cemiyet**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Bayhan, Vehbi (1997): “Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, **2. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç Bildiri Kitabı**, DİE, Ankara.
- Bayramoğlu, Sonay (2005): “Türkiye’de Bölgesel Politikaların Gelişimi”, **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?**, Der. Menaf Turan, Paragraf Yayınevi, s. 35-120, Ankara.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı - Devlet Planlama Teşkilatı (2007): “Kentleşme Alanında Sürdürülebilirlik Çözümlemesi: Yaklaşımlar, Modeller, Temel Alanlar, Göstergeler, Uygulama Örnekleri.” **Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi Kentleşme Tematik Grubu 2. Raporu**, İstanbul.
- Bumin, Kürşat (1990): **Demokrasi Arayışında Kent**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Can, Ergüder (2004): **Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Yapısal Fonlar: Uyum Sürecinde Türkiye için Bir Değerlendirme**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Can, Ergüder (2011): **Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği**, Altın Nokta Yayınevi, İzmir.
- Castells, Manuel (1977): **The Urban Question**, Edward Arnold, London.
- Castles, Stephen and Miller, Mark J. (1998): **The Age of Migration**, Mcmillan Press, London.
- Çağlayan, Savaş (2006): “Uluslararası Göç ve Göç Kuramları”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:17, s. 67-91, Muğla.

- Çamur, K. C. ve Gümüş, Ö. (2005): “İstatistiki Bölge Birimleri (NUTS Sistemi)”, **Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?**, Der. Menaf Turan, Paragraf Yayınevi, s. 181-196, Ankara.
- Çezik, Asuman (1982): **Kentleşme Yerleşme Sektörel Raporu**, D.P.T. - S.D.D. yayını, Ankara.
- Davis, Kingsley and Cassis, Anna (1961): "Urbanization and the Development of Pre-Industrial Areas", **Cities and Society**, Ed. Paul K. Hatt and Albert J. Reiss, Free Press, New York.
- Dincel, Halil ve Erdoğan, Nevhilal (1989): “Türkiye’de Kentsel Mekânı Biçimlendirmede Gecekondunun Potansiyeli”, **Mimarlık Dergisi**, Sayı: 1989/6, s. 41.
- Dinler, Zeynel (1998): **Bölgesel İktisat**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2000): **Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu** DPT Yayını, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2008): **Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayını, Ankara.
- Domar, Evsey David (1952): **A Theoretical Analysis of Economic Growth**, The American Economic Review, Pittsburgh.
- EDAM ve Deloitte (2009): **Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi**, EDAM ve Deloitte Ortak Yayını, İstanbul.
- Engels, Friedrich ve Marx, Karl (2004): **Alman İdeolojisi**, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- Eraydın, Ayda (2002): **Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Eraydın, Ayda (2004): “Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Kitabı**, DPT Yayını, Cilt:1, Ankara.
- Erkal; Mustafa E. (1990): **Bölge Açısından Az Gelişmişlik**, Der Yayınları, İstanbul.
- Erkan, Rüstem (2010): **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Bilim Adamı Yayınları, Ankara.

- Ersoy, Melih ve Şengül, Tarık (1997) “Kalkınma Kuramlarında Kentler”, **İktisat Dergisi**, Sayı: Nisan - Mayıs 97, s. 70-78, Ankara.
- Flanagan, William George (1995): **Urban Sociology: Images and Structure (2nd Ed.)**, Edt. Needham Heights, Allyn and Bacon, Boston.
- Frank, Andre Gunder (1966): "The Development of Underdevelopment", **Monthly Review**, vol.17, p.17-31, New York.
- Genç, Ernur (1997): “Kentlileşme, Geleneksel Modern Geriliminde Kimlikler”, **2. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç Bildiri Kitabı**, DİE, Ankara.
- Giddens, Anthony (2002): **Sosyoloji**, Edt. Cemal Güzel ve Hüseyin Özel, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Göktolga, Ziya Gökalp (2013): **İktisadi ve İdari Bilimler için İstatistik: İstatistiki Kavramlar, Anakütle Dağılımları, Regresyon ve Korelasyon**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Gündüz, Mustafa ve Yetim, Nalan (1997): “Terör ve Göç”, **2. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç Bildiri Kitabı**, DİE, Ankara.
- Gürak, Hasan (2006): **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Gürler Hazman, Gülsüm (2011): **Türkiye’de Yerel Düzeyde Kalkınma Hedefi ve Belediyeler**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Harvey, David (1989): **The Condition of Postmodernity**, Blackwell, Oxford.
- Harvey, David (2003): **Sosyal Adalet ve Şehir**, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hassan, Ümit (1982): **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayını, Ankara.
- Helmsing, Bert (2003): “Local Economic Development, New Generations of Actors, Policies and Instruments”, **Public Administration and Development**, vol. 23-1, p.67-76, Cape Town.
- Hoselitz, Berthold Frank (1961): "The City, The Factory and Economic Growth", **Cities and Society**, Ed. Paul K. Hatt and Albert J. Reiss, Free Press, New York.
- İbn Haldun (1986): **Mukaddime**, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- İsbir, Eyüp Günay (1991): **Şehirleşme Meseleleri**, Gazi Büro Yayınları, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2013), **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE-2011)**, Kalkınma Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Kaplan, Muhittin (2004): “Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri”, **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ed. Sami Tavan ve Muhsin Kar, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 7-25.
- Karasar, Niyazi. (1994): **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., Ankara.
- Kartal, Kemal (1978): **Kentleşme ve İnsan**, TODAİ Yayınları, Ankara.
- Kaya, Erol (2003): **Kentleşme ve Kentlileşme**, İlke Yayınları, İstanbul.
- Kayasü, Serap ve Yaşar, Suna Senem (2002): “Değişen Bölge Kavramı ve Bölgesel Ekonomik Kalkınma: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **10. Ulusal Bölge Bilimi /Bölge Planlama Kongresi**, İstanbul, s. 69-80.
- Keleş, Ruşen (1998): **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, İmge Yayınları, Ankara.
- Keleş, Ruşen (2008): **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kendall, Diana (1999): **Sociology in Our Times**, Wadsworth Publishing Company, California.
- Keyman, Fuat ve Koyuncu, Berrin (2012): **Kentler: Anadolunun Dönüşümü, Türkiye’nin Geleceği**, Doğan - Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Keyman, Fuat and Koyuncu, Berrin (2005): “Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey”, **Review of International Political Economy**, vol.12-1, p. 107-130.
- Kılıç, Selim (2001): **Hazine Taşınmaz Mallarının Ülkenin Ekonomik Kalkınması Yönünde Değerlendirilmesi**, Milli Emlak Müdürlüğü Yayını, İzmir.
- Kıray, Mübeccel B (1998): **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Kıray, Mübeccel B. (1982): “Toplumsal Değişme ve Kentleşme”, **Kentsel Bütünleşme**, Türkiye Geliştirme Vakfı Araştırmaları Yayınları, Ankara.
- Koçak, Yüksel ve Terzi, Elvan (2012): “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, **Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, sayı:3, s. 163-184.

- Korkmaz, Abdullah (1988): **Şehirleşme ve Suç - Malatya Araştırması** (1981-1985), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Köroğlu, Tunga (2011): **Yerel Yönetimlerin Mekânsal Organizasyonu: Bir ilçe için bir belediye mümkün müdür?** , Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayını, Ankara.
- Lefebvre, Henri (1991): **Production of Space**, trans. D. Nicholson, Smith Blackwell Publishers, Oxford.
- Lewis, William Arthur (1954): “Economic Development with Unlimited Supplies of Labor”, **The Manchester School**, Vol: 22, p. 139-191)
- Oktik, Nurgün (1997): “Kentin Çekiciliği – Köyün İticiliği ”, **2. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç Bildiri Kitabı**, DİE, Ankara.
- Özen, Sevinç (1991): “Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar”, **Aile Yazıları 1: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara.
- Özer, İnan (2004): **Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Özer, Yunus Emre (2007): “Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye”, **Review of Social, Economic & Business Studies**, Vol. 9/10, p. 389 -408.
- Özgür, Ertuğrul Murat (2010): **Bölgesel Kalkınma**, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- Özsoy, Ceyda (2012): **İktisadi Kalkınma**, Ed. Bülent Günsoy ve Ceyda Özsoy, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Pahl, Raymond Edward (1968): **The Rural-Urban Continuum**, Reading in Urban Sociology, Ed. R.E. Pahl, Pergamon Press, Oxford.
- Park, Robert Ezra; Burgess, Ernest Watson and Mc Kenzie, Roderick D. (1925): **The City**, Chicago University Press, Chicago.
- Parasız, İlker (1997): **Modern Büyüme Teorileri**, Bursa.
- Petersen, William (1958): “A General Typology of Migration”, **American Sociological Review**, Vol. 23, p. 256-266, Washington.

- Rostow, Walt Whitman (1960): “The Five Stages of Growth: A Summary”, **The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sayın, Önal (2001): “Gezegeneimizin Küreselleşmesi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:8-9, s. 1-18, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Sencer, Yakut (1979): **Türkiye’de Kentleşme: Bir Toplumsal ve Kültürel Değişme Süreci**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sezal, İhsan (1981): **Sosyal Yapı Değişimi Açısından Türkiye’de Şehirlileşme**, Doktora Tezi, İstanbul.
- Simmel, George (1950): “The Metropolis and Mental Life” **The Sociology of George Simmel**, Translated by K. Wolff, the Free Press, New York.
- Sjöberg, Gideon (1955): “The Preindustrial City”, **American Journal of Sociology**, Vol. 60, No. 5, p. 438-445, Chicago.
- Sobacı, Zahid (2009) “Regional Development Agencies in Turkey: Are They Examples of Obligated Policy Transfer?”, **Public Organization Review**, Vol. 9, p. 51-65.
- Stabenow, Wolfgang (1974): “Regional Policy in the EEC”, **Regional Policy and Planning for Europe**, ed. Morgan Sant, Lord Zuckerman, Saxon House, London.
- Stouffer, Samuel Andrew (1940): “Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance”, **American Sociological Review**, Vol. 5, p. 845-867, Washington
- Şengül, Tarık (2001): “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, **Praksis**, Sayı:2, s. 9-31.
- Şentürk, Ünal (1999): **Göç ve Kentlileşme: Malatya Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Tatar, Hüsnîye Canbay (1997): “Şehirleşme ve Cemaatleşme”, **Türk Sosyoloji Dergisi**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Sayı 3, İstanbul.
- Tatlıdil, Ercan (1992) “Kent Sosyolojisi: Kuramlar ve Kavramlar”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, Sayı:3, İzmir.
- Tekeli, İlhan (1982): **Türkiye’de Kentleşme Yazıları**, Turhan Kitabevi, Ankara.

- Tekeli, İlhan (2006): “Değişen Mekân: Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003”, **Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları**, Der. A. Eraydın, Dost Kitabevi, s. 68-83, Ankara.
- Tekşen, Adnan (2003): **Kentleşme Sürecinde bir Tampon Mekanizma Olarak Hemşehrilik: Ankara’da ki Malatyalılar Örneği**, DPT Yayını, Ankara.
- Thorns, David C. (2004): **Kentlerin Dönüşümü, Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, Çev. Esra ve Hasan Nal, Soyak Yayınları, İstanbul.
- Todaro, Michael P. (1980): **Internal Migration in Developing Countries**, International Labor Office, Geneva.
- Todaro, Michael P. and Smith, Stephen C. (2003): **Economic Development**, 11th Edition, Addison-Wesley, Boston.
- Tüylüoğlu, Şevket ve Çeştepe, Hamza (2004): “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, Ed. Sami Tavan ve Muhsin Kar, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 27-69
- Ulusoy, Ahmet ve Vural, Tarık (2001) “Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri” **Belediye Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 12, s. 1-17.
- UNDP (2010): **Human Development Report 2010, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development**, Palgrave Macmillan, New York.
- URAK ve Deloitte (2011): **İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010**, URAK ve Deloitte ortak yayını, İstanbul.
- Ülgener, Sabri F. (1986): **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Ünal, Çiğdem (2008): “İnsani Gelişmişlik Endeksine Göre Türkiye’nin Bölgesel Farklılıkları” **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 89-113, Ankara.
- Wallerstein, Immanuel (1991): **Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Weber, Max (2012): **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, Ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth Çev. Musa Ceylan, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Wheeler, Stephen M. (2004): **Planning for Sustainability: Toward Livable, Equitable, and Ecological Communities**. Routledge, London and New York

- Wirth, Luis (2002): **Bir Yaşama Biçimi Olarak Kentleşme**, Çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İmge Yayınevi, İstanbul.
- Yahyagil, Mehmet (1998): “Kentlerin kültürün gelişimine etkileri,” **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 25, s.105-120, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Yalçın, Cemal (2004): **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayınları, Ankara,
- Yılmaz, Nail (2004): “Farklılaştıran ve Ayırıştıran Bir Mekanizma Olarak Kentleşme”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 48, s. 250-267.
- Yüceşahin, M. Murat ve Özgür, E. Murat (2008): “Türkiye Kentlerinin Kentleşme Düzeylerinin Demografik, Ekonomik ve Sosyal Değişkenlerle Belirlenmesi” **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 115-139. Ankara.
- European Commission (1997): “**Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union**”, http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_1_ortaklik_iliskileri/2_1_4_diger/gundem_2000_eng.pdf (Erişim: 26.02.2013)
- Fırat Kalkınma Ajansı (2013): “**2014-2023 Bölge Planı Mevcut Durum Analizi**” <http://www.fka.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013): “**Veri tabanları**” <http://www.tuik.gov.tr/>
- United Nations Development Program (2013): “**International Human Development Indicators**”, <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/> (Erişim: 04.07.2013)